

TUDOMÁNYPERSPEKTÍVA

Kedves Olvasó!

Az ELTE PPK ingyenes hallgatói tudományos kiadványának, a Tudományperspektívának legfrissebb számát tartod a kezvedben!

A szám első részében a hagyományokat követve a Kar legkiválóbb hallgatóinak öt publikációját olvashatod, melyekhez angol nyelvű absztrak-
tok is kapcsolódnak. A második részben négy helyezett OTDK dolgozat
összefoglalóját tanulmányozhatod át.

Kellemes olvasást és elmélyülést kívánunk!

Felelős szerkesztő
Czető Márton

Felelős kiadó
Tóth Karina

Szakmai munkatársak
Pintér Diána
Pósch Krisztián
Pusztai Eszter

Szerkesztő
Gáspár Anita
Nagy Andrea

Tördelőszerkesztő
Klómer Georgina

TARTALOMJEGYZÉK

PUBLIKÁCIÓK

Szervezetten belüli bizalom gyakornoki szemmel	6
Részvétel az emlőrák-szűrésen: A cselekvésre készítő tényezők	27
Játszva tanulni!	46
A párválasztási preferenciák és szocioszexuális orientáció kapcsolatának vizsgálata az evolúciós pszichológia tükrében	71
Érzelmi állapotok hatása a megidézett politikusképre	96

OTDK

A Lewin által definiált G- és U-típusú személyiség szerkezet létezésének kimutatása mai magyar mintán	131
Népoktatási körök a dualizmus kori Magyarországon	145
Szabályozás a szabályozásban: a dohányzásra való rászokás egy új genetikai rizikófaktor	161
A koragyermekkori fejlesztés tehetségképe	181

SZERVEZETEN BELÜLI BIZALOM GYAKORNOKI SZEMMEL

Debreczenszki Fanni

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógia és Pszichológiai Kar,
Pszichológiai Intézet

Abstract

Today's graduates find themselves in a difficult situation after the university to get a job. I was wondering if they succeed, what factors will influence their integration in an organization and the ability to function effectively in it? This research tries to measure the development of trust in the working environment considering the time they spend at the workplace, their position within the workgroup and gender roles in the organization. My research took place in a holding with 56 participating trainees. Each trainee works here for six months and leave after that so there's no stability in the company. That's why I was interested in that special sample. Without any stability how can anybody trust and find his/her place especially as a young trainee/fresh graduate in an organization? Can it be measured effectively at all? I used a Organizational Trust questionnaire and sociometric measurement during the research. I got the result that time spent in the workplace has little effect, but the position within the group and gender are more of importance, but both of the three factors have different effects. The trainees, who were in the center of the group, feel that they can improve their skills more effectively and they were more able to trust in the organization as well.

Absztrakt

„A bizalom olyan döntés, melyet neked kell meghoznod. A bizalom hozzáállást jelent. A bizalom kockázatot jelent, melyet vállalnod kell. A bizalom ára a sebezhetőség. A bizalom olyan felelősség, melyet önként kell vállalnunk. Annak az embernek, aki bízni akar, magának is megbízhatónak kell lennie.” (Tom Marshall)

A mai Magyarországon egy pályakezdőnek talán egyre nehezebb eldöntenie, hogyan induljon el. Meg kell találnia a helyet, ami megfelel a képességeinek, és ahol a szervezet is szívesen fogadja őt. Több kutatás szerint a munkahelyi sikeresség egyik fontos eleme, hogy meg tudjunk bízni a munkatársainkban, a vezetőkben és a szervezetben általában. Mégis milyen mértékű bizalom tud kialakulni egy fiatalban, a szervezet iránt, amelyet még alig ismer, hogyan tudhat egy pályakezdő egy munkacsoport hatékony tagjává válni? Milyen szerepe lehet annak, hogy valaki mennyi ideje van egy munkahelyen, vajon minél több idő telik el, annál inkább változik a véleményünk a munkahelyünkről? Az, ha valaki a csoport peremén helyezkedik el, gyengítheti a szervezetbe vetett bizalmat? Egy állandóan változó szervezetben, ahol hiányzik az alapvető stabilitás, kialakulhat bizalom és egyáltalán lehet ezt kérdőív segítségével mérni ilyen környezetben? Ezekre a kérdésekre keresem a választ a vizsgálatomban egy olyan Holdingon belül, amely fiataloknak biztosít szakmai gyakorlati képzési programot fél évre.

Hazánkban a pályakezdők manapság eleve nehéz helyzetben vannak, ami az elhelyezkedést illeti. A szakmai gyakorlat egyre nagyobb hangsúlyt kap, azonban sok cég mégsem áll készen arra, hogy az egyetemekkel együttműködve, megfelelő lehetőséget biztosítsanak szakirányú gyakorlat megszerzéséhez (Berde, 2006). Ezt felismerve a Debreceni Egyetem kísérleti szakmai gyakorlati programot indított, amellyel bizonyították a gyakorlat szükségességét (Csoba és Nagy, 2007). Általában a fiatalok gyakornoki munkát csak fizetés nélkül, részmunkaidőben kapnak, amit nehezen tudnak vállalni, ha mellette el is kellene tartaniuk magukat. Ráadásul a munkaadók is gyakran bizalmatlanok a részidős munkavégzést illetően Magyarországon (Juhász és Garai, 2007).

Szervezetben belüli bizalom

Mi is az a bizalom, aminek a pályakezdőkben munkába lépésük során ki kellene alakulnia? A bizalom egyrészt tárgyával kapcsolatos ítélet, másrészt a bizalomadó személy jellemzője. A bizalom tárgya nemcsak személy lehet, hanem személytelen rendszer is (Sass, 2005a). Susan T. Fiske (2006) kifejezetten hangsúlyozta a bizalom szerepét a társas kapcsolatokban. Az

öt alapmotívumának egyike maga a bizalom. A bizalom fogalma azt feltételezi, hogy a társas világot az emberek alapvetően jóindulatúnak látják. A bizalom mértéke egyéni eltéréseket mutat, mindenesetre megkönnyíti a társas életet, ha legalább a csoportunk tagjai, illetve a hozzánk közel álló személyek iránt bizalmat érzünk. Alapja lehet a korai kötődés, velejárója a pozitív torzítás. A pozitivitási torzítások és a bizalom kapcsolata azt jelenti, hogy az emberek motiváltak arra, hogy információ hiányában kedvező képet alakítsanak ki, főként a velük egy csoportban lévőkről. Szántó Zoltán egy 2008-as kísérletével bizonyította a bizalom társas jelentőségét. A bizalom és az együttműködés kapcsolatát vizsgálta. Azt találta, hogy spontán kooperáció kialakulásának előfeltétele a magas szintű bizalom.

Többek között Susan T. Fiske (2006) és Sass Judit (2005a) is elkülönítettek a bizalom tekintetében négy jelenségszintet, amelyek névleg kicsit eltérnek egymástól, de tartalmilag megegyeznek. Hozzájuk hasonlóan én is ezen szintek alapján építettem fel a gondolatmenetemet:

Általános bizalom: Szervezeti szempontból az általános bizalom a szervezetbe való belépéskor és olyan interakciós helyzetekben válik jelentőssé, ahol a személyek vagy a helyzet ismeretlen (Sass, 2005a). Az általános bizalom fogalmához kapcsolódik az, ami Fiske (2006) könyvében személyen belüli szintként jelenik meg. Ezen a szinten a mások iránti, és a saját sikerességünkkel kapcsolatos elvárásaink általában pozitívak. Védekező mechanizmusként, amikor az emberrel kedvezőtlen dolgok történnek, küzd a jóindulatú világba vetett bizalmáért.

A kapcsolati bizalom: a partnerekkel való személyes információcserével alakul ki. A kapcsolati bizalomnak két része van: a személyközi bizalom és a hierarchikus bizalom. Ez a fajta bizalom minden együttműködést megkívánó munkafolyamat nélkülözhetetlen része. A személyközi bizalom egy szervezeten belül, nem csak a két személy interakcióját befolyásolja, hanem a szervezet működését, hatékonyságát is. A hierarchikus bizalom alapja a főnök észlelt törődése és jóindulata. Fiske (2006) a kapcsolati bizalom szintet személyközi szintnek nevezte. Szerinte a kapcsolatok bizalom nélkül elképzelhetetlenek. Az emberek ugyan különböznek a kapcsolati orientációjukban, de a biztonságos kötődés alapja a bizalom.

Kategóriaalapú bizalom: elsősorban a csoportbizalom teljesítményre gyakorolt hatását vizsgálja. Az intézményes egységek azok a viszonyrendszerek, amelyek a hozzájuk fűződő szabályokkal, szokásokkal szervezetten

illeszkednek be a társadalmi rendszerbe. A kiscsoport mint alakzat, különbözik ettől, saját hagyományai vannak az intézményes rendszertől eltekintve is. Az emberi kapcsolódások elsősorban érzelmi és rokonszenvi (Mérei, 1970). A kontaktushipotézis alapján a fölérendelt célok a csoportok közötti bizalmat erősítik. A közös cél csoporttá szervezheti a tagokat. A bizakodó emberek érzelmileg és szociálisan sikeresebbek, mint a zárkózottak, ezért a csoportok jobban működnek, ha a tagok bíznak egymásban (Fiske, 2006).

Szervezeti szintű bizalom: a társas működés feltételének tekinti a minimális rendszerbizalom meglétét. Sass Judit fogalmi meghatározása: „olyan, a szervezeti tagok által osztott hit, amely az egyén átélt vagy észlelt szervezeti tapasztalatainak interpretációja nyomán alakul, és a szervezet, mint részekből álló rendszer megbízhatóságára vonatkozó pozitív elvárásokat foglal magába, amelynek kognitív és érzelmi összetevői vannak. Megnyilvánul a szervezettel kapcsolatos egyéni viszonyulásban, valamint az ebből következő személyes vagy személyközi bizalomadó viselkedésben.” (Sass, 2005, 15. old). A szakirodalomban általában úgy jelenik meg a szervezeti bizalom, mint ami növeli a hatékonyságot, elősegíti a kooperációt és az önkéntes engedelmességet. A szervezet észlelt megbízhatósága három dolgon alapul: bejósolhatóság, megbízhatóság, jóindulat.

Ammeter (2004) azt találta, hogy ahhoz, hogy a szervezet jól működhessen, ellenőrizhető és irányítható legyen, felelősségre és bizalomra van szükség, amennyiben bármelyik hiányzik, az már problémát fog okozni.

Kramer 1999-es modellje szerint a megbízhatósági információ két forrása: a személyesen elérhető ismeretek, tapasztalatok és az ezt helyettesítő szociális illetve személytelen rendszerből származó vagy arra vonatkozó tudás. A személyes ismeretek a személy diszpozicionális bizalom-elvárásából és a kapcsolati bizalomból tevődnek össze.

Sass Judit 2005-ös vizsgálatában a szervezet és az egyének vonatkozásában kutatta az alkalmazottak szervezeti bizalmát. A kutatás célja a szervezeti bizalom fő komponenseinek feltárása volt. Feltételezésük szerint a szervezeti bizalom-összetevők a szervezet, a vezető és a munkatársak vonatkozásában különülnek el. A kutatásokhoz egy saját kérdőívet alakítottak ki. Hat komponenst különítettek el: kölcsönös munkatársi törődés, segítség; egyéni biztonságérzet; igazságosság, méltányosság; sze-

mélyes kontrollérzet; szükségletek biztosítottasága; kompetencia. A későbbi kutatásukban azt találták, hogy a társas bizalom elkülönült, viszont a vezetői és a szervezeti átfedésben voltak egymással (Sass, 2005b).

A bizalom hatása a szervezetre

A személytelen rendszerből származó bizalom elemei: a rendszer struktúrája, a tagok által osztott tudás és hit. A bizalom pozitív hatása a munkára egy elfogadott tény (Tarnai, 2003). Ezt bizonyítja pl.: Costa (2002), aki a bizalom teljesítményjavító hatása mellett kimutatta, hogy a bizalom a szervezetek iránti érzelmi elköteleződéssel, és a csoport elégedettséggel is szoros kapcsolatban van. Dirks (1999) is hasonló eredményeket kapott, de kutatásai alapján a bizalom és teljesítmény között indirekt kapcsolat van. Maga a bizalom szintje nem feltétlenül befolyásolja a teljesítményt, viszont a magas bizalmi szintű csoportokban a bizalom ahhoz vezetett, hogy a motiváció nem egyéni, hanem csoportos szinten érvényesült. Tehát nem a bizalom az, ami irányítja a cselekvést, hanem a motiváció, ezt feladatmotivációs elméletnek nevezte.

Balogh (2008) Sass Judit Szervezeti bizalom kérdőívével végzett kutatást, amelyben a bizalmat, a megelégedettséget és az elköteleződést vette össze. A kérdőívet használva, sportcsapatokra vonatkoztatva, négy bizalom-faktort különített el: csapattársi törődés, kompetencia alapú feladatorientáltság, integritás alapú bizalomérzet, csapattársi morálkészség. Nem sikerült azt a hat (Sass, 2005a), majd később öt (Sass, 2005b) faktort azonosítani, amit a kérdőív fejlesztésekor találtak. Összességében a megelégedettség, bizalom és az elköteleződés szoros kapcsolatát sikerült bizonyítani, azzal, hogy az elköteleződés a másik kettő előfeltétele.

A bizalom és a csoportszerkezet kapcsolata

A szervezetben jelenlévő bizalom összefüggésben lehet a csoportszerkezettel illetve a csoportszerkezet stabilitásával is. Lount és munkatársai (2011) a csoporton belüli státusz és a társakba vetett bizalom összefüggéseit vizsgálták. Azt találták, hogy a magasabb státuszú személyek jobban bíznak a többiekben. Közvetítő változóként felmerült az, hogy a magasabb státuszú személyek inkább feltételezik azt, hogy a

többiek pozitívan viszonyulnak hozzájuk. Tényleges beosztás alapján vett státuszról volt szó. Agnessens (2011) is talált kapcsolatot a bizalom és a csoporton belüli szerep között. Minél magasabb a státusza valakinek, annál kevésbé bízik meg a státuszban alatta lévő véleményében, ráadásul lealacsonyítónak érzi, ha lejjebb állótól kér segítséget. Akiknek jelen kutatásban magasabb státuszuk volt, kevesebben voltak, szűkebb körben mozogtak és kevésbé bíztak a társaikban. Tharaldsen és munkatársai (2010) kérdőívvel vizsgálták a munkatársakba és a vezetőkbe vetett bizalmat, továbbá a csoportszerkezet stabilitást azáltal, hogy a csoportok egy része mindig ugyanazt a feladatot végezte, a másik része pedig folyamatosan rotálódott. Azt feltételezték, hogy aki stabil csoportban dolgozik és bízik a munkatársaiban, azt kevesebb baleset éri. Bebizonyították, hogy a társakkal kapcsolatos bizalomnak van hatása. Azt kapták viszont, hogy a stabilitás nem kedvezett a biztonságnak.

A stabilitás hatása

A szervezeteknek a hatékony működéshez szükségük van belső stabilitásra, mindezt azonban úgy kell megvalósítani, hogy közben alkalmazkodni is tudjanak a folyamatos változásokhoz (Berde, 2007; Dobák, 1998; Sass, 2005b). Egyrészt technológiailag ellenőrizhetőbbek az emberek, másrészt rövidebb időtartam áll a rendelkezésére az újonnan belépőknek ahhoz, hogy kialakuljon bennük a szervezet iránti bizalom. A társas tőke felfogás szerint a bizalom, mint a másakra vonatkozó kedvező elvárás befolyásolja a közösség tagjainak társulási hajlamát, ami gazdasági szempontból előnyt jelenthet. A kutatások a bizalom egyértelmű pozitív hatását bizonyítják. Mind az alacsony, mind a túl magas bizalom szint hatásai kedvezőtlenek lehetnek. (Sass, 2005b). Azokban a szervezetekben, ahol a rugalmasság a jellemző, az instabilitás egy olyan tényező, amely mentén a szervezet képes a fejlődésre. Fontos, hogy a szervezetnek folyamatosan tanulnia kell, ami nem csak a hibák korrigálását takarja. Ha új csoportok alakulnak, illetve változik a csoportszerkezet, az hasznos lehet a szervezet számára, de hosszú távon nem lehet erre építeni (Berde, 2007). A szakirodalomban vita tárgyát képezi, hogy mi a jó egy szervezetnek, stabil rendszerre van-e szüksége vagy instabilra, illetve egyáltalán, hogy irányuljon a szervezeten belüli bizalom (Bakonyi, 2008)?

Nemi sztereotípiák a munkahelyen

A nőkre kommunális és expresszív, míg a férfiakra az önértékesítő és instrumentális tulajdonságok a jellemzőek. A nemi sztereotípiákat már gyerekkortól kezdve tanuljuk, így felnőttkorra már teljesen elsajátítjuk ezeket. A nő a tanult nemi sztereotípiáknak megfelelően viselkedik, így inkább tartják szeretetreméltónak, míg kevésbé kompetensnek. A férfiakat pedig gyengébb szociális készségekkel, de nagyobb kompetenciával rendelkezőnek látjuk. (Nguyen, 2005).

A vizsgálatomban arra szeretnék választ találni, hogy egy pályakezdő esetében, aki többnyire az első munkahelyére lépett be, mennyire tud kialakulni a szervezeti bizalom? Hogyan tudnak a gyakornokok egy olyan cégben szocializálódni és megbízni, ahol hiányzik a stabilitás, hiszen a program keretei miatt, állandóan változik a csoportösszetétel? Van-e szerepe annak, hogy ki melyik szakaszában van a gyakornoki programnak? Az idő elteltével hozzá tud-e szokni a gyakornok az állandó változáshoz, változik-e a véleményük attól függően, hogy a hat hónapos program első vagy második felében járnak? Agnessen kutatása szerint, ha valaki szűkebb körben mozog, és kevésbé tud másokhoz kötődni, az csökkenti a bizalmat. Fontos szerepe van a csoporton belüli pozíciónak is a szervezeten belül, ezért arra is keresem a választ, hogy a jelen környezetben hogyan befolyásolja a csoporton belüli elhelyezkedés a bizalmat? Vajon a munkahelyi nemi sztereotípiák már a legelső munkahelyen, pályakezdőként is érvényesülnek?

Hipotézisek

H1: Azok a vizsgálati személyek, akik a csoport centrumában helyezkednek el, a munkatársi kapcsolatra vonatkozó skálákon pozitívabb eredményt érnek el (pozitív tartalmú skálán magasabb pontszám, negatív tartalmún alacsonyabbat), mint a nem központi személyek.

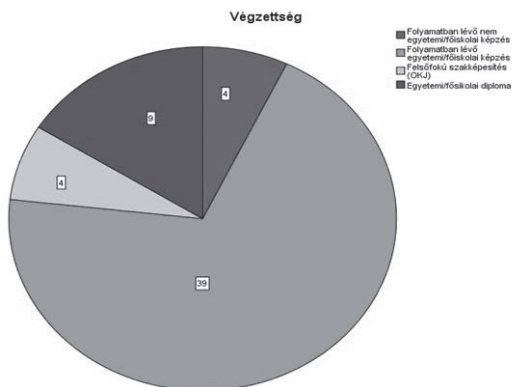
H2: A munkahelyen eltöltött idő kapcsolatban áll a szervezeti bizalom skálákkal, ahogy a gyakornok megszokja az állandó instabilitást módosul a munkatársakkal és szervezettel kapcsolatos véleményük.

H3: Már pályakezdőként is érvényesülnek a munkahelyeken tapasztalt nemi sztereotípiák, ha azt tekintjük, hogy kora gyerekkortól tanuljuk ezeket.

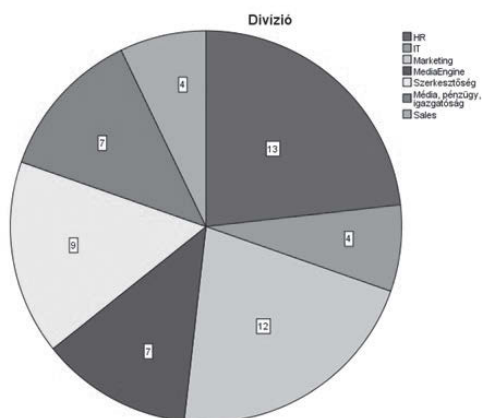
Módszer

Résztvevők

A vizsgálat során egy olyan Holdingban végeztem el a kutatást, amely profilja szerint az állandó vezetők mellett gyakornokokat foglalkoztat. A Holding részeként működik egy Cég, illetve az Alapítvány, amelynek célja a fiatal pályakezdők szakmai gyakorlathoz juttatása. Részben a Holdingon belüli, másrészt pedig külsős cégekhez közvetít gyakornokokat. Jelen vizsgálatomban a Holdingon belül, így az Alapítványnál és a Cégnél vettem fel az adatokat. A program keretében a fiatalok hat hónapon keresztül, heti húsz órás munkaidőben dolgoznak, egyelőre még fizetés nélkül. Azonban cserébe lehetőséget kapnak arra, hogy tanuljanak, ugyanis egy gyakornoki képzési programban vesznek részt. A gyakornokok különböző divíziókban, munkacsoportokban dolgoznak, amelyekre jellemző a folyamatos változás a tagok cserélődése miatt. A mintámban az adatfelvételi hét állapotát tudtam rögzíteni, amikor is még történtek belépések. Az Alapítvány oldaláról két divízió (HR, szerkesztőség), a Cég oldaláról pedig öt divízió (Sales, IT, Média-pénzügy-igazgatóság, Marketing, Engine) vett részt a vizsgálatomban. Összesen az akkori 56 gyakornokból 55 fő (1 fő kivételével mindenki) töltötte ki a kérdőívet, a vezetők közül pedig 10 fő (majdnem minden állandó munkatárs). A gyakornokok nemi megoszlását tekintve 41 nő és 15 férfi került be a mintába. Az átlagéletkoruk: 22, 91 év. Végzettségüket tekintve pedig a következő a megoszlás (1. ábra):

1. ábra: A végzettség eloszlása a gyakornokok körében

2. ábra Divíziók szerinti eloszlás

Eljárás

A kutatást a Holding irodáiban végeztem. Én is ennél a Holding-nál dolgoztam, azon belül is az Alapítványnál HR-esként, így jutottam a mintához. A vizsgálat idején már nem voltam a gyakornoki képzési program résztvevője. Előzetesen a vezetőségi ülésen egyeztettem a divízióvezetőkkel, mivel a kérdőív-felvétel a gyakornokok munkaidejé-

ben történt és kivontam őket rövid időre a tevékenységükből. Megvártam, hogy befejeződjenek a be- illetve kilépések, és legalább azon a héten, amelyen a vizsgálat zajlott, tényleges csoportszerkezeteket tudjak vizsgálni. A kérdőívekre előzetesen ráírtam a vizsgálati személyek kódszámát, hogy én be tudjam őket azonosítani, más azonban ne férhessen hozzá a válaszaikhoz. A gyakornokokat egyesével kerestem meg, mindenkinek átadtam a beleegyező nyilatkozatot, a kérdőívet, amely egy általános adatokra vonatkozó kérdőívből, a Szervezeti bizalom kérdőívből és szociometriai kérdésekből állt. A szociogramokat az egyes divíziókra lebontva végeztem el, hiszen így tudtam megfelelően vizsgálni a munkacsoportokban kialakult, aktuális struktúrákat. Volt három személy, akik nem tudták kitölteni számomra az irodában a kérdőívet, de internetes formában megtették.

Mérőeszközök

Szervezeti bizalom kérdőív

A Sass Judit által kidolgozott Szervezeti bizalom kérdőívet használtam. A kérdőívet személyesen Sass Judittól kértem el, kutatási célra. Tőle kaptam meg a kérdőívvvel együtt, annak leírását és az értelmezi lehetőségekről szóló anyagot is. A kérdőív fejlesztőjének elképzelése alapján a tagoknak a munkatársakra, a vezetőre és összességében a szervezetre vonatkozó bizalmából áll össze a szervezeti bizalom. A szakirodalomban található bizalommérési módszerek ezekre a bizalmi kapcsolati szintekre vonatkoztak. A kérdőív kifejlesztése során, öt másik kérdőívből emeletek ki adatokat, így összesen 61 tétellel dolgoztak (Sass, 2005a). Ezt a későbbi vizsgálatok után 33 tételre rövidítették (Sass, 2005b). A kitöltők az egyetértés illetve egyet nem értés mértékét 1-7-ig (1- egyáltalán nem ért egyet, 7- teljesen egyetért) számok bekarikázásával fejezhették ki. Eredetileg kilenc skálát különítettek el: igazságos bevonó vezető, integritás a szervezeti működésben, kompetencia-orientáltság, kölcsönös munkatársi törődés, kontroll eredményezte kiszámíthatóság, munkatársi visszaélés hiánya, önfeltárás akadályoztatottsága, munkatársi munkamorál kétsége, merev szabálybetartás.

Szociometria

A szociometria módszerének kifejlesztése Moreno nevéhez köthető. Aból indult ki, hogy a társadalmi intézményes csoportok, mint pl.: a munkahelyek, nem homogének. Moreno szerint a felszíni kapcsolatok mögött húzódik egy érzelmi alapú rejtett hálózat, amit ezzel a módszerrel lehet feltárni. A szociometria segítségével rokonszenvi választások alapján meg lehet rajzolni a rejtett kapcsolódások hálózatát, a spontán csoportosulások térképét, a szociogramot. Moreno kifejlesztette az egy-szem-pontos szociometriát, amely rokonszenvi választáson alapul, ezt Mérei tovább alakította, már funkcionális szempontokat is figyelembe véve. Én a vizsgálatom során az egy-szem-pontos szociometriát használtam. A szociogram elkészítésének menete: Az adott közösség helyzetéből kiindulva meghatározzuk a választási kritériumokat. Ezeknek érzelmileg terhelt, konkrét helyzetekre kell vonatkozniuk, feltételes módon megfogalmazva. Tehát az első lépés a kérdőív elkészítése és az adatfelvétel. A második lépés a kölcsönösségi, táblázat elkészítése. Ezután pedig a csoportszerkezeti mutatók kiszámolása illetve a szociogram felrajzolása következik (Mérei, 1970). Egy példa a szociogram ábrázolására a jelen kutatásból (3.ábra):

3. ábra: a HR divízió szociogramja

A vizsgálatom során, először a kérdőívet szerkesztettem meg. Igyekeztem úgy kialakítani a kérdéseket, hogy azok az adott munkahelyi környezethez illeszkedjenek. A kérdőív felvétele után az egyszempontos szociometriai

vizsgálatnak megfelelően a rokonszenvi választásokat használtam fel. Az alapján, hogy kinek hány választása volt, és ebből hány volt kölcsönös, minden divízióknak elkészítettem a kölcsönösségi táblázatát. Ez alapján pedig felrajzoltam a szociogramokat. A csoporton belüli szerepek meghatározásához Mérei (1970) által meghatározott szempontokat vettem figyelembe. Ez alapján centrumról akkor beszélünk általában, ha a csoport legalább 25%-a tartozik hozzá, akik egymást kölcsönösen választják. A társas övezetbe azok kerültek, akiknek a centrummal közvetlenül vagy közvetve van kapcsolatuk. A perem kategóriába pedig azok tartoznak, akiknek egyáltalán nincs kapcsolatuk a központtal.

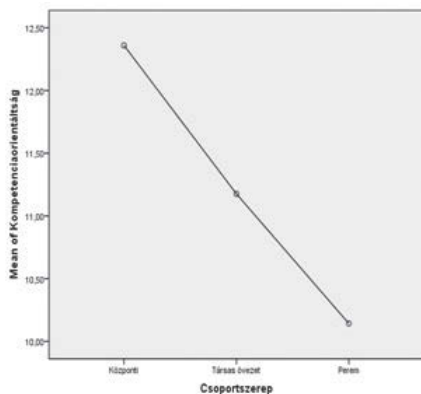
Eredmények

Az adatok elemzéséhez az SPSS 19.0 programcsomagot használtam, független mintás t-próbát, valamint egy-szemponyos varianciaanalízist alkalmaztam. Először a Szervezeti bizalom kérdőív reliabilitás vizsgálatát végeztem el. Az elemzés során két skálán kaptam nagyon alacsony Cronbach- α értéket: Integritás a szervezeti működésben és a Munkatársi visszaélés hiánya. Ezért mind a két skálából ki kellett vennem egy-egy tételt, munkatársi visszaélés hiányából a 21-es tételt, az integritás a szervezeti működésben skálából a 25-ös tételt. Továbbra is alacsonyabb megbízhatóságú skála (0,5 alatti): Integritás a szervezeti működésben, Kontroll eredményezte kiszámíthatóság, Munkatársi visszaélés hiánya. Ez valószínűleg azért lehet, mert a viszonylag alacsony tételszámhoz képest (33 tétel) sok skálát (9 skála) alakítottak ki. Az adatok elemzéséhez egy-szemponyos varianciaanalízist és két-mintás t-próbákat használtam.

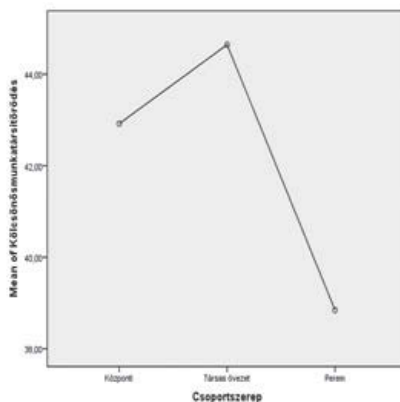
Csoportszerep hatásának vizsgálatakor a következő eredményeket kaptam:

A csoportszerep vizsgálata során, a csoporton belüli pozíciót (központ, társas övezet, perem) és a Szervezeti bizalom kérdőív skáláit vettem össze. A háromféle csoportszerep összehasonlítása során szignifikáns eredményt kaptam a kompetenciaorientáltság ($F(2)=4,608$ $p=0,014$), és egy tendenciaszintűt a kölcsönös munkatársi kötődés ($F(2)=2,697$ $p=0,077$) skálákon. Külön vizsgálva azokat, akik a központban vannak, és

azokat, akik nem, a kompetenciaorientáltság skálán kaptam különbséget ($t(54)=2,4$ $p=0,02$). Akik a központban vannak, azok inkább érezték úgy, hogy ki tudják teljesíteni önmagukat, mint azok, akik a peremen. Azok, akik a peremre szorultak, kevésbé is bíztak a társaikban és nehezebben alakítottak ki érzelmi köteléket.

4. ábra

5. ábra

A kompetenciaorientáltság és a kölcsönös munkatársi törődés alakulása, a csoporton belüli pozíció viszonylatában (4-5. ábra).

A cégnél eltöltött idő befolyása a bizalom skálákra:

A programfutas szempontjából (a 6 hónapos program első vagy második felében tartanak) egy szignifikáns eredményt kaptam, a munkatársi munkamorál kétsége esetében, ahol $t(54)=-2,28$ $p=0,027$. Azok, akik a program elején járnak, inkább kétségbe vonják a munkatársak munkával kapcsolatos hozzáállását.

Munkatársi munkamorál kétsége			
Programfutás	N	Átlag	Szórás
Össz 0-3. hónap	36	156,9167	14,77522
3-6. hónap	19	154,3158	8,66700

1. táblázat: Munkatársi munkamorál kétsége a programfutás tükrében

Nemi különbségek vizsgálata:

Esetleges nemi különbségek vizsgálata során egy szignifikáns és két tendenciaértékű eredményt kaptam. Az önfeltárás akadályoztatottsága esetén $t(54)=2,14$ $p=0,037$; kölcsönös munkatársi törődés $t(53)=-1,84$ $p=0,071$; munkatársi munkamorál kétsége $t(54)=1,77$ $p=0,083$. Az eredmények alapján a nők jobban törődnek a munkatársaikkal, szociálisan érzékenyebbek. Azonban a férfiak azok, akik azt érzik, hogy nem tudnak kiteljesedni a munkájukban, és kétségbe vonják a kollégáik munkamorálját is.

Nemi szerepek			
Nem	N	Átlag	Szórás
Kölcsönös munkatársi törődés			
	férfi	15	39,6667
	nő	40	43,5500
Önfeltárás akadályozottsága			
	férfi	15	5,7333
	nő	41	4,1220
Munkatársi munkamorál kétsége			
	férfi	15	8,8667
	nő	41	7,2195

2. táblázat: Nemi szerepek és a bizalom skálák kapcsolata

Diszkusszió

A kutatásom kezdetén arra voltam kíváncsi, hogy hogyan tud beilleszkedni egy pályakezdő fiatal egy céghez, és mik azok a tényezők, amelyek ezt befolyásolják. Ezek közül vizsgáltam a csoporton belüli szerepet, a gyakornoki programban való részvétel idejét- hogy a program első vagy második felében jár valaki-, és a nemi eltéréseket. Általánosságban levonhatom azt a következtetést, hogy valóban van pozitív kapcsolat a bizalom, valamint a csoportbeli helyzet között már ezen a szinten is, az instabil munkahelyi környezet ellenére is.

H1: Azok a vizsgálati személyek, akik a csoport centrumában helyezkednek el, a munkatársi kapcsolatra vonatkozó skálákon pozitívabb eredményt érnek el (pozitív tartalmú skálán magasabb pontszám, negatív tartalmún alacsonyabbat), mint a nem központi személyek.

Először egy-szemponyos varianciaanalízissel vizsgáltam meg a három csoportot: centrum, társas övezet és perem. A kompetenciaorientáltság skálán szignifikáns eredményt kaptam, a kölcsönös munkatársi törődés skálán pedig tendenciaszintű eredményt. Azok, akik a központban helyezkedtek el, a többiek támogatását élvezve, kompetenciaorientáltabbak voltak, mint a peremen lévők. A kölcsönös munkatársi törődést tekintve a peremen lévők érték el a legkevesebb pontszámot, e szerint nem érezték, hogy mások törődnének velük. Az eltérő eredményeket Fiske (2006) csoportalakítási modellje alapján azzal is lehet talán magyarázni, hogy azok, akik a peremen helyezkednek el, azoknál nem jól zajlott le a második, szocializációs szakasz. A csoport és az egyén között nem alakult ki a kölcsönös bizalom. Azonban előfordulhat, hogy a folyamat a fenntartás állapotában akadt el, vagy éppen a reszocializáció állapotában tart a kapcsolat. Azoknak, akik a középpontban vannak, több a társas kapcsolatuk, ezáltal nagyobb lehet az elégedettségük, ami Costa (2002) szerint együtt jár a magasabb bizalommal.

A kompetenciaorientáltság azt jelenti, hogy a személy bízik abban, hogy a szervezetben megfelelően tud fejlődni és kiteljesedni. Ezen a skálán azok, akik a csoportok középpontjában helyezkednek el jóval magasabb pontszámot értek el, mint azok, akik a peremen vannak (4. ábra). A társas

övezetbe tartozók pontszámai a két csoport között helyezkednek el. Az eredmények szerint, akik a csoportjuknak kevésbé elfogadott tagjai, azok kevésbé is érzik, hogy fejlődni tudnának. Talán az, hogy nem fogadják el őket annyira, mint a centrumban lévőket, együtt járhat azzal, hogy leértékelik a saját szakmai kompetenciájukat, a saját fejlődési lehetőségeiket, valamint a szervezet nyújtotta lehetőségeket is.

A kölcsönös munkatársi törődés skála a munkatársak iránti kognitív és affektív bizalmat takarja, egyrészt azt jelenti, pl.: hogy a másik megbízható, szavahihető és ezek mellett még kedves is. Erre mindenképpen szükség van ahhoz, hogy a csoport jól együtt tudjon dolgozni. Azt az eredményt kaptam, hogy azok, akik a centrumban vannak, jóval magasabb értéket értek el, mint a peremen lévőek, a legmagasabbat azonban a társas övezetben lévőek. Agnessens (2011) a szervezeten belüli tanácsadással kapcsolatos vizsgálatában figyelt fel arra a jelenségre, hogy a magas státuszú személyek alig fordulnak náluk jóval alacsonyabb státuszúhoz, mert azzal veszítenének a presztízsükből. Ez az eredmény érvényes lehet ezen a példán is, ugyanis azok, akik a társas övezetben vannak, azok valószínűleg egyaránt törődnek mindenkivel, bár inkább a vezetővel. Ez fordítva is igaz lehet, ráadásul a centrum inkább törődik velük, mint a peremmel. A centrumban lévő érzékelheti a teljes csoport törődését, míg a peremen lévő kevés törődést kap. Lount (2011) eredményei alapján közvetítő változó lehet a bizalom kialakulásában, főleg a munkatársi kapcsolatok terén, hogy aki a csoport központjában van, az úgy észleli, hogy a többiek jobban kedvelik őt.

Elvégeztem egy független mintás t-próbát is, ahol a centrumot hasonlítottam össze a többiekkel. A kompetenciaorientáltság skálán kaptam szignifikáns eredményt, hasonlóan az előző elemzéshez.

H2: A munkahelyen eltöltött idő kapcsolatban áll a szervezeti bizalom skálákkal, ahogy a gyakornok megszokja az állandó instabilitást módosul a munkatársakkal és szervezettel kapcsolatos véleményük.

A munkatársi munkamorál kétsége skálán kaptam szignifikáns eredményt. Ez főként a munkatársak munkavégzésével kapcsolatos bizalmatlanságot jelenti. Akik régebben vannak benne a programban, azok magasabb pontszámot értek el ezen a skálán. Valószínűleg azok, akik

még a programjuk első felében járnak, inkább érvényesítik az általános bizalmi elvárásaikat, így jobbnak látnak dolgokat, mint amilyenek azok valójában. Amennyiben észlelik a nem megfelelő munkamorált, kiigazításokat végezhetnek (Sass, 2005; Fiske, 2006).

H3: Már pályakezdőként is érvényesülnek a munkahelyeken tapasztalt nemi sztereotípiák, ha azt tekintjük, hogy kora gyerekkortól tanuljuk ezeket.

Ez a hipotézisem részben igazolódott. A szakirodalommal megegyezően, a kölcsönös munkatársi törődés skálán a nők magasabb pontszámot értek el, ami jelzi, hogy ők inkább észlelik az érzelmi kötelékeket és segítenek másoknak önzetlenül, ezért inkább kapják is ezt vissza, mint a férfiak. Azonban az önfeltárás akadályozottsága skálán szignifikáns, míg a munkatársi munkamorál kétsége skálákon tendenciaszintű eredményeket kaptam. Mind a két esetben a férfiak értek el magasabb pontszámot. Míg a sztereotípiák és korábbi irodalmak alapján pl.: Nguyen (2005), a nők azok, akik akadályoztatva vannak, ebben az esetben a férfiak ítélték így. Emellett a férfiak azok, akik inkább kételkednek a munkatársaik munkamoráljában is. Ez megegyezhet azzal, hogy általában a nők azok, akik jobban odafigyelnek a csoportnormákra, próbálnak igazodni ahhoz és harmóniát teremteni, míg ezt a férfiak kevésbé teszik.

Összességében sikerült bizonyítanom, hogy a szervezeti bizalom bizonyos elemeire hatással van a csoportban elfoglalt hely, minél központibb helyzetben van valaki, annál inkább ki tud teljesedni a munkahelyen míg, akik a peremen vannak, azok kevésbé. Éppen ezért a munkáltatónak érdekében áll az, hogy a lehető legegységesebb és kiegyensúlyozottabb munkacsoportot hozzanak létre. Ha valaki a peremre szorul, és nem tud megbízni a közvetlen munkatársaiban, az a hatékony munkavégzésének is a rovására megy.

A nemi szerepek vizsgálatakor találtam olyan adatot, amely ellentmondott a sztereotípiáknak. Előfordulhat, hogy ez a munkahely jellegéből adódott. Abban az esetben, ahogy ez valószínűleg itt is történt, ahol egy inkább női munkatársak dominálnak, arra is oda kell figyelnie egy munkáltatónak, hogy a férfiak ne legyenek elnyomva. Mivel ez a felis-

merés ellentmond a megszokottnak, ez egy újabb szempont lehet, amire a vezetőnek figyelnie kell.

Mindazonáltal figyelembe kell vennünk az eredmények elemzésekor, hogy egy speciális mintáról van szó. A vizsgálatom célja, hogy azokat a tényezőket tárjam fel, amelyek egy pályakezdő szervezet iránti bizalmát befolyásolják. Ehhez egy olyan Holdingot választottam, amely főként gyakornoki képzés keretében dolgozó fiatalok munkájára épít. Mivel a gyakornokok többnyire csak fél évet töltenek el a cégnél, így befolyásoló tényező lehet a csoportszerkezet állandó változása is. Ammeter (2004) azt találta, hogy ahhoz, hogy a szervezet jól működhessen, ellenőrizhető és irányítható legyen, bizalomra van szükség. Jelen esetben a szervezet belső folyamatainak ellenőrizhetősége és irányíthatósága némileg megkérdőjelezhető, azonban általában véve a divíziókat, átlagos vagy viszonylag magas bizalomszinttel rendelkeznek. Mégis a kutatásom korlátja a változás. A vizsgálat során felvett adatok egy adott időpontra vonatkoznak. Ahhoz, hogy pontosabb eredményeket kapjak, ugyanezekkel az emberekkel több időpontban venném fel a kérdőívet, azonban erre nem volt lehetőségem.

A kutatásom további korlátja maga a kérdőív volt. A teszt 33 tételéhez képest 9 alskála valószínűleg túl sok ahhoz, hogy pontosan mérjen. Ezzel lehetnek összhangban a többnyire alacsonyabb reliabilitások is. Az volt az egyik fő kérdésem a kutatás elején, hogy egy folyamatosan alakuló szervezetben ki tud-e alakulni a szervezet iránti bizalom, illetve ez mérhető-e? A reliabilitásokat tekintve előfordulhat, hogy a kérdőívvel nem lehet ebben a munkakörnyezetben pontosan mérni. Érdemes lett volna Balogh (2008) alapján nekem is faktoranalízis segítségével elkülönítenem skálákat és azokat használnom az elemzés során. A kutatásommal sikerült bizonyítanom a korábbi irodalmakhoz hasonlóan, hogy a szervezetekben fontos szerepe van a bizalomnak, nagyon sok téren.

Még egyszer összegezve az eredményeimet tehát, azt sikerült kimutatnom, hogy a pályakezdők beilleszkedését, a szervezet iránti bizalmuk kialakulását eltérő mértékben befolyásolja a csoporton belüli szerep, a szervezetnél töltött idő, és a nem.

Érdemes lenne talán más gyakornoki programokban résztvevő fiatalokkal is kibővíteni a kutatást, ezáltal ki lehetne szűrni, hogy általában a fiatalokra vonatkozó adatokról van szó, vagy ennek a szervezetnek a sa-

játja. Továbbá érdemes lenne a gyakornoki mintát egy másik szervezet állandó munkatársainak adataival is összevetni. Az is egy vizsgálat alapját képezhetné, ha a szervezetben tudatosan odafigyelnek a vezetők a kapott eredményekre és próbálnak változtatni rajta, vajon változnának-e egy későbbi adatfelvétel során, az ezeken a skálákon elért eredmények.

Köszönetnyilvánítás:

Szeretném megköszönni a Holdingnak, hogy lehetővé tették számomra, hogy elvégezhessem a vizsgálatomat a cégnél. Köszönöm azoknak is, akik lelkesen kitöltötték a kérdőíveket és ezzel hozzájárultak a vizsgálatom eredményességéhez. További szeretném megköszönni a tanáram közreműködését is.

Irodalomjegyzék

Agneessens, F., Wittk, R. (2011). Where do intra-organizational advice relations come from? The role of informal status and social capital in social exchange. *Social network*

Ammeter, A. P., Douglas, C., Ferris, G. R., Goka, H. (2004). A social relationship conceptualization of trust and accountability in organization. *Human Resource Management Review*, 14, 47-65.

Bakonyi, E. (2006). Az intézmények iránti bizalom kutatásával kapcsolatos elméleti dilemmák. In S. Nagy K., Orván A. (Szerk.) *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben*. Gondolat kiadó, Budapest. 331-353.

Balogh, L. (2008). A teljesítményt befolyásoló szervezetszichológiai tényezők vizsgálata interaktív sportcsapatoknál. Szakdolgozat. Letöltve: 2011.12.10. http://pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/File/Balogh%20L%C3%A1szl%C3%B3-2008.pdf

Berde, Á., Berde, Cs. (2007). *Káoszmenedzsment*. Poszter a III. AVA konferenciáról, Debrecen, 2007. március 20-21. Letöltve 2011.12.10. <http://www.avacongress.net/ava2007/presentations/poster/27.pdf>

Berde, É., Czenky, K., Györgyi, Z., Híves, T., Morvay, E., Szerepi, A. (2006). *Diplomával a munkaerőpiacon*. 9-18. Letöltve: 2011.12.10.

Costa, C. A. (2002). The role of trust for the functioning of teams of organizations. Letöltve: 2011.12.10. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.195.1849>

Csoba, J., Nagy, Z. É. (Szerk.) (2007). *Pályaorientációs és munkatapasztalt-szerző gyakorlat*. Debreceni Egyetem.

Dirks, K. T. (1999). The effects of interpersonal trust on Work group performance. *Journal of Applied Psychology*, 84, 445-455.

Dobák, M. (1998). *Szervezeti formák és vezetés*. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest.

Fiske, S. T. (2006). *Társas alapmotívumok*. Osiris kiadó, Budapest

Juhász, G., Garai, P. (2007). *Human research in the non-profit sector*. Pécsi Egyetem.

Kramer, R. M. (1999.) Trust and distrust in organizations: Emerging perspectives, enduring questions. *Annual review of Psychology*, 50, 569-598.

Lount, R. B., Pettit, N. C. (2011). The social context of trust: The role of trust. *Organizational Behavior and Human Processes*.

Mérei, F. (1970). *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris kiadó, Budapest

Szántó, Z. (2006). Bizalom és együttműködés: Strukturális kiegyensúlyozottság és bizalom koevolúciója ismétlődő kooperációs helyzetekben. In S. Nagy, K., Orbán, A. (Szerk.) *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben*. Gondolat kiadó, Budapest. 307-330.

Nguyen, L. L. A. (2005). Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen. *Magyar Pszichológiai Szemle*, LX. 1. 111-134.

Sass, J. (2005a). Bizalom a szervezetekben. In Faragó, K., Kovács, Z. (Szerk.), *Szervezeti láttelepek: A szervezetpszichológia hazai kutatási irányai*. Akadémia kiadó, Budapest. 7-28.

Sass, J. (2005b). Bizalommintázatok és bizalmi döntések a szervezetben. Phd értekezés. Letöltve: 2011.12.10. http://pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/tezis/2005-Sass%20Judit.pdf

Tarnai, M. (2003) A bizalom szerepe a gazdasági kapcsolatokban. In Hunyady Gy., Székely, M. (szerk.) *Gazdaságpszichológia*. 676-715. Osiris, Budapest.

Tharaldsen, J. E., Mearns, K. J., Knudsen, K. (2010). Perspectives of safety: The empect of group intership, work factors and trust on safety performance in UK and Norwagien drilling company employess. *Safety science*, 48, 1062-1072.

RÉSZVÉTEL AZ EMLŐRÁK-SZŰRÉSEN: A CSELEKVÉSRE KÉSZTETŐ TÉNYEZŐK

Hencsey Rita

ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola

1064 Budapest, Izabella u. 46.

e-mail: rita@ultimatech.hu

levelezési cím: 1144 Budapest, Tihany u. 21.

Abstract

The participation in breast cancer screening is disappointingly low in Hungary. In my research I dealt with the question whether there is a connection between neglecting the screenings or participating in them and doing self-diagnosis (the optimal health behaviour) and real personal experiences. I analysed the sample of 369 people in 3 age groups in the point of view of risk psychology. As a result, I have shown significant connection between the actual information, personal experiences and the regular participation in screenings as optimal health behaviour. My research is partly analysing hypotheses, partly exploring and describing. My exploring questions also have considerable results: there was no significant connection between the value of life and participating in screenings. Women regardless of their age would approve of compulsory screenings. The respondents do not worry about the side effects of mammography, only about incorrect diagnoses.

Key words: health risk, optimal health behaviour, breast-cancer, participating in screenings, knowledge on the disease, effect on personal experience .

Absztrakt

Hazánkban az emlőrák-szűrésen tapasztalható megjelenési arány elkeserítően alacsony. Jelen kutatásomban arra kerestem a választ, hogy a szűrővizsgálatok hanyagolása, vagy az optimális egészségmagatartás (szűrővizsgálatokon részvétel és önvizsgálat) összefüggésben áll-e a mellrákos megbetegedéssel kapcsolatos tények ismeretével, valamint a megélt személyes tapasztalatokkal. Vizsgálatomban a 369 fős mintát három korcsoportos bontásban kockázatpszichológiai nézőpontból vizsgáltam. A vizsgálat eredményeként a birtokolt információmennyiség, valamint a személyes tapasztalatok megléte és a szűrésen való rendszeres megjelenés, mint optimális egészségmagatartás között szignifikáns kapcsolatot mutatott ki. Kutatásom részben hipotéziseket vizsgál, részben feltáró és leíró jellegű. Feltáró jellegű kérdéseim is megfontolandó eredményeket hoztak: az élet értéke és a szűrővizsgálatokon való részvétel között nem mutatkozott szignifikáns kapcsolat. A nők kortól függetlenül helyeselnék a szűrés kötelezővé tételét. A mammográfiás vizsgálat mellékhatásaitól a vizsgálati alanyaim nem tartanak, a téves diagnózistól azonban igen.

Kulcsszavak: egészségügyi kockázat, optimális egészségmagatartás, mellrák, szűrővizsgálatokon való részvétel, a betegségről birtokolt tudás, személyes tapasztalatok hatása.

Magyarországon a vezető halálokok közé tartoznak a daganatos betegségek. A néhol már országosan bevezetett mammográfiás szűrés hatására az emlődaganat okozta halálozás jelentősen, 30-40 %-kal mérséklődik a szűrt népességben. A korai diagnózisnak és a korai kezelést kiegészítő terápiás lehetőségeknek köszönhetően a betegek jelentős százalékanak végleges gyógyulása érhető el. 2001-től hazánkban is bevezetésre került az a rendszer, hogy a koruk alapján veszélyeztetettek (45-65 év) behívót kapnak mellrákszűrésre. Ugyanakkor azzal az elkeserítő adattal kell szembenéznünk, hogy a szűrővizsgálatokon 30 – 40 százalékosnál magasabb megjelenési arányt nem tudnak produkálni a behívó-kampányokkal: azaz 100 veszélyeztetett, behívót kapott nőből csupán 30-40 jelenik meg a vizsgálatokon. A jelenség mögött feltehetően feltárható pszichológiai magyarázatok is állnak. Vajon milyen lélektani tényezők és behatások befolyásolják a nőket a mellrák megelőzése érdekében tett egész-

ségvédelmükben és a kapcsolódó döntéseikben (rendszeres önvizsgálat elvégzése, szűrővizsgálatokon való részvétel)?

Bevezetés

A betegségek közül a legnagyobb félelmek a rákbetegségeket vették és veszik körül. Kilátástalanul pusztító kórnak tartják, ami rettenetes úton vezet a vég felé. Sontag szerint (id. Riskó, 1999) – aki maga is gyógyult daganatos beteg – azok a metaforák, melyek eltorzítják a rákbetegséggel kapcsolatos tapasztalatokat, megakadályozzák az embereket abban, hogy időben orvoshoz forduljanak (pl. irracionális félelmeket keltenek bizonyos hatékony kezelési módszerekkel szemben). A félelem megbénítja az akciót, akár az idejében való észlelést (az ember fél, hogy kiderül a „halálos ítélet”), akár az aktív akarattal küzdő gyógyulás útját. A betegségek kialakulásával, ill. kórlefolyásával kapcsolatos félelmek gyakran alaptalanok, téves információk alapulnak.

Harris és Guten (id. Kulcsár, 1998) szerint „egészségvédő viselkedés minden olyan viselkedés, melyet a személy azzal a céllal végez, hogy védje, elősegítse, vagy fenntartsa egészségét, függetlenül az általa észlelt egészségi állapottól és attól, hogy az adott viselkedés objektíven hatékony-e”. Eszerint egészségvédő viselkedésnek minősíthetjük a rendszeres önvizsgálatot, és az optimális időközönként ismétlődő rákszűrésen való részvételt.

A tünetmenetesség a daganatok esetében nem lehet indoka a szűrővizsgálat ignorálásának. A szűrés ugyan a rákbetegségtől nem véd meg, de a súlyos következményektől, idő előtti haláltól igen, ezáltal preventív eljárásnak minősíthető.

Magyarországon a veszélyeztetett korú nők levélben kapnak értesítőt, „behívót” mammográfiás vizsgálatra. Sokan behívóval is nehezen szánják rá magukat a szűrésre, ellenérzéseik vannak, részben azért, mert nincsenek meggyőződve a szűrés tényleges hasznáról: úgy gondolják, hogy ha már rák jelent meg a szervezetben, akkor a baj korai felfedezése a helyzeten lényegében nem változtat, vagy magától a vizsgálati procedúrától tartanak. A mellrákot övező félelem talán részben a kockázati tényezők helytelen ismeretének, másrészt a félreértések köszönhető. Még mindig nem terjedt el a köztudatban, hogy az idejében felismert és megfelelően kezelt daga-

atos betegek nagy százalékban meggyógyulnak, és ez különösen igaz a mellrák esetében.

Az optimális egészségmagatartáshoz szükséges, hogy az emberek meg tudják becsülni a veszély tényleges mértékét, és ez alapján hozzanak döntést a szűrővizsgálattal kapcsolatban - így az elérhető információ biztosítása a betegségről, és az érintettek tájékoztatása a gyógyulás lehetőségéről egyértelműen szükséges. A kockázattal kapcsolatos attitűdre tehát az is hatással van, hogy az emberek mennyire ismerik az adott veszélyt. A kockázat észlelése során mutatott pozitív hozzáállás és a fizikális állapot közötti kapcsolatot számos tanulmány igazolta (Taylor, Kemeny, Reed, Bower, 2000). A daganatos megbetegedések esetében az optimizmus bizonyítottan pozitív hatással van a túlélési esélyre (Allison, Guichard, Fun, Gilain, 2003). Az optimista hozzáállás azonban csakis a kontrollálhatónak percipiált helyzetekben bír pozitív hatással (Segerstrom, 2005). Quadrel és Lau (id. Baron, Byrne, 1991) rámutatott arra, hogy a saját (belső) kontroll érzése az egészséggel kapcsolatban azt eredményezi, hogy a személy keresi az információkat az egészséggel és az egészségvédelemmel kapcsolatban, ezeket jobban megőrzi és könnyen elő is hívja. A betegséggel kapcsolatos adekvát információk birtoklásával kapcsolatban korábbi kutatások kimutatták, hogy az optimista tendencia általában pozitív korrelációt mutat az adott betegséggel kapcsolatos alacsonyabb szintű ismeretekkel. Balogh és Kovács 1998-as vizsgálatában a magyar mintán ennek ellenére azt az eredményt kapta, hogy az optimista tévedés megjelenik az adott betegségről birtokolt tudás ellenére (Balogh, Kovács, 1998).

Az egészséghiedelem modell - mely Rosenstock nevéhez fűződik, majd Becker és Maiman dolgozta át (id. Stroebe, Wit, 1996) - hasznos a betegséget megelőző egészségviselkedés jóslásában (pl. rákszűrésen való részvétel) is, de a betegszerep –ill. az orvossal való viselkedés előrejelzésére is alkalmas. A modell fő tényezői az egészségvédő viselkedés (primer és szekunder preventív viselkedés) meghatározói:

(1) Az észlelt hajlam ill. súlyosság – azaz mennyire tartja a személy valószínűnek, hogy hajlamos egy adott betegsége (észlelt hajlam) ill. mennyire tartja az esetleges megbetegedés következményeit súlyos-

nak (észlelt fenyegetettség). Következmény alatt fizikai és/vagy szociális következmény is értendő.

(2) Az egészségvédő magatartástól elvárt „haszon” – azaz mekkora előnyt vár el az egészségvédő akciótól, valamint mi gátolhatja ezt, és ezeknek a gátló tényezőknek milyen hatása van a hajlamra és a súlyosságra („ár/haszon” arány)?

(3) Az egészségvédő viselkedést meghatározza az is, hogy milyen késztető jelzésekkel rendelkezik az egyén, és ezek mennyire motiválják akcióra. Ezek lehetnek belső, vagy a tömegkommunikációból származó jelzések, akár interperszonális interakciókból adódóak; meghatározó lehet a késztetés szempontjából pl. az előzetes személyes élmény, vagy a sztereotípiák hatása).

Az egészséghiedelem modellt a tapasztalatok alapján a befolyásolásban is jól alkalmazhatónak tartják, ha pl. a beteg veszélyeztetettnek érzi magát egy adott betegséggel kapcsolatban, akcióra biztató jelzéseket kell biztosítani számára ahhoz, hogy megfelelő egészségvédő magatartást tanúsítson, tehát, ha egy nő tisztában van a veszélyeztetettségével, rávezethető a megfelelő egészségmagatartásra.

A daganat gyanúja: stressz, megküzdés és halogató magatartás

Számtalan esemény okoz stresszt, így a komoly betegség, vagy annak gyanúja (pl. egy csomó észlelése a mellben) is stresszornak minősül. Minél befolyásolhatatlanabbnak tűnik egy esemény, annál inkább stressz-keltőnek észleljük, márpedig a legtöbb rákot, mint betegséget az emberek általában befolyásolhatatlannak ítélik (Weinstein, 1983). A stresszre adott leggyakoribb válasz a szorongás.

Gyakran előfordul, hogy amikor valamilyen tünetet észlel egy ember, daganatos betegségre gondol, és orvoshoz fordul. De sajnos vannak, akik a tünetek ellenére halogatják az orvos felkeresését (pl. ha egy nő csomót talál a mellében, gyakran csak később, vagy egyáltalán nem megy el orvoshoz).

Dunnel és Cartwright két hetes vizsgálatában (Helman, 2001) a mintában résztvevő felnőttek 91 %-a tapasztalt magán egy vagy több abnormalis tünetet, azonban csupán 16 %-uk fordult orvoshoz ez idő alatt. Maga az abnormalis tünet, úgy tűnik, nem elegendő ahhoz, hogy valaki orvoshoz forduljon. Apple vizsgálati alanyai abban az esetben tartották betegségnek az abnormalis tünetet, ha az zavarta őket mindennapi életükben. Hackett és munkatársai (Helman, 2001) 563 betegen vizsgálták, hogy a rákos megbetegedés első jeleinek megjelenése és az orvoshoz fordulás között mennyi idő telt el. A betegek csupán 33,7 %-a fordult orvoshoz 1-4 héten belül, 58,3 % 1 hónál több ideig várt, míg 8 %-uk egyáltalán nem fordult orvoshoz mindaddig, míg már képtelen volt magát ellátni.

A halogatás időt adhat a lelki védekező mechanizmusok megfelelő mértékű aktivizálódásához. A fokozott pszichés védekezésre szükség lehet a kezelés előzetesen elképzelt terheihöz (kivizsgálás, diagnózis-közlés stb.) történő alkalmazkodásban. Különbséget lehet és kell tenni az elfogadható mértékű időnyerés, és a súlyos következményekkel járó, kóros halasztás között. Az elfogadható mértékű halogatás segítő hatású lehet a stresszel telített helyzethez történő alkalmazkodásban. Fallowfield (id. Riskó, 1999) az emlődaganat pszichológiai vonatkozásaival foglalkozó könyvében foglalja össze azokat a jellemzőket, mely azokat a nőket jellemzi, akik emlődaganatuk felfedezése után halogatják az orvoshoz fordulást. Rájuk többek között jellemző, hogy általában idősek, alacsonyabb szocioökonómiai státuszúak, kevésbé iskolázottak, tájékozódási lehetőségeik korlátozottak, szorongó típusúak, hajlamosak a depresszióra, krízishelyzetben ún. tagadó magatartásúak, nem szívesen fordulnak orvoshoz (bármilyen is a testi panasz), általában pesszimisták orvosi kezelhetőségüket illetően, különösen szoronganak a sebészeti beavatkozástól, félnek a daganatos betegségektől, gátlásosak, testi problémáik és tüneteik jelentőségét általában tagadják.

Egy csomó felfedezése gyakran azonnal háritásra kerül. A self-teoretikus Rogers (Rogers, 1980) elmélete szerint kongruenciára törekszünk: tapasztalatainknak összhangban kell lennie aktuális énképünkkel. Az inkongruencia az egységes én-érzés megbomlása. Mivel az inkongruencia szorongást eredményez, Rogers azt feltételezte, hogy az emberek azért háritják el a dezorganizáció meg tapasztalását már az észlelés szintjén is, hogy elkerüljék az általa keltett szorongást. Az inkongruencia észlelése

elleni elhárítási módok két csoportba sorolhatók: az egyik csoportba a tapasztalatok torzításai tartoznak, pl. a racionalizáció, mely során elfogadható, de hamis okot kreál a személy a történések magyarázatára. Például, racionalizál az a nő, aki csomót talál a mellében, de megállapítja, hogy az csak egy „jelentéktelen mirigyduzzanat”, és nem megy el orvoshoz. Olyan torzítás is előfordulhat, amikor egy eseményt másnak észlelünk, mint amilyen az valójában. Az elhárítások másik csoportja a fenyegető tapasztalatok tudatosulását akadályozza meg. A tagadás pontosan ezt a funkciót szolgálja. Például, tagadással hárít az a nő, aki figyelmen kívül hagy számos jelet, mely arra utal, hogy veszélyeztetett a mellrák kialakulása szempontjából. A tapasztalat tudatosulása közvetettebb módon is megakadályozható, ha pl. eleve elkerüljük azokat a helyzeteket, ahol ilyen tapasztalat egyáltalán bekövetkezhet – ezt jól szemlélteti, ha pl. egy nő nem végez rendszeresen önvizsgálatot, pedig tisztában van azzal, hogy nagyon is ajánlott elvégeznie, és képes is lenne rá, hogy megtegye (tisztában van azzal, hogyan kell végezni). Azáltal, hogy valaki igyekszik elkerülni az adott helyzetet, a tapasztalat tudatosulását gátolja.

Márpedig a döntési helyzet és a háttérben meghúzódó konfliktus debilizáló szorongást eredményezhet, és így könnyen elképzelhető, hogy kognitív hiba csúszhat a döntésbe. A döntési konfliktus kimenetele három faktor függvénye: a kockázat, a remény, és az időnyomás, mely faktorok kombinációi *5 különböző megküzdési stratégiát határoznak meg* (Kulcsár, 1998). A megküzdési stratégiákat a mellrákszűrő vizsgálatok és az önvizsgálat egy-egy példáján mutatom be a szemléltetés kedvéért.

1. Egy nő nem érzi magát veszélyeztetettnek a mellrák szempontjából, ezért nem is jár mellrákszűrésre - jelen esetben maga a konfliktusátélés folyamata hiányzik teljes mértékben, amikor is a személy egyáltalán nem észleli életmódja kockázatait. Ilyenkor - értelemszerűen - marad az eredeti viselkedésnél.

2. Egy nő veszélyeztetettnek érzi magát a mellrák szempontjából, éppen ezért rendszeresen önvizsgálatot végez, és a rendszeres szűrővizsgálatot sem hanyagolja el. Ilyen esetben a konfliktusátélés szintén hiányzik, a személy jelen viselkedésmódját súlyosan kockázatosnak ítéli, és talál olyan alternatív megoldást, mely a kockázatot kivédi és melyhez alkalmazkodni is tud. Ilyenkor jelentős viselkedésmódosulás következik be.

3. Egy nő veszélyeztetettnak érzi magát a mellrák szempontjából, ám úgy érzi, hogy hiába végezne rendszeresen önvizsgálatot, és hiába menne el a szűrővizsgálatokra, a mellrák halálos betegség, ettől nem óvja őt meg semmi - ez a defenzív elkerülés példája, melyre akkor kerül sor, ha a személy úgy véli, súlyosan kockázatos helyzetbe került, és a kockázat nem lesz kisebb akkor sem, ha változtat a jelenlegi életmódján. A stressz fokozódik, a konfliktust a személy halogatással, felelősségvárítással vagy tagadással oldja.

4. Egy nő csomót talál a mellében, és úgy érzi, nincs már mit tenni, hiszen már késő, kialakult a daganat - ezt a megküzdés-típust hipervigilianciának nevezik, mely során a személy észleli a súlyos kockázatot, ám nem talál rá megoldást, mert úgy érzi, nem áll rendelkezésére elég idő. Nagyfokú stressz szubjektív megélése jellemző, kapkodó megoldáskeresés, olyan alternatíva elfogadása, mely pillanatnyi enyhülést ígér.

5. Egy nő tudja, hogy veszélyeztetett a mellrák szempontjából, és azzal is tisztában van, hogy az önvizsgálat és a mellrákszűrő vizsgálatokon való részvétel milyen előnyökkel jár - ezt a megküzdést nevezik vigilianciának, mely során a súlyos kockázat megélése mellett fennáll annak a reménye, hogy idővel lesz a problémára megoldás. Ilyenkor a stressz nem túl erős, a racionális döntés esélye nagy.

Az előzetes személyes élmények szintén jelentősek az optimális egészségmagatartás szempontjából, melyre Kunreuther is rámutatott (1981). A múltbeli személyes tapasztalatok következtében az azonos és hasonló események könnyebben előhívhatók. Ha valakinek a múltbeli személyes tapasztalatai között nem szerepel az adott betegség, és a jövőbeni sebezhetőségét ez alapján ítéli meg, akkor alulbecsülheti rizikóját, optimista tendenciát mutathat. Így az optimista tendencia idősebbeknél is kimutatható („ha eddig nem volt ilyen betegségem, ezután sem lesz”), annak ellenére, hogy több kutatás kimutatta, hogy az optimizmus inkább a fiatalokra jellemző, így úgy fogalmazhatunk, hogy nem egyértelmű, hogy a kor és az optimizmus között kapcsolat áll fenn (Weinstein, 1980).

Hipotézisek és kérdésfeltevések

Kutatásom részben feltáró és leíró jellegű, részben pedig hipotéziseket vizsgál. A szakirodalmi elemzés alapján három hipotézist és négy kérdést fogalmaztam meg.

1. hipotézis: Első hipotézisem szerint minél több ismerettel rendelkezik valaki a mellrákról, annál valószínűbben jár rendszeresen a szűrővizsgálatokra.

2. hipotézis: A személyes tapasztalatoknak hatása van a viselkedésre: azok, akiknek a közeli ismerősei között előfordult mellrákos beteg, valószínűbben járnak nőgyógyászati szűrővizsgálatokra.

3. hipotézis: Akik már éreztek csomót a mellükben, valószínűbben járnak szűrővizsgálatokra.

1. kérdés: Hogyan vélekednek vizsgálatom alanyai a kötelező szűrés esetleges bevezetéséről? Vajon akkor javulna a vizsgálatokon való részvételi arány vagy sem?

2. kérdés: Hány havi jövedelmét adná a gyógyszerért, mely biztosan megvédené őt a mellrák kialakulásától? Mennyi az „élet értéke”?

3. kérdés: Tartanak-e a veszélyeztetett korú nők a mammográfiás vizsgálat mellékhatásaitól?

4. kérdés: Tartanak-e a nők a diagnózis esetleges megbízhatatlanságától?

Módszer

Az interneten elhelyezett kérdőív segítségével vettem fel az adatokat. A kérdőívet összesen 509 személy töltötte ki, ebből 140 kitöltött kérdőív értékelhetetlennek bizonyult. A korcsoportonkénti adatgyűjtést a program szabályozta. A kitöltést olyan közösségi oldalakon indítványoztam, ahol számos női olvasó lelhető fel. A vizsgálati személyeknek először meg kellett adniuk a születési évüket és végzettségüket, majd válaszolni a nyílt kérdésekre. A kérdések egyesével jelentek meg a képernyőn. Az adott válasz hiányában nem lehetett továbbhaladni a kérdések sorában.

A vizsgálatban részt vevő személyek

A vizsgálatban végül 369 személy vett részt, nemüket tekintve mindannyian nők. A feldolgozás során három korcsoportot különítettem el: 15-29 év (átlag életkor: 22 év, $n=123$), 30-44 év (átlag életkor: 37 év, $n=123$), 45-59 év (átlag életkor: 52 év, $n=123$). A harmadik korcsoport a mellrák szempontjából a veszélyeztetett korosztály. Fontosnak tartottam, hogy ne csak a veszélyeztetett korosztály attitűdjeit vizsgáljam, hanem fényt derítsek arra is, hogy ezek az attitűdök, tényezők hogyan változnak a nők életkorával. Teszem ezt azért is, mert a friss orvosi statisztikák alapján egyre gyakrabban fordul elő fiatal szervezetekben is daganatos megbetegedés. Mintámban korcsoportonként közel azonos arányban szerepeltek középfokú ill. elsőfokú végzettségűek, továbbá mindannyian laikusok az adott témában, egyikőjük sem orvos végzettségű.

Elővizsgálat

Az elővizsgálatot 24 fő bevonásával végeztem, 8-8 főt választottam mindhárom korcsoportból. Ezek a hölgyek a későbbi kutatásban nem vettek részt. Kitölttettem velük a felhasználni kívánt online kérdőívet, azon célból, hogy teszteljem a kérdőív és a program kezelhetőségét. A kitöltést követően egy rövid interjú keretében elmondhatták véleményüket a feltett kérdésekkel és a felhasználó-felülettel kapcsolatban. Így fény derülhetett arra, hogy van-e olyan szó, kifejezés, vagy kérdés, amit nem értettek, van-e olyan kérdés, amit nem értenek, vagy esetleg nem tudnak rá válaszolni. A visszajelzések alapján elvégeztem a szükséges módosításokat.

Ezen próbahelyzetet megelőzően szükség volt arra, hogy széleskörű információkat gyűjtsek a mellrák orvosi vonatkozásairól. Felhasználtam orvosi szakkönyveket, folyóiratokat és az interneten fellelhető információkat. Az elmúlt 5 évre visszatekintve felkutattam a mellrákkal foglalkozó cikket tartalmazó női magazinokat, és az ismereteket vizsgáló feladatban azok közül az információk közül válogattam, melyekhez egy átlagos nő a médián keresztül hozzájuthat. A tudást vizsgáló kérdéseket önkényesen állítottam össze, és helyeztem a kérdőívbe.

A kérdőív kulcskérdései

A. Kockázatbecslési indexek

Vizsgálati alanyaimmal megbecsültettem, hogy saját maguknak hány százalékos esélye van annak, hogy mellrákos megbetegedése legyen, valamint azt is meg kellett becsülniük alanyaimnak, hogy 100 vele egykorú nőből hány lesz mellrákos. A kérdőívben a két kérdés megfogalmazásában különbözött, valamint nem közvetlenül egymás alatt helyezkedtek el, így a lehetőségek szerint csökkentettem annak az esélyét, hogy a két válasz befolyásolja egymást. A kockázatbecslési indexet a következőképpen számoltam ki: a saját magára adott értéket elosztottam a vele egykorú, más nőre vonatkozó becsléssel. A kapott hányados 1 alatti és 1 feletti értéket vehetett fel. Amennyiben ez az érték 1 alatti, abban az esetben optimista, ha pedig 1 feletti, akkor pesszimista tendenciát mutat. (Balogh – Kovács nyomán, 1998)

B. Előzetes személyes élmények

A mellrákos ismerősök közelségének osztályozásához (1-5) Balogh – Kovács (1998) magyar mintán végzett vizsgálatai alapján a következő skálát használtam: ismerősei körében nem fordult elő mellrák (1), távolabbi ismerősei körében előfordult mellrák (2), baráti körében előfordult mellrák (3), közeli rokonságában előfordult mellrák (4), saját maga volt már mellrákos (5), esetleg most is az. A pontos besorolás érdekében a kérdőívben az egyénnek pontosan meg kellett neveznie, hogy milyen rokoni vagy ismerősi szál fűzi az általa ismert, mellrákos beteghez.

C. A betegségről alkotott tudás mértéke

Az elővizsgálatban már leírt módszerrel pontoztam a tudás mértékét: minimálisan 0, maximálisan 8 pontot lehetett elérni. A feltett kérdések jelen tanulmány függelékében megtalálhatók. (A „FÜGGELÉK” vonatkozó kérdéseit dőlt betűvel jelöltem.)

D. Az élet értéke

Kérdőívem egyik kérdése azt firtatta, hogy a vizsgálati személy hány havi fizetését adná oda egy olyan gyógyszerért, mely megvédi őt a mellráktól.

Eredmények, értelmezés

Mintámat minden egyes vizsgált esetben összességében, és korcsoportokra bontva is megvizsgáltam, feltárva ezzel a korcsoportok közti esetleges különbségeket. Mintámat ($n=369$ fő) három korcsoportra, a korcsoportokon belül pedig 2-2 alcsoportra bontottam az alapján, hogy járnak-e szűrővizsgálatra. A statisztikai elemzésben csak azok az egyének kerültek a „jár szűrővizsgálatra” kategóriába, akik saját bevallásuk szerint voltak az elmúlt egy évben szűrővizsgálaton. A 15-29 évesek 46%-a állítja, hogy jár szűrővizsgálatra, a második korcsoportban ez az arány 48%, míg a veszélyeztetett korosztály csupán 34% vesz részt rendszeresen emlőrák-szűrésen.

Első hipotézisem vizsgálatakor a mellrákkal kapcsolatos tudásra kapott pontszámokat vetettem össze azzal, hogy az egyén jár, vagy nem jár szűrővizsgálatokra. Így a birtokolt ismeretek és a szűrővizsgálatra járás között a közvetlen kapcsolatot vizsgáltam. Vizsgálati alanyaim pontértéket kaptak abból a szempontból, hogy mennyi ismerettel / tudással rendelkeznek a mellrákkal, mint betegséggel kapcsolatban.

1. ábra: A mellrákról birtokolt tudás és a szűrésen való részvétel kapcsolata: a betegséggel kapcsolatos tudás-pontszámok átlagai

A tudás pontszámokat összevettem a szűrővizsgálaton való rendszeres részvétellel. A statisztikai elemzéshez két mintás t-próbát használtam, azért, hogy megvizsgáljam, csoportjaim átlagai között van-e szignifikáns különbség, és hogy ebben az esetleges különbségben szerepet játszik-e a betegségről való tudás, mint meghatározó tényező.

A mellrákról való tudás mértéke, és a szűrővizsgálaton való részvétel között mind a korcsoport nélküli, mind a korcsoportos bontás során az átlagok között szignifikáns különbséget mutattam ki ($p<0.01$). A kapott

eredmények alapján elmondható, hogy azok, akik nagyobb tudással rendelkeznek a mellrákkal kapcsolatban, azok inkább eljárnak szűrésre, mint a kevesebb ismerettel rendelkező nők. A kapcsolat megvilágításával hipotézisem megerősítést nyert.

Az ismeretek mennyiségének felmérése kapcsán megállapítható, hogy a nők informáltsága az őket nagyon is érintő, és a számukra oly fontos kérdésben kívánni valót hagy maga után. Az általam feltett kérdésekre nagyságrendileg 50 %-ban tudták a választ, ha az egész mintámat tekintem.

A korábbi vizsgálatok szerint az optimista tendencia együtt járást mutat az alacsonyabb szintű ismeretekkel. Egy magyar mintán végzett vizsgálat azonban az optimista tévedés megjelenését találta a vizsgált betegségekről való információ birtoklásának ellenére (Balogh, Kovács, 1998). Így megvizsgáltam, hogy a kockázatbecslési indexek együtt járnak-e az ismeretekkel kapcsolatos pontszámmal. A t-próba nem mutatott szignifikáns kapcsolatot a kockázatbecslési indexek és az ismeretek mennyiségére vonatkozólag, viszont szignifikáns kapcsolatot találtam a magasabb szintű ismeretek és a szűrésre járás között.

Ezek az eredmények is rámutatnak, hogy mindenképpen érdemes foglalkozni a felvilágosító, ismeretterjesztő kampányokkal. Sőt, érdemes ezt minél nagyobb volumennel csinálni, hiszen minél több információ jut el egy nőhöz, annál valószínűbb, hogy a meggyőzés folyamatán át is halad, megtartja az információkat, és cselekszik, azaz elmegy szűrővizsgálatra. Az egyes kommunikációs kampányok jellege, minősége nagyon is lényeges, és minden esetben ajánlatos értékelni az adott kampány eredményességét, hiszen hatékonyságukat tekintve eltérhetnek. Az eredményekkel kapcsolatban nem szabad elfelejteni, hogy olyan információkat vizsgáltam, amiket már a nők be- és elfogadtak, valamint fel is tudnak idézni. Tehát, feltehetőleg közel sem mindegy, hogy milyen egy cselekvésre felszólító reklám, vagy bármilyen kommunikációs kampány. Az, hogy pontosan milyen az igazán hatékony, nőket megcélzó, a mellrákszűrés fontosságát hangsúlyozó és akcióra készítő kampány, fontos kutatási terület, így egy későbbi vizsgálat adekvát témája lehet.

Második hipotézisem szerint a személyes tapasztalatoknak hatása van a viselkedésre: azok, akiknek a közeli ismerősei között előfordult mellrákos beteg, valószínűbben járnak nőgyógyászati szűrővizsgálatokra. Azt vizsgáltam, hogy van-e közvetlen kapcsolat a szűrésre járás és az előzetes

személyes élmények között. A statisztikai elemzéshez kétmintás t-próbát használtam. Mind a korcsoport nélküli, mind a korcsoportos bontásban szignifikáns különbséget kaptam a szűrésre járók és a szűrésre nem járók között a személyes élményekkel kapcsolatban ($p < 0.01$). Ezek alapján elmondható, hogy a személyes élmények meglete hatással van arra, hogy egy nő jár-e nőgyógyászati szűrővizsgálatra vagy sem, tehát hipotézisemet igazoltam. Értelmezve az eredményeket elmondhatjuk, hogy a személyes tapasztalat meglete elősegítheti a szűrővizsgálaton való részvételt. Mindezt azoknak a hölgyeknek, akik járnak szűrővizsgálatokra, szignifikánsabb több személyes tapasztalatuk van azokhoz képest, akik nem járnak. Mindez összecseng Weinstein megállapításával (1987), miszerint a múltbeli személyes tapasztalatok következtében az azonos és hasonló események könnyebben előhívhatók. A személyes hatások fontosságára Kunreuther (1981) is felhívta a figyelmet a biztonsági öv használatával kapcsolatban. Jelen vizsgálatomban a személyes tapasztalatok pozitív hatására világítottam rá a mellrákszűréssel kapcsolatban.

Harmadik hipotézisem szerint, akik már éreztek csomót a mellükben (mely az illető számára nem tisztázott, hogy daganat-e vagy sem, azonban általában pár napon belül választ kap a kérdésre, hiszen a csomó magától eltűnik), valószínűbben járnak szűrővizsgálatokra. A hipotézis ellenőrzése céljából kétmintás t-próbát végeztem, a változók között azonban szignifikáns kapcsolatot nem tudtam kimutatni ($t = -0,669$, n.s., $p > .10$). A statisztikai elemzés a korcsoportonkénti bontásban sem mutatott szignifikáns kapcsolatot. Tehát azok, akiknek már van saját tapasztalatuk olyan értelemben, hogy találtak már csomót mellükben, nem járnak valószínűbben a szűrővizsgálatokra, így hipotézisemet elvethetem, ám a kapott eredmény igencsak gondolatindító.

Vajon mennyire jelenik meg a halogató magatartás a csomó észlelését követően? Dunnel és Cartwright (id. Helman, 2001) abnormális tüneteket észlelő személyei közül csupán 16 %-uk fordult orvoshoz. Maga az abnormális tünet, ezek szerint nem elegendő ahhoz, hogy valaki orvoshoz forduljon. Apple (id. Helman, 2001) vizsgálati alanyai abban az esetben tartották betegségnek az abnormális tünetet, ha az zavarta őket mindennapi életükben. A csomó nem feltétlenül fáj, nem zavarja az embert a mozgásban, a hétköznapiakban, így nincs is zavaró jellege. Hackett és munkatársai vizsgálatában (id. Helman, 2001) az olyan betegek, akik a rákbetegség

kezdeti tüneteit vették észre magukon, csupán 33,7 %-a fordult orvoshoz 1-4 héten belül. Nézzük meg, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján, azok közül, akik már találtak csomót a mellükben, hány százalékuk fordult orvoshoz a kitapintott csomóval.

2. ábra: A talált csomóval orvoshoz fordulók százalékos aránya, korcsoportos bontásban

A 15-29 évesek 28%-a, a 30-44 évesek csupán 36%-a, míg a veszélyeztetett harmadik korcsoport 53%-a fordult orvoshoz. Az általam kapott adatok szintén ijesztőek, és a korábbi nemzetközi tapasztalatokkal egybevágnak. Az eredmény az önvizsgálat hatékonyságával kapcsolatban is kérdéseket vet fel, hiszen úgy látszik, hogy „hiába” vesz észre valaki egy csomót a mellében, ha valamilyen oknál fogva azzal a csomóval nem fordul azonnal orvoshoz. Az önvizsgálat másik lehetséges veszélye (azon túl, hogy valaki tudja-e hogy a ciklus mely szakaszában és hogyan kell végezni az önvizsgálatot), ha egy nő meg van győződve arról, hogy az önvizsgálat helyettesíti a rendszeres orvosi szűrést.

Kérdésfeltevések

Az emberben óhatatlanul felmerülhet a kérdés: ha kötelezővé tennék a szűrést (mint annak idején a tüdőszűrést), vajon nőne-e a részvételi arány, és vajon hogyan fogadnák ezt a nők? Az általam kapott adatok alapján elmondható, hogy aki a kérdőíven azt válaszolta, hogy helyeselné, ha kötelezővé tennék a szűrést, az kivétel nélkül úgy is gondolta, hogy ő személy szerint biztosan el is menne a szűrésre. A három korcsoport mindegyikében úgy gondolták, hogy ők elmennének szűrésre, ha kötelezővé tennék a szűrést. (1. korcsoport 94 %, 2. korcsoport 100 %, 3. korcsoport 88 %). Természetesen ezek csak „mi lenne ha” típusú kérdések. Megbízható eredményességről csak azután számolhatnánk be, ha a kötelezővé tett szűrésekkel magasabb részvételi arányt tudnának produkálni - hiszen az attitűdök mások, mint maga a viselkedés. Még egy fontos adat: bár Kunreuther (1981) felhívja a figyelmet a személyes szabadság és a lehetséges káros következmények viszonyának prob-

lémájára, alanyaik 94 %-a helyeselné, ha kötelező lenne a nőgyógyászati szűrővizsgálaton való megjelenés.

Gazdasági szemléletet tükröz az a megközelítés, mely szerint az élet értéke számszerűsíthető. Ez ellentmondani látszik az általánosan elfogadott emberi értékeknek, melyek szerint az emberi élet nem vásárolható meg, mindez mégis működik a mindennapi gyakorlatban. Vizsgálatomban az „élet értékét” úgy próbáltam mérni, hogy kérdőívem tartalmazott egy olyan kérdést, hogy hány havi jövedelmét adná oda egy drága, de olyan hatású gyógyszerért, ami biztosan megvédi őket a mellrák kialakulásától. Vajon az „élet értékének” magas értékelése magával hozza azt is, hogy valaki eljár a szűrővizsgálatokra? Eredményeim szerint az első korcsoport 2,5 havi keresetét, míg a veszélyeztetett korcsoport 6 havi fizetését ajánlaná fel, és meglepően a 30-44 évesek adnák a legtöbb anyagi bevételüket, mintegy 8,5 havi fizetésüket a gyógyszerért. Ellenőriztem az élet értékének és a szűrővizsgálaton való megjelenésnek a kapcsolatát: kétmintás t-próbával megvizsgáltam, hogy azok, akiknek „többet ér” az egészsége, valószínűbben járnak-e szűrővizsgálatokra. Nem találtam szignifikáns kapcsolatot a két változó között ($t = -0,658$, $p: n.sz.$). Tehát mintámban a mellrák esetében az „élet értéke” és a szűrővizsgálaton való részvétel között nincs kapcsolat, sem a teljes mintára vetítve, sem korcsoportonkénti bontásban.

A kitöltött kérdőívek egyértelmű válasz mutattak a mammográfiai vizsgálat mellékhatásait illetően. 123 veszélyeztetett korú nőből 119 válaszolta határozottan azt, hogy nem tart a mammográfias vizsgálat mellékhatásaitól. Így eredményeim alapján azt mindenképpen kizárhatjuk, hogy esetleg azért nem mennek el a nők a szűrővizsgálatokra, mert tartanak a vizsgálat mellékhatásaitól.

A kapott adatok alapján a 15-29 évesek 18%-a, a 30-44 évesek 24%-a, míg a legnagyobb arányban a veszélyeztetett korcsoport tart a téves diagnózistól a nőgyógyászati vizsgálatokkal kapcsolatban (32%). Kérdés, hogy ez múltbeli személyes tapasztalatoknak köszönhetőek, vagy a média tette meg félelemkeltő hatását (hiszen nap, mint nap lehet hallani orvosi műhibákról). És ennél a kérdésnél ismét egy fontos ponthoz jutottunk: ha egy nő úgy gondolja, hogy „az orvos is hibázhat, ő is csak találgat”, akkor eljuthat arra a szintre, hogy éppen ezért nem jár szűrővizsgálatokra. A későbbiekben ezt is érdemes lenne megvizsgálni, hiszen így esetleg a

szűrővizsgálatok elkerülési okainak egy új meghatározó elemére bukkanhatunk.

A mammográfiás vizsgálatokon való részvételi arány hazánkban ijesztően alacsony. Eredményeim arra mutatták rá, hogy a szűrésen való részvételt befolyásolja az ismeretek mennyisége a mellrákról és az előzetes személyes élmények hatása. A daganatos betegségek sikeres és komplex szűréséhez hatékony felvilágosításra, a rizikó csoportba tartozók időbeli felismerésére, a szűrésre motiválttá, együttműködővé tételére, valamint megfelelő szakemberlétszámmra, informatikai háttérre, műszerezettségre és szakmai továbbképzésre lenne szükség.

Irodalomjegyzék

ALLISON, P.J., GUICHARD, C., FUNG, K., GILAIN, L. (2003): Dispositional optimism predicts survival status 1 year after diagnosis in head and neck cancer patients. *Journal of Clinical Oncology*, 21, 543-548.

BALOGH, I., KOVÁCS, Z. (1998): Egészségkockázattal kapcsolatos téves optimizmust befolyásoló tényezők Magyarországon. *Pszichológia* (18) 3, 337-352. old.

BARON, R. A., BYRNE, D.: *Social Psychology*, 6. kiadás, Library of Congress, Boston, 1991.

HELMAN, C. G. (2001): *Kultúra, egészség és betegség*. Melania Kiadó, Budapest

KULCSÁR, ZS. (1998): *Egészségpszichológia*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

KUNREUTHER, H. (1981): Decision Making for Low Probability Events: A conceptual Framework. In: Kunreuther H. (editor): *Risk: A seminar Series International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria*, 3-21.

RISKÓ, Á. (1999): *A test, a lélek és a daganat*. Animula, Budapest

ROGERS, C. (1980): Személyiség és viselkedés-elmélet. In: Szakács F., Kulcsár Zs. (szerk.): *Személyiséglélektani szöveggyűjtemény II.*, Tankönyvkiadó, Budapest, 369.-404.

STROEBE W., WIT J. (1996): Health impairing behaviours. In: Sem-in, G., Fiedler, K. (eds): Applied Social Psychology, SAGE Publications, London, 113-145.

SEGERSTROM, S. C. (2005): Optimism and immunity: Do positive thoughts always lead to positive effects? Brain Behaviour and Immunity, 9, 195-200.

TAYLOR, S. E., KEMENY, M. E., REED, G. M., BOWER, J. E., GRUE-NEWALD, T. L. (2000): Psychological resources, positive illusions, and health. American Psychologist, 55, 99-109.

WEINSTEIN, N. D. (1980): Unrealistic optimism about future life events. Journal of Personality and Social Psychology, 39, 806-820.

WEINSTEIN, N. D. (1983): Reducing Unrealistic Optimism About Illness Susceptibility. In: Health Psychology, 2 (1) 11-20.

WEINSTEIN, N. D. (1987): Unrealistic optimism about susceptibility to health problems: conclusions from a community-wide sample. Journal of Behavioral Medicine, Vol.10., No.5.

FÜGGELÉK

A kérdőív kérdései

1. Kor:
2. Végzettség:
3. Járt-e szűrővizsgálaton az elmúlt egy évben?
5. Ön szerint Magyarországon 100 önnel egykorú nőből hány nőnél alakul ki mellrák?
6. Ön szerint a daganatok többségét a nők maguk veszik észre az önvizsgálat során, vagy inkább az orvos a szűrővizsgálatok során?
7. Ön szerint gyógyítható a mellrák?
8. (ha 7-es: igen) Minden stádiumban gyógyítható a mellrák?
9. Ön szerint van-e a mellrák szempontjából veszélyeztetett korosztály?
Ha igen, melyik?
10. (ha 45-60 éves) Tart-e bármilyen mellékhatástól a mammográfiás vizsgálattal kapcsolatban?
11. Tart-e a szűrővizsgálati diagnózis esetleges megbízhatatlanságától (téves diagnózistól)?

12. Ön szerint milyen tényezők játszhatnak közre a mellrák kialakulásában? Kérem, soroljon fel néhány ún. rizikófaktort, ami az eszébe jut!
13. Ön szerint milyen gyakran ajánlatos elvégezni az önvizsgálatot?
14. Diagnosztizáltak-e valaha önnél mellrákot?
15. Előfordult-e a baráti körében mellrák?
16. Közeli rokonságában előfordult-e a mellrák? Kinél?
17. Diagnosztizáltak-e távolabbi ismerőseinél mellrákot?
18. Ön szerint annak a nőnek, aki rendszeresen végez önvizsgálatot, szükséges-e részt vennie rendszeresen az orvosi szűrővizsgálatokon?
19. Mit gondol, hány százalékos esélye van önnek arra, hogy mellrákos legyen?
20. Érzett-e már valaha csomót a mellében?
21. (ha 20-as: igen) Mit gondolt?
22. (ha 20-es: igen) Mit tett?
23. Ön szerint a ciklus mely szakaszában célszerű elvégezni az önvizsgálatot?
24. Helyeselné-e, ha kötelezővé tennék a mellrákszűrő vizsgálatokon való részvételt (ld. tüdőszűrés)?
25. Ön elmenne a kötelező vizsgálatra?
26. Ön szerint 100-ból hány nő menne el a vizsgálatra, ha az kötelező lenne?
27. Ön szerint milyen gyakran szükséges részt venni mellrákszűrő vizsgálaton?
28. „Képzelve el, hogy létezik egy gyógyszer, ami biztosan megelőzi a mellrák kialakulását. Tehát, ha Ön ezt a gyógyszert bevenné, sohasem lenne mellrákos. Ez a gyógyszer megszerezhető, de sajnos nagyon drága. Ön hány havi jövedelmét adná oda ezért a gyógyszerért?”

JÁTSZVA TANULNI!

Egyszeri, kisebbségek elfogadására fókuszáló drámafoglalkozás hatása serdülőknél a kisebbségekkel szembeni attitűdre és az osztály szociometriai mutatóira

Hodossy Lilla

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógia és Pszichológiai Kar,
Pszichológiai Intézet

Abstract

Nowadays it's easy to find numerous kinds of efforts and trials to make the earlier educational methods more effective and progressive. Teachers try to make the classes more interactive, and give more practical knowledge to the students. The European Parliament defined 8 Lisbon Key Competencies in education that are necessary to improve, because this way the children will become active and self-efficient citizens who are able to make good decisions. I have been measuring the effect of the only drama lesson on interpersonal, intercultural and social competences and on the sociometric indexes. I also explored how the different parenting styles and the socioeconomic status mediate the effect. Thirty one high school students participated in the action research. The main hypothesis was that the students who took part in the drama lesson will allow smaller social distance with the ethnics, and their sociometric indexes will show a better within-group qualities. I found a tendency correlation between the drama lesson's data and the level of acceptance of the Kvarterlies and Romanies. These results show us the importance of using drama method in education, because even one lesson has relevant effect on a practical competence that children can utilize in their common life.

„Az iskolának az a feladata, hogy a kérdezést természetes és leküzdhetetlen szokásunkká tegye.”

Örkény István

Elméleti háttér

Egyre nagyobb igény mutatkozik, hogy az iskolákba új módszereket vezessenek be, ami többek között korunk megváltozott tanulóképét is figyelembe veszi. Az iskolában egyre inkább önálló személyiségként kezelik a tanulókat, nagyobb beleszólást engednek nekik az őket érintő kérdésekbe, az órákon a tanárok több interakcióra törekcszenek. Nagy visszhangja van azon törekvéseknek, amelyek célja, hogy a fiatalokat jobban bevonja a szociális munkákba, hogy úgy érezzék, ők is hasznos tagjai a társadalomnak. Idén az Új közoktatási törvény tervezetében Magyarországon is felmerült az, hogy az érettségi előfeltétele 50-60 óra önkéntes munka elvégzése lenne (Oktatásért Felelős Államtitkárság, 2010). A szociális munka serdülőkorban több ok miatt is segítséget jelenthet a serdülőnek. Egyrészt lefoglalja a szabadidejük egy részét, empátiát alakít ki, esetlegesen motivációt adhat. Másrészt társaságot és érzelmi támaszt adhat, egy olyan időszakban, amikor a serdülő az otthonról jövő normákat elutasítva, saját identitását igyekszik kialakítani (Hango, 2007). A szociális munka ötletének fejlesztő szándéka egyértelmű, a problémát az „önkéntesség kötelezővé tétele” megfogalmazás okozza. Cziike Klára és Kuti Éva (2006) szerint az önkéntes munka helyett jobb kifejezés az önkéntes tevékenység, hiszen a munka olyan szerződéses tevékenység, amelyért mindenképpen fizetség jár. Az önkéntes tevékenységet a közösségért, társadalomért végzett fejlesztő, értékteremtő tevékenységként foghatjuk fel, melynek végzője nem fogad el anyagi ellenszolgáltatást (nem gyakornoki státusz). Az önkéntesek motivációi sokfélék lehetnek, ám két fő, jól elkülönülő típust lehet felvázolni. A társadalmi, a közösségi hasznosság szempontjából azonban mindegy, hogy valaki gyakorlatias, pragmatikus értékek mentén (új típusú önkéntesség), vagy altruista, idealista értékek (hagyományos önkéntesség) birtokában önkéntes, mert mindkét elv egy tudatos, felelős, munkavégző állampolgár képét takarja. A drámafoglalkozások a kötelező szociális munka önkéntességének érzetét adhatná meg gyerekeknek, így a szociális munka által közvetített értékek internalizálódhatnak, a fi-

gyelem a szociális munka előnyeire terelődne, szemben kötelezőségének hangsúlyozásáról. Az új típusú önkéntesség jobban illeszkedik az Európai Unió Parlamentje és Tanácsa által 2006-ban kiadott egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciák meghatározásába, azon belül is a szociális és állampolgári kompetenciák közé. Ezeket a gyermeknek azért szükséges elsajátítania, hogy képes legyen hatékony és konstruktív módon részt venni a társadalmi és a munkahelyi életben, különösen az egyre sokszínűbb társadalmakban, és szükség esetén meg tudja oldani a konfliktusokat (Európai Parlament, 2006).

1. Az anyanyelven folytatott kommunikáció
2. Az idegen nyelveken folytatott kommunikáció
3. Matematikai kompetencia és alapvető kompetenciák a természet- és műszaki tudományok terén
4. Digitális kompetencia
5. A tanulás elsajátítása
6. Szociális és állampolgári kompetenciák
7. Kezdeményezőkéesség és vállalkozói kompetencia
8. Kulturális tudatosság és kifejezőkéesség

A DICE egy európai uniós támogatással megvalósult, nemzetközi kutatási projekt volt, amely két éven át a folyamatos tanítási színház és dráma hatását vizsgálta a Lisszaboni Kulcskompetenciák közül ötre. A szociális és állampolgári kompetenciákon belül az egyik szempont a kisebbségek elfogadottsága volt (a leginkább elutasított nemzetiség vagy kisebbség az adott országban). Azok a diákok, akik rendszeresen részt vettek tanítási színház és dráma tevékenységekben, empátikusabbnak bizonyultak: törődtek másokkal, és inkább képesek voltak arra, hogy nézőpontot váltsanak. Toleránsabbak a kisebbségekkel és a külföldiekkel, és sokkal aktívabb állampolgárok: nagyobb érdeklődést mutatnak a szavazások, valamint a közügyekben való részvétel iránt (Dice Konzorcium, 2010).

A drámapedagógia célja, hogy a gyermek saját külső és belső világát, a körülötte lévő világot cselekvés közben felfedezze, megismerje, elhelyezze magát benne, hasson rá, formálja. A drámajátékban a gyermek cselekvőként, közreműködőként képzeletben és tevékenyen él meg élethelyzeteket. A rendszeres játéktevékenység gyakorlótér: viselkedési bizton-

ságot nyújt, a feszültségek kezelni tudását adja (Marunák, 1991). Egy színházi darab megteremtése és kidolgozása a közönségre összpontosít, a színház funkciója az, hogy másoknak megmutassunk valamit. Ezzel szemben a dráma inkább az elképzelt élmény megteremtésével foglalkozik. Drámai helyzeteket teremt, hogy a résztvevők megvizsgálhassák azokat, és arra készítse őket, hogy jobban megismerjék a helyzet kialakulásának folyamatát. A résztvevőknek lehetőségük van központi jelentőségű fogalmak, témák megvizsgálására, a reflektálásra, új ismeretek szerzésére (DICE Konzorcium, 2010). A munka folyamatában önmagukat is építik, megtanulva hogyan dolgozzanak együtt másokkal. A dráma természetes tanulási forma, amelyen keresztül a diákok az élő tapasztalat révén érthetik meg az állampolgárság komplex jellegét (Norris, 2001). A drámapedagógia eszköztára nevelési kontinuum mentén halad, az egyszerű szerepjárástól: „play” (Mead, 1913) egészen a teljesen strukturált megosztásig. A drámafoglalkozás tehát különbözik a valódi színészi játéktól, de a pszichodrárával sem egyenlő. A módszer megalkotója Moreno (1959) szerint a pszichodráma: „az a módszer, mely a lélek valóságát cselekvéssel tárja fel”. A pszichodráma csoportterápia, ahol a gyógyító tényezők a terapeután és a csoporttagokon keresztül hatnak. A résztvevők körben ülnek és megosztják egymással az érzéseiket, töprengéseiket, nehézségeket majd kiválasztják azt a személyt, aki kész arra, hogy problémájukkal foglalkozzon. A protagonista (főszereplő) kijelöli a színpadot és a többiek közül kiválasztja az őt foglalkoztató konfliktus, indulatilag kezelhetetlen helyzet szereplőit (antagonisták, segéd-ének). Ezek a személyek nem csak kapcsolatait, hanem a személyiségrészeit is reprezentálják: tárgykapcsolatot és alanyi szubjektum kapcsolatát is képviselnek (Pap Zsuzsa, 2007). Találhatunk hasonlóságot is a két módszer között, a drámaóra nagyvonalakban követi a pszichodráma-ülés szerkezetét: fölmelegedési fázis (kezdeti játékgátlás oldása, a cselekvőképesség felkeltése), játékfázis (szcenetikus megjelenítés), integrációs fázis (a pszichodramatikus ábrázolás megvitatása, új tapasztalatok és felismerések integrációja). A rendelkezésre álló időt egyenlően kell elosztani, mindegyik fázis egyformán fontos (Zeitlinger, 2005).

Tehát a pszichodrámaiban a személy saját érzéseit, motivációit, korábbi élményeit tárja az elfogadó közeg elé, míg a drámafoglalkozáson a személy a szerep védelmében nyilváníthatja ki véleményét, tapasztalhat

meg olyan érzéseket, szituációkat, melyek a védő környezet nélkül akár identitását is sérthetné. Különösen figyelniünk kell ez a serdülőkorú gyerekeknél arra, hogy éppen formálódó identitásuk folyamatában ne történjen sérülés, mert az identitásképzés feladatával való megküzdés nem megfelelő voltát eredményezné, mint a korai zárás vagy diffúz identitás (Marcia, 1966). Berzonsky (1994) különböző információfeldolgozási típusokat kapcsol Marcia identitás állapottaihoz. Vikár György (1980) szerint a serdülő konfliktusainak egyik forrása, hogy ellentmondás van a serdülő igényei, szükségletei és a társadalmi helyzete között. Biológiai érett, értelmi és fizikai erejének teljes birtokában van, de nincs egzisztenciája, tanul és nem dolgozik, szülei tartják el, tőlük függ. Erikson (1968) pszichoszociális elmélete szerint ebben az életkorban a fiatal feladata, hogy megtalálja az identitását és a szerepdiffúziót kerülje el, ami egy védett környezetben sokkal könnyebb. Ebben az időszakban a serdülő, aki még erősen kötődik és függ családi hátterétől, saját önállóságát, autonóm függetlenségét egy hosszabb folyamatban éri el, amiben a kortárscsoport hasonló funkciót tölt be, mint a korai szeparációs időszakban, az anyával való szimbiotikus kapcsolatból való leválásnál a winnicoti értelemben vett átmeneti tárgy, melynek elsődleges szerepe a szeparációs szorongás oldása (Vikár András, 2001). Ha ez a kortárs közeg elutasítja, az komoly deficitet okozhat a serdülő szocializációjában, főleg ha korábban is alkalmazkodási problémákkal küzdött. Védőfaktort jelent a nehéz temperamentumú gyerek számára a későbbi viselkedési problémákkal szemben, ha a kortárscsoportban elfogadásra talál (Berdan, Keane, Calkins 2008). Vekerdy szerint „a kamaszt csak kamaszkora előtt lehet és kell nevelni”, utána jó trénerként kell viselkedni velük szemben (Kulcsár, 2004); és egy jó drámatanár a tréner szerepére éppen alkalmas.

A folyamatos drámafoglalkozás fejlesztő hatását sok kutatás alátámasztotta már. Karakelle (2009) a drámafoglalkozások kreatív gondolkodásra gyakorolt hatását vizsgálta. A kreativitás fontos eleme a divergens gondolkodás, fluencia, flexibilitás, és a foglalkozások végére (tíz héten keresztül heti három óra) a kontrollcsoporthoz képest ezekben a jellemzőkben szignifikáns javulás mutatkozott.

Egy török kutatásban bebizonyították, hogy drámafoglalkozás és improvizációs feladatok fejlesztik a tanárképzésben résztvevők interakciós

képességeit, több új ötletük és gondolatuk lesz a tanítással kapcsolatban (Toivanena, Komulainen és Ruismäki, 2011).

Erbay és Doğru (2010) kutatásukban alátámasztották, hogy a kreatív drámaoktatás az olvasási nehézséggel küzdő gyerekek szociális készségeire (kommunikációs képességek, beszélgetés kezdeményezése, csatlakozás a csoporthoz) nem speciális iskolába integrálásukkor fejlesztő hatással bír.

Hui, Lau (2006) által végzett kutatásban első és negyedik osztályos általános iskolás tanulók kreativitásában történő változásokat nézték egy 16 héten át tartó drámafoglalkozásban való részvétel után – a kontrollcsoport ugyanebben az időben drámához nem kapcsolódó tevékenységben részesült. A drámafoglalkozásban résztvevő csoport tagjai a Wallach-Kogan teszten magasabb fluenciaértékeket értek el, rajzaik elaboráltabbak voltak, több új elemet sorakoztattak fel, szokatlanabb megoldásokat alkalmazva. Történeteik kreatívabbak és érdekesebbek voltak, e mellett a kifejező-, és kommunikációs készségük is fejlődött, a kontrollcsoportnál sokkal jobban kifejtve adták elő történeteiket.

Németh és Cziboly (2003) hatásvizsgálatában 400 gyereknél vizsgálta a színházi nevelés demokratikus viselkedés dimenziókra (szólásszabadság, önkifejezés, indulatkezelés, kommunikáció, konszenzus) gyakorolt hatását. Öt konfliktus helyzetben öt megoldás alternatíva közül kellett választaniuk. Szignifikáns hatást mutattak ki az első három dimenzióval kapcsolatban, erős tendenciahatást a kommunikáció dimenzióra.

A gyerekek vizsgálatakor sosem feledkezhetünk meg a szülővel való kapcsolatról. Baumrind (1971) három szülői nevelési attitűdöt különböztethetünk meg:

Autoritativ: Viszonylagos szabadságot ad a gyermeknek, ésszerű határokkal, ugyanakkor stabil és jól meghatározott követelményeket támaszt azokon a területeken, melyekben a szülő nagyobb tudással és rálátással rendelkezik. A gyerek felfedezheti a világot, miközben a szülők figyelnek a gyerek szükségleteire, segítik a megfelelő önértékelés és énkép kialakulását.

Autoritáriánus: A gyerek szükségleteit a szülő nem veszi figyelembe. Szigorú, merev, sokszor ésszerűtlen elvárásai vannak. A gyerek nem tanulja meg környezetét ellenőrzése alatt tartani, valamint szükségleteinek késleltetésével sem éri el céljait, mert ezt az áldozatát se veszi senki fi-

gyelemben. A szülők nevelésében inkább a büntetés dominál a jutalmazás helyett.

Engedékeny: A szülő-gyerek kapcsolat érzellemmel teli, de mindemellett a nevelési módszerek következtelenek. A gyermek itt sem sajátítja el a környezet megfelelő kontrollálásának képességét, és ugyanaz érvényes saját impulzusainak kontrollálására.

A szülői nevelési elveknek a gyermekek (serdülők) percepcióján át való vizsgálata a témában új korszakot képvisel. A kutatási eredmények számos esetben támasztották alá, hogy a serdülők által észlelt szülői gondoskodás és autoritás szoros összefüggésben áll énképük alakulásával, sőt ez a korreláció szignifikánsan kiemelkedőbb, mint ami a szülői beszámolók és a serdülők én-fejlődése között fennáll (Buri, 1989). Megfelelő pedagógiai légkör kialakításával segítséget nyújthatunk a serdülőknek stabilizálni egy átmenetileg félrecsúszott énképet, ami a későbbi évek iskolai teljesítménye szempontjából alapvetően fontos. Erre szintén jó módszer lehet a drámafoglalkozás.

Akciókutatásomban az egyszeri, kirekesztés témakörét feldolgozó drámafoglalkozás hatását vizsgálom serdülőknél a kisebbségekkel szembeni attitűdre és a szociometriai mutatókra, figyelembe véve a szülők gyerekek által megítélt nevelési attitűdjét és a család szocio-ökonómiai státuszát.

Hipotéziseim a következők voltak:

1. Azoknál a gyerekeknél, akik drámaórán vettek részt, a foglalkozást megelőző eredményeikhez képest csökkenni fog a megengedett társadalmi távolság az etnikumokkal szemben.
2. Azok a gyerekek, akik drámaórán vettek részt, kisebb társadalmi távolságot engednek meg az etnikumokkal szemben, mint második alkalommal azok, akik nem vettek részt a foglalkozásban.
3. Az irányító nevelési stílusú szülők gyerekei a foglalkozást megelőzően, vagy az első alkalommal történő tesztkitöltés során kisebb távolságot tartanak elképzelhetőnek az etnikumokkal, mint a másik két nevelési stílusú szülő gyerekei.

4. Az engedékeny szülők gyerekeire fog leginkább hatni a foglalkozás.
5. A szociometriai mutatók nőni fognak a foglalkozás után a saját és a kontroll csoport eredményeihez képest is.

Módszer

Résztvevők

A kutatásban két középiskolai osztály vett részt, a drámafoglalkozásban részesült osztály tanulói 15-16 évesek, a kontroll csoport tagjai 13-14 évesek voltak. A foglalkozásban résztvevőknél 4 fiú és 13 lány, a kontroll csoportban 2 fiú és 12 lány volt. Az osztályfőnökkel vettem fel a kapcsolatot, az ő segítségével találtunk illeszkedő kontrollcsoportot is, aminek kiválasztásakor ügyeltünk a csoport jellemzőinek hasonlóságára: az osztály létszámára, a nemek aránya és arra, hogy az osztály mióta alkot közösséget. A drámafoglalkozás alatt két lány hiányzott. A résztvevők külön jutalmat nem kaptak, személyesen tartottam velük a kapcsolatot.

Felhasznált mérőeszközök

A gyerekek jeligét választottak a teszt kitöltéséhez, amiben arra is rákérdeztem, hogy korábban volt-e részük drámafoglalkozásban. Az első tesztbatteria (1. melléklet), amelyben az összes felsorolt kérdőív szerepel, a foglalkozás előtt két héttel került kitöltésre, majd három nappal a foglalkozás után újra. A kontroll csoport első és második kitöltése között is két hét telt el. A második, rövidített tesztbatteriaiban csak a Bogardus-skála és a szociometriai kérdőív szerepelt.

SES kérdőív (Dice Konzorcium, 2010)

A kérdőív rákérdez a szülők iskolai végzettségére, a tanuló által a család anyagi helyzetének szubjektív megítélésére, a diák által szülei olvasási gyakoriságára vonatkozó elképzeléseire. Ezeken túl a diákok pontos születési dátumukat, a velük együtt élő családtagjaikat, nemüket tüntették fel,

illetve, hogy mennyire érezték jól magukat otthon az elmúlt egy hónapban. A személyek SES-értékei a szülők végzettsége, olvasottsága és a család gyerek által megítélt anyagi helyzete alapján lett kiszámolva.

Bogardus-skála (Dice Konzorcium, 2010)

A klasszikus szociális távolság skálában három összehasonlítandó népcsoport szerepel: az első, az adott ország nemzete, vagy a nemzeti többséget alkotó népcsoport (magyar), a második, egy az adott országban negatívan megkülönböztetett csoport, etnikum (roma). A harmadik nép pedig egy az adott ország által ismeretlen, ám létező nemzet (kvartvéli). Az egydimenziós kumulatív attitűdskála arra kérdez rá, hogy a válaszoló által mi az elfogadott legközelebbi kapcsolati fok egyes népcsoportok képviselőivel. A lehetséges válaszok esetünkben, 6 fokozatban a legkedvezőtlenebb végponttól „Szívesen élnék vele egy országban.” a legkedvezőbb végpontig „Szívesen járnék vele.” helyezkednek el.

Parental Authority Questionnaire: PAQ (Sallay és München, 1999)

A kérdőívet Buri (1991) dolgozta ki a szülői nevelési stílus mérésére, amely Diana Baumrind (1971) elméletén alapszik. Ez a kérdőív a fiatalok szülei nevelési eljárásaira vonatkozó percepcióit tárja fel. Három nevelési attitűdöt mér, amelyek a következők: tekintélyelvű (autoritáriánus), autoritativ és az engedékeny (permisszív). A Sallay és München (1999) féle magyar adaptált változatát alkalmazzuk, annyi változtatást tettünk, hogy múlt idejű állításokból jelen idejű állításokat alkottunk. Ezeket az állításokat ötfokú skálán ítélik meg a gyerekek, hogy mennyire jellemzőek a szüleikre – külön az apára és külön az anyára. A kérdőív három skálából áll, mindegyik 10 tételt tartalmaz (például: „Édesanyám azt gondolja, hogy a javamat szolgálja, ha arra késztet, hogy alkalmazkodjam ahhoz, amit ő helyesnek tart, még akkor is, hanem értek vele egyet.”).

Egyszempontú szociometriai felmérés

Bár felvételre többszempontú szociometria kérdőív került, hogy az osztálynak általánosabb visszajelzést tudjak adni, a kutatás szempont-

jából csak a rokonszeri kérdéseket feltevő tételek voltak relevánsak. A szociometriával az emberi csoportok létrejöttét és rendeződését, valamint azokon belül a személyek elhelyezkedését tanulmányozhatjuk. Az egyszempontú módszer kidolgozója J. L. Moreno, akinek technikája azt az elképzelését képviseli, hogy az emberi kapcsolatok emocionális, rokonszeri jellegűek, s ez a csoportok rendeződési elvében is tükröződik. A szociogram felrajzolása után a szerkezeti mutatókat kerültek kiszámolásra: kölcsönösségi index, sűrűségi mutató, csoportkohéziós index, viszonzott kapcsolatok mutatója, centrális-marginális mutató, szerkezeti típus megállapítása. A kérdőív 10 kérdésből áll (például: "Az osztálytársaid közül ki az, akivel érettségi után is szívesen találkoznál?").

Drámafoglalkozás menete: A digó

A történet egy kis falu életét dolgozza fel, ahol nincsen sok szórakozási lehetőség, és az egyetlen jelentős munkahely egy alumíniumgyár. A történet két szereplője (a két drámatanár) Marie és Erich szemszögéből vizsgálhatjuk meg azt az eseményt, hogy egy vendégmunkás érkezik a faluba. Erich boldogulását abban látta, ha munkát kap a gyárban, de helyette a „digót” vették fel. A gyerekek a falu többi lakóját játsszák, és többször van beleszólásuk a történésekbe, a végkifejletet is ők dönthetik el, hogy elkergetik-e a „digót” vagy megbékélnek-e vele. Végén egy kis képeslapot választhatnak, ami szerintük a leginkább összefoglalja a tanulságot, ezt el is kell mesélniük a többieknek. A foglalkozás 90 percet vett igénybe.

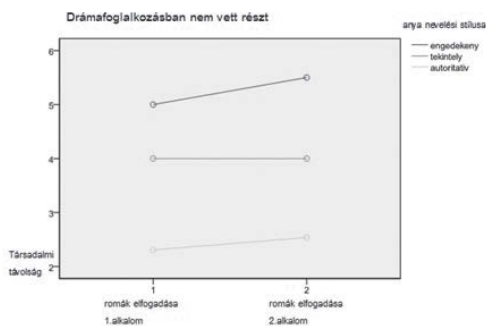
Eredmények

Az adatokat SPSS Statistics 17.0 programmal rögzítettem és elemeztem. Összetartozó mintás varianciaanalízist (repeated measures) alkalmaztam. A függő változók a romákkal és a kvartvéliekkel szemben mutatott társadalmi távolság mértéke volt, a független változó volt az a drámafoglalkozásban való részvétel, csoporthoz való tartozás (drámafoglalkozásban résztvevő csoport vagy kontroll), anya és az apa nevelési stílusa, a SES-érték. A szerkezeti mutatókról leíró statisztikát készítettem.

Független változók	F-érték	Szignifikancia
Anya nevelési stílusa és a romák elfogadása	5,938	0,008
Drámafoglalkozás és az anya nevelési stílusa és a romák elfogadása	4,271	0,025
Apa nevelési stílusa és romák elfogadása	3,855	0,035
Drámafoglalkozás és a kvartvéliek elfogadása és az apa nevelési stílusa	2,556	0,098
Drámafoglalkozás és a kvartvéliek elfogadása	2,915	0,100
Drámafoglalkozás és romák elfogadása	7,545	0,11
Drámafoglalkozás és az apa nevelési stílusa és romák elfogadása	2,233	0,128

1. táblázat Szignifikáns eredmények

Az anya nevelési stílusa hatással volt a romákkal szemben elképzelt megengedhető társadalmi távolság két szignifikánsan különböző értékére függetlenül attól, hogy részesült-e a személy drámafoglalkozásban ($F=5,938$ és $p=0,008$). A drámafoglalkozásban való részvétel és az anya nevelési stílusának interakciós hatása volt a romákkal szemben elképzelt megengedhető társadalmi távolságra ($F=4,271$ és $p=0,025$). Abban az esetben, mikor a gyerekek nem részesültek drámafoglalkozásban az engedékeny anyák voltak képesek a legkisebb társadalmi távolság elképzelésére a romákkal szemben első alkalommal, utánuk a tekintélyelvű anyák gyerekei, végül a legnagyobb távolságot az autoritativ anyák gyerekei tartották. Ezek az értékek a második alkalommal felvételre került teszt során sem változtak jelentősen (1.ábra).

1. ábra Az anya nevelési stílusa és a drámafoglalkozás kihagyásának hatása a romák elfogadására

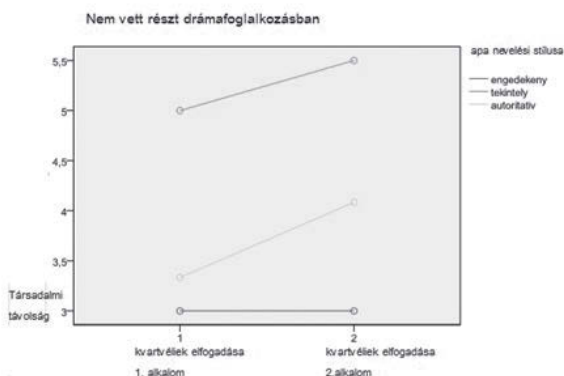
Míg abban az esetben, mikor drámafoglalkozásban részesültek az autoritatív anyák gyerekei engedték legközelebb magukhoz képzeletben a roma nemzetiségűeket, nagyobb távolságot tartottak elképzelhetőnek tekintélyelvű anya gyerekei és még nagyobbat az engedékeny anya gyerekei. A foglalkozás után jelentősen változtak az engedékeny anya gyerekeinek válaszai, sokkal kisebb távolságot tartottak elképzelhetőnek, mint először, a másik két nevelési stílusnál jellemző távolságnál is kisebbet. A tekintélyelvű és autoritatív anya gyerekeinél is meredekebb változás látható a kontrollcsoporthoz képest, a foglalkozás után hasonló mértékű távolságot engedtek meg (2. ábra).

2. ábra Az anya nevelési stílusa és a drámafoglalkozásban való részvétel a romák elfogadására

Összességében az is leolvasható a két ábráról, hogy a kontrollcsoportba tartozó gyerekek átlagosan kisebb társadalmi távolságot tartanak elképzelhetőnek a romákkal, mint a drámafoglalkozásban részt vevők.

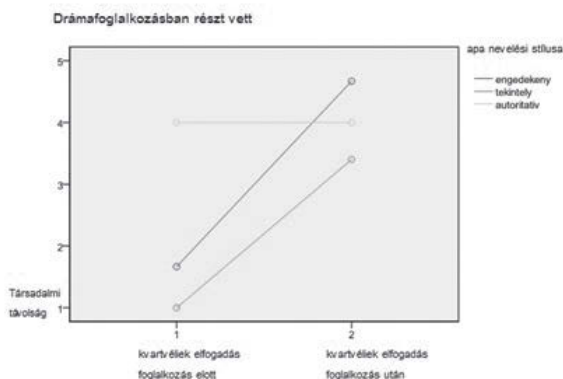
Apa nevelési stílusának szignifikáns hatása volt a romák elfogadására függetlenül attól, hogy részesült-e a személy drámafoglalkozásban ($F=3,855$ és a $p=0,035$). Drámafoglalkozás és az apa nevelési stílusa együtt hatnak a kvartvéliek elfogadására ($F=2,556$ és $p=0,098$). Abban az esetben, mikor a gyerekek nem részesültek drámafoglalkozásban a tekintélyelvű apák voltak képesek a legkisebb társadalmi távolság elképzelésére a romákkal szemben első alkalommal, utánuk az autoritativ apák gyerekei, végül a legnagyobb távolságot az engedékeny apák gyerekei tartották. Ezek az értékek a második alkalommal felvételre került teszt során körülbelül fél pontot változtak a tekintélyelvű és autoritativ apák gyerekeinél az elfogadás irányába, az engedékeny apák gyerekeinek értékei nem változtak (3. ábra).

3.ábra Az apa nevelési stílusa és a drámafoglalkozás kihagyásának hatása a kvartvéliek elfogadására

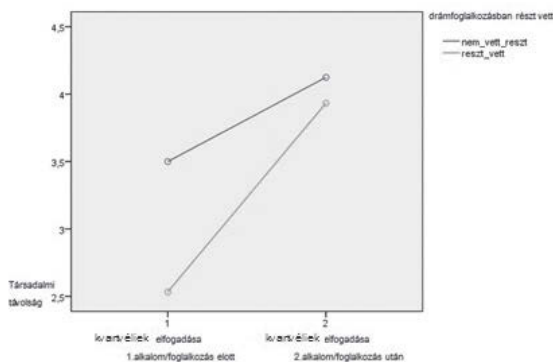
Abban az esetben, mikor drámafoglalkozásban részesültek, az autoritativ anyák gyerekei engedték legközelebb magukhoz képzeletben a romanemzetiségűeket, nagyobb távolságot tartottak elképzelhetőnek engedékeny apa gyerekei és még nagyobb a tekintélyelvű apa gyerekei. A

foglalkozás után jelentősen változtak az engedékeny és a tekintélyelvű apa gyerekeinek válaszai, sokkal kisebb távolságot tartottak elképzelhetőnek. Az autoritatív apa gyerekei a foglalkozás után hasonló mértékű távolságot engedtek meg, mint a foglalkozás előtt, jelentős változás nem történt (4. ábra).

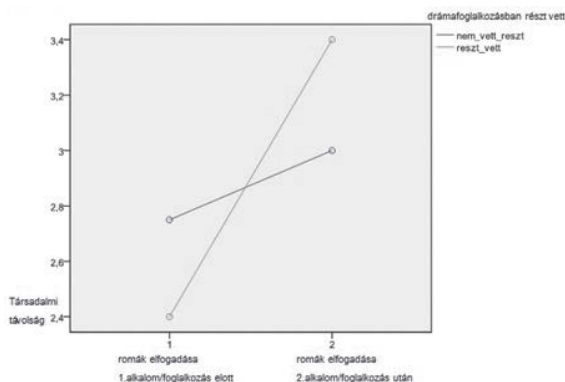
4. ábra Az apa nevelési stílusa és a drámafoglalkozásban való részvétel hatása a kvartvéliek elfogadására

A drámafoglalkozás főhatása kvartvéliek elfogadására tendencia szintű ($F=2,915$ és $p=0,100$). Akik nem vettek részt drámafoglalkozásban, közelebb engedték a romákat magukhoz első alkalommal is, a drámafoglalkozásban résztvevő csoporthoz képest, és a második alkalommal a társadalmi távolságot megközelítőleg fél ponttal csökkentették. A drámafoglalkozásban résztvevők eredményei az első tesztkitöltéshez képest a foglalkozás után megközelítőleg 1,5 ponttal növekedtek, tehát kisebb társadalmi távolságot tartanak elképzelhetőnek a romákkal, mint korábban (5. ábra).

5. ábra A drámafoglalkozásban való részvétel és a kvartvéliek elfogadása közötti interakció

Az elemszám figyelembe vételével még felfogható tendencia szintűnek a drámafoglalkozásban való részvétel hatása a romák elfogadására ($F=7,545$ és $p=0,11$). Akik nem vettek részt drámafoglalkozásban eleinte közelebb engedték magukhoz a romákat és ez második alkalommal az elfogadás irányába nőtt is megközelítőleg 0,3 ponttal. Akik részt vettek drámafoglalkozásban kevésbé fogadták el a romákat, mint a kontrollcsoport tagjai, de a foglalkozás után a kontrollcsoporthoz képest is kisebb társadalmi távolságot tartottak elképzelhetőnek a romákkal kapcsolatban, 1 ponttal nőttek az eredmények (6. ábra).

6. ábra A drámafoglalkozásban való részvétel és a romák elfogadása közötti interakció

Drámafoglalkozásnak és az apa nevelési stílusának együtt majdnem tendenciózus hatása van a romák elfogadására ($F=2,233$ és $p=0,128$), ez további kutatások tervezése miatt megemlítiendő. A résztvevők SES-értéke, hogy melyik osztályhoz tartoztak, valamint az, hogy korábban részt vettek-e drámafoglalkozáson nem befolyásolta az eredményeket.

A foglalkozás előtt az összes deklarált kapcsolat (hány kapcsolatkezdeményezés történt) 132 volt ez a foglalkozás után 156-ra növekedett, ami 18%-os növekedésnek felel meg. A kontrollcsoportban 107-ről 116-ra (8%-os növekedés) változott a deklarált kapcsolatok száma. Az összes kölcsönös kapcsolat a foglalkozás előtt 84 volt, ez 110-re változott a drámaóra után, ami 31%-os növekedést jelent. A kontrollcsoportban első alkalommal 78 kölcsönös kapcsolat volt két héttel később 85, ami 9%-os növekedés. A kölcsönösségi index (KI) megmutatja, hogy csoport hány százalékának van kölcsönös kapcsolata. Mivel mindenkinek volt mind a négy esetben legalább egy kölcsönös kapcsolata ezért ez a mutató mindenhol 100%, az átlagos érték 85-90%, alatta nem alakul ki biztonságérzet. A sűrűségi mutatóval (SI) kiszámolható, hogy hány kölcsönös kapcsolat jut egy személyre. A foglalkozás előtt ennek a mutatónak az értéke 4,94 volt, ami 6,47-re nőtt a foglalkozás után (31%-os növekedés). A kontrollcsoportban 5,57-ről 6,07-re nőtt (9%-os növekedés). Ennek a mutatónak az értéke átlagosan 0,9-1,1 között mozog, de stabil közösségnél 1,0 fölött van. A csoportkohéziós index megmutatja, hogy az összes lehetséges kapcsolatnak hány százaléka valósul meg. A foglalkozás hatására 61,76 %-ról 80,88%-ra nőtt, ami 31% növekedésnek felel meg. A kontrollcsoportban ez a mutató 85,71%-ról 93,41%-ra változott (9% növekedés). A csoportkohéziós index átlagosan 10-13%, 10% alatt számít alacsonynak. A viszonzott kapcsolatok mutatójából megtudhatjuk, hogy az összes deklarált kapcsolat hány százaléka kölcsönös. A foglalkozás előtt 63,64% volt foglalkozás után 70,51% lett (11% növekedés). A kontrollcsoportban 72,9%-ról 73,3%-ra változott két héttel később (0,6% változás). Ennek a szerkezeti mutatónak az átlagos értéke 40%-50% közt mozog, ez alatti érték bizonytalan, nem reális kapcsolatok létéről ad jelzést. A centrális-marginális mutatóban a kontrollcsoportban nem történt változás, míg a drámafoglalkozásban résztvevő csoportban a centrum kétszeresére növekedett. A szerkezeti típusukat tekintve a drámafoglalkozásban résztvevő osztály először 2 köz-

pontú volt majd 4 központúvá változott, a kontrollcsoport 3 központú maradt végig (2. táblázat).

	Foglalkozásban részt vett (előtte)	Foglalkozásban részt vett (utána)	Változás mértéke %	Foglalkozásban nem vett részt (1.)	Foglalkozásban nem vett részt (2.)	Változás mértéke %
deklarált kapcsolatok	132	156	18	107	116	8
összes kölcsönös kapcsolat	84	110	31	78	85	9
KI	100	100	0	100	100	0
SI	4,94	6,47	31	5,57	6,07	9
csoportkohéziós index	61,76	80,88	31	85,71	93,41	9
vizonozott kapcsolatok	63,64	70,51	11	72,9	73,3	0,6
CM mutató	47%-53%-0%	94%-6%-0%		86%-14%-0%	86%-14%-0%	
szerkezeti típus	2 központú	4 központú		3 központú	3 központú	

Diszkusszió

Az első hipotézist elfogadhatjuk, hiszen tendencia szinten a foglalkozást megelőző eredményeikhez képest kisebb társadalmi távolságot voltak képesek elképzelni mind a romák, és mind a kvartvéliekkel kapcsolatban azok a gyerekek, akik drámafoglalkozáson vettek részt.

A második hipotézist részben fogadhatjuk el, mert a drámaórán részt vettek csak a romák esetében engedtek meg kisebb társadalmi távolságot, mint azok, akik nem vettek részt a foglalkozásban viszont második alkalommal is kitöltötték a tesztet – a kvartvéliekkel szemben ez nem teljesült.

A harmadik hipotézist - miszerint irányító nevelési stílusú szülő gyerekei a foglalkozást megelőzően, vagy az első alkalommal történő tesztkitöltés során kisebb távolságot tartanak elképzelhetőnek az etnikumokkal, mint a másik két nevelési stílusú szülő gyerekei – nem fogadhatjuk el egészében. Az anya autoritativ nevelése a romákkal kapcsolatban kisebb társadalmi távolság megengedésével járt együtt annál a csoportnál, akik később drámafoglalkozásban vettek részt. Az apa autoritativ nevelése a romákkal kapcsolatban kisebb társadalmi távolság megengedésével járt együtt ugyanennél a csoportnál. Annál a csoportnál, akik később nem vettek részt drámafoglalkozásban az engedékeny anyák gyermekei fogadták el jobban a romákat és a tekintélyelvű apák gyerekei a kvartvélieket. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy a szülők neme és az adott nemzetiség is meghatározó ebben a kérdésben. Ezt egy későbbi kutatás hipotézis alkotásánál figyelembe kell venni.

A negyedik hipotézis teljesült, ahol szignifikanciát vagy tendenciát találtunk ott az engedékeny szülők gyerekeinél volt tapasztalható a legmeredekebb változás az elfogadás irányába. A kvartvéliekkel kapcsolatban az engedékeny apa gyerekei a foglalkozás előtt 1 és 2 közötti pontszámokat értek el átlagosan, a foglalkozás után nem sokkal 5 alatti pontszámokat értek el ugyanezek a gyerekek. A romákkal kapcsolatban az engedékeny anya gyerekei a foglalkozás előtt 0 körüli pontszámokat értek el átlagosan, a foglalkozás után ugyanezek a gyerekek már 4 körüli pontszámokat kap-

tak. Mindkét esetben az eredmények azt jelentik, hogy a foglalkozás után kisebb társadalmi távolságot gondolnak elképzelhetőbbnek a gyerekek a romákkal kapcsolatban, jobban elfogadják őket.

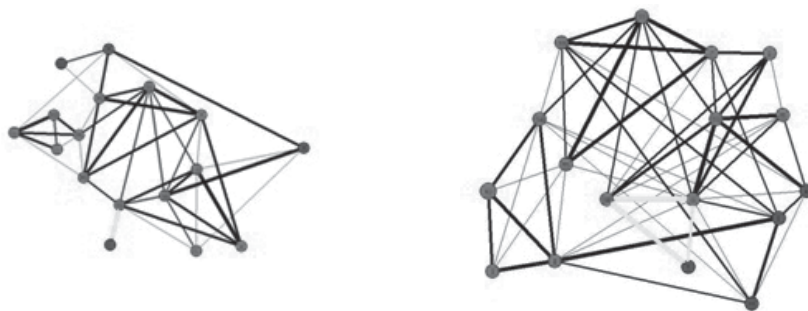
Az ötödik hipotézis is igazolódott, hiszen a szociometriai mutatók nőttek a foglalkozás után a csoport a drámafoglalkozást megelőző eredményeihez képest, és ez a növekedés nagyobb volt, mint a kontrollcsoportnál tapasztalható változás.

A kontrollcsoportba tartozó osztály első alkalommal is jobban elfogadta a kisebbségeket, mint a foglalkozásban résztvevő csoport, mégis a romákkal való kapcsolat esetében elfogadóbbá vált az utóbbi. A kvartvéliekkel való kapcsolatnál is javultak az eredményeik, megközelítették a kontrollcsoport eredményeit, de nem nőttek túl. Ez magyarázható azzal, hogy a romákkal való viszonyukkal korábban is foglalkoztak, a drámaórán szerzett tapasztalatok segítették a hozzájuk fűződő attitűd megalkotását, míg a kvartvéliekkel való kapcsolatuk megmaradt egy absztrakt szinten. Megértették, hogy a diszkriminációt kerülni kell, de ezt a kvartvéliekkel való élmények hiánya miatt már nem tudták konkrétan rájuk alkalmazni: nőtt az irántuk érzett elfogadás (általában az elfogadás mértéke), de a kontrollcsoporthoz képest nem fogadták el őket jobban.

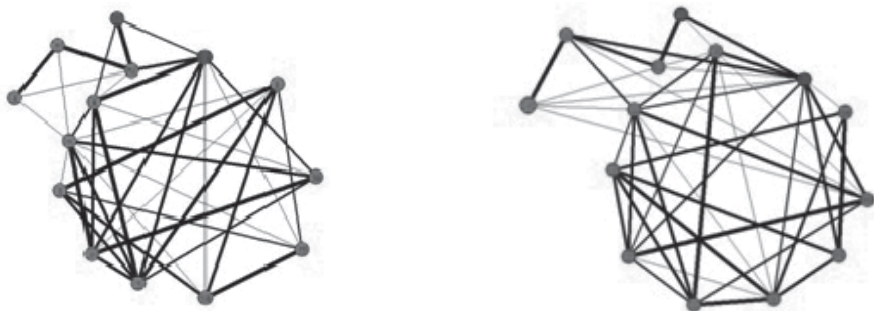
Az engedékeny gyerekekre azért hathat jobban a drámafoglalkozás, mert befolyásolhatóak. Baumrind (1971) szerint az engedékeny szülők gyerekeire jellemző az alacsony függetlenségi szint és a nagyon alacsony a társas felelősségérzet. Az adott környezet befolyásolja őket, ezért általában a gyerekek nem szeretik őket, mert nem lehet bennük megbízni. Az, hogy a környezet könnyen befolyásolja őket, hasonlít Marcia (1966) korai zárás identitás állapotára. Ezek a személyek nem exploráltak, próbálgatták szerepeiket csupán átvették szüleik vagy kortársaik értékeit, normáit, céljait. Berzonsky (1994) szerint a korai záró személyiség normaorientált információ feldolgozás jellemzi, minden olyan információt feldolgoz és elfogad, ami illeszkedik a referencia csoporthoz. Ez történhet az engedékeny szülő gyermekével, hogy sokkal inkább elfogadja a környezete által felkínált értékeket és attitűdöket. Bár befolyásolhatóságuk jelen esetben pozitívumnak tűnhet, de nem szabad szem elől téveszteni azt,

hogy ezek az értékek, attitűdök nem feltétlenül internalizálódnak, nem segítjük megtalálni valódi identitásukat, ami a hűség erényének megszerzéséhez vezet (Erikson, 1968). Ez az eredmény inkább arra hívja fel a figyelmet, hogy az engedékeny szülők gyerekei a másik két szülői nevelési stílushoz képest sokkal több odafigyelést igényel.

A szociogram felrajzolása és a szociometriai mutatók kiszámolása után azt mondhatjuk, hogy mindkét osztály átlagon felüli közösséget alkot. Ezt a foglalkozásban résztvevő csoportra vonatkozóan az osztályfőnöktől és az egyik drámatanártól kért jellemzés is alátámasztja. Nagyon összetartóak, nincsen perem, mindenkinek van legalább egy viszonzott kapcsolata. Ami viszont a drámafoglalkozás hatásának tudható be, hogy a gyerekek sokkal inkább mertek nyitni a többiek felé, nem féltek az elutasítástól, így sokkal több új viszonzott kapcsolat jöhetett létre, mint a kontrollcsoportnál (7. ábra és 8. ábra; 3. és 4. melléklet). Ahogy 7. ábrán is látszik (sárgával jelölve) az egyik fiú, akinek csak egy kölcsönös választása volt a foglalkozás előtt a foglalkozás után egy zárt alakzat részévé válik. A foglalkozás előtt egyesek külön kiemelték válaszlapjukon – bár instrukcióban csak arra kértem őket, hogy azt írják le, hogy kit választanának –, hogy azt a fiút biztosan nem választanák. Ezek a jelzések a foglalkozás után eltűntek a válaszlapokról. Ennek a fiúnak a viselkedéses problémái az osztályfőnök leírásából is kitűnik (2. melléklet).

7. ábra A drámafoglalkozásban résztvevő osztály szociogramja a foglalkozás előtt és után

8.ábra A kontrollcsoport osztály szociogramja első alkalommal majd két héttel később

A kontrollcsoportéhoz tartozó osztály 3 központú maradt két héttel később is, míg a drámafoglalkozásban résztvevő osztály 2 központú szerkezetből 4 központúvá vált, elsősorban ugyancsak a sok deklarált kapcsolat miatt, ez is a drámafoglalkozás jótékony hatására enged következtetni.

Megfogalmazható kritika a kutatással szemben a Bogardus-skála egyik tételével kapcsolatban. A skála kumulatív, ezért ha egy közelségi fokot megenged a személy, akkor ez a módszer feltételezi, hogy a télt megelőző társadalmi távolságot is megengedte a személy. Az itt és a 2010-es DICE kutatásban alkalmazott skála negyedik tételét („Szívesen segítenék neki, ha bajba kerülne az utcán.”) több résztvevő helyeselte, bár a korábbi tételekkel („Szívesen élnél vele egy országban.” „Szívesen lagnék a szomszédságában.” „Szívesen ülnék vele egy padban.”) nem értett egyet. Elképzelhető, hogy a segítségnyújtás emberi voltukból fakadó kötelességüknek érzik, ahol nem nézik a segítségre szoruló személy nemzetiségét. Erre a spekulációra az is ráerősít, hogy az iskola vallási szemlélete elég erős.

Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy erős hatása van pusztán a gyerekek felé fordulásnak és a támogató, elfogadó attitűdnek valamint annak is, hogy a téma előkerül a gyerekeknél, foglalkoznak a kérdéssel. Bár, amikor a két hiányzót, aki nem vett részt a drámafoglalkozáson mégis saját osztályukhoz soroltam, hogy megnézzem a csoportnak volt-e hatása rájuk,

esetleg meséltek-e nekik a foglalkozásról – a tendenciahatás teljesen eltűnt. Ebből látszik, hogy pusztán az előbb felsorakoztatott pozitívumok nem elegendőek mérhető változás létrehozásra, bár relevanciájuk kétségtelen.

Egy későbbi kutatásban érdemes lenne több csoporttal szociometriát készíteni, hogy a drámafoglalkozás a csoport szociometriai mutatóira gyakorolt hatását matematikai statisztikával is alátámaszthassuk. Érdemes lenne azt is megvizsgálni, ha lisszaboni kulcskompetenciák közül melyek azok még, amikre felépíthető egy célzott, témát körüljáró drámafoglalkozás. Ugyancsak érdemes lenne összehasonlítani a drámafoglalkozás hatását a csoporttal való egyszerű beszélgetés hatásával, hogy még inkább szétválaszthatóvá váljon az, hogy a drámafoglalkozásra, mint módszer vagy, mint eszköz (kimutathatjuk vele, hogy érdekel minket a gyerek véleménye, személyisége) tekinthetünk.

Elmondható, hogy már az egyalkalmas, célzott drámafoglalkozás is képes fejlesztő hatást gyakorolni a kisebbségek elfogadására. Ennek azért is van jelentősége, mert a hosszútávon alkalmazott drámafoglalkozások fejlesztő hatása már bizonyított (Karakelle 2009; Hui és Lau, 2006; Toivanena és munkatársai, 2010; Erbayra és Doğru, 2010; DICE Konzorcium, 2010), de egyalkalmas drámafoglalkozás hatását eddig még nem nagyon vizsgálták, pedig jelentősége óriási a költségek és haszon arányát tekintetbe véve.

Köszönet Hodossy Ágnesnek, Bálint Bernadettnek és Korányi Bálintnak a segítségükért!

Irodalomjegyzék

- Baumrind, D. (1971): Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monographs*, 4. 1-103.
- Berdan, L. E., Keane, S. P. & Calkins, S. D. (2008). Temperament and Externalizing Behavior: Social Preference and Perceived Acceptance as Protective Factors. *Developmental Psychology*. 44(4), 957–968.
- Berzonsky, M. D. (1994). Self-Identity: The Relationship between Process and Content. *Journal of Research in Personality*. 28(4), 453-460.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0092656684710324>
 (Letöltve: 2011.12.23.)
- Buri, J. R. (1989): Self esteem and appraisals of parental behavior. *Journal of Adolescent Research*. 4. 33-49.
- Czike K. & Kuti É. (2006). *Önkéntesség, jótekonyság, társadalmi integráció*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ-alapítvány.
 (Letöltve: 2011.12.23.)
- DICE Konzorcium. (2010). *DICE – A kocka el van vetve – Kutatási eredmények és ajánlások a tanítási színház és dráma alkalmazásával kapcsolatban*. Budapest: DICE Konzorcium.
http://www.dramanetwork.eu/file/DICE_kutatasi_eredmenyek.pdf
 (Letöltve: 2011.10.01.)
- Erbay, F. & Doğru, S.S.Y. (2010). The effectiveness of creative drama education on the teaching of social communication skills in mainstreamed students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*.2, 4475–4479.
- Erikson, E. H. (1968) *Identity: Youth and Crisis*. New York, NY: W.W. Norton.
- Hango D.(2007) Parental investment in childhood and educational qualifications: Can greater parental involvement mediate the effects of socioeconomic disadvantage?. *Social Science Research*, 36, 1371-1390.
- Hui, A., Lau, S.(2006). Drama education: A touch of the creative mind and communicative-expressive ability of elementary school children in Hong Kong. *Thinking Skills and Creativity*,1,34-40.
http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B7XN8-4J6WG50-

1&_user=798018&_coverDate=04%2F30%2F2006&_alid=1300617382&_rdoc=3&_f
 mt=high&_orig=search&_cdi=29692&_sort=r&_st=4&_docan-
 chor=&_ct=3514&_acct
 =C000043568&_version=1&_urlVersion=0&_userid=798018&md5=0a
 da1bfec8d7642

0c4bf9cbf71dd592f

(Letöltve: 2011.12.23.)

Karakelle, S. (2009). Enhancing fluent and flexible thinking through the creative drama process. *Thinking Skills and Creativity*, 4, 124-129.

Kulcsár É. (2004). A serdülőkori fejlődés pszichológiai jellemzői. *Iskolapszichológia*, 29, 1-76.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*. 3, 551-558.

Marunák, F. (1991). Mi is az a drámapedagógia? *Drámapedagógiai Magazin*, 1(2), 4-5.

<http://letoltes.drama.hu/DPM/1991-2000/>

(Letöltve: 2011.12.23)

Mead, G. H. (1913). The Social Self. *Journal of Philosophy, Psychology, and Scientific Methods*, 10, 374-380.

<http://psychclassics.yorku.ca/Mead/socialself.htm>

(Letöltve: 2011.12.23)

Moreno, J. L. (1988). *Gruppenpsychoterapie und Psychodrama: einleitung in die Theorie und Praxis*. Stuttgart: Thieme Verlag.

Németh, V. & Cziboly Á. (2003). Hogyan hat a színházi nevelés a demokratikus attitűdökre? *Drámapedagógiai Magazin*. 26 (2), 34-40.

Norris, J. (2001). Living citizenship through popular theatre, process drama and playbuilding. *Canadian Social Studies*, 35, 3.

http://www.quasar.ualberta.ca/css/Css_35_3/ARliving_citizenship.htm

(Letöltve: 2011.12.23)

Pap, Zs. (2007). Kapcsolatban a világgal, kapcsolatban önmagunkkal In Zseni A. (szerk.), *A pszichodráma és korunk tükröződései*. Budapest: Medicina.

Toivanena, T., Komulainen, K. & Ruismäki, H. (2011). Drama education and improvisation as a resource of teacher student's creativity. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 12, 60-69.

Vikár, A. (2001). Csoportterápia és pszichodráma gyermek és serdülőkorban. In: Vikár, Gy. & Vikár, A. (szerk.), *Dinamikus gyermek-pszichiátria*. Budapest: Medicina.

Vikár, Gy. (1980). *Az ifjúkor válságai*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Zeitlinger, K. E. (2005). *A pszichodráma terápia tételeinek elemzése, pontosítása és újrafogalmazása J. L. Moreno után*. Budapest: Híd Családsegítő Központ-Nemzeti Egészségvédelmi Intézet-Caritas Hungarica-Magyar Pszichiátriai Társaság Egyesületének Pszichohigiénés Egyesülete.

Az Európai Parlament és a Tanács ajánlása (2006.december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. (2006/962/EK). Az Európai Unió Hivatalos Lapja (2006.12.30)

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:hu:PDF>

(Letöltve: 2011.10.01.)

Oktatásért Felelős Államtitkárság. (2010). Az új közoktatási törvény tervezetének vitaanyaga. <http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatasi>

(Letöltve: 2011.12.23.)

A PÁRVÁLASZTÁSI PREFERENCIÁK ÉS SZOCIOSZEXUÁLIS ORIENTÁCIÓ KAPCSOLATÁNAK VIZSGÁLATA AZ EVOLÚCIÓS PSZICHOLÓGIA TÜKRÉBEN

Pálfi Krisztina

In the following study the universal sex related characteristics of human mating preferences are examined by an online questionnaire on a Hungarian adult sample. The 44 participants received different types (positive and negative) of semantic priming related to self-evaluation, and the connection between preferences and socio-sexual orientation, that was analyzed in this context. Although the priming has not influenced sufficiently the further responses, the universal tendencies of human mating relations are demonstrable. Moreover, there is an interesting difference in the answers of the sample, as for the men's preference on long-term relationships, it seems to be changing. Men showed a significant affection to women with higher status, which fact should be analyzed by further researches.

Tanulmányomban azt a kérdést vizsgálom, hogy egy felnőtt magyar mintán a párválasztási preferenciákban milyen univerzális, nemhez kötött mozzanatok figyelhetők meg, s ezek milyen kapcsolatban állnak a szocioszexuális orientációval, továbbá az önértékelésre kifejtett manipuláció a pozitív és negatív előfeszítés által milyen hatást gyakorol a további eredményekre.

1. Elméleti háttér

1.1 Az evolúciós nézőpont

A szociálpszichológia Allport által megalkotott definíciója, miszerint annak tudományos vizsgálata, hogyan befolyásolja az egyén gondolkodását, érzelmeit és viselkedését mások tényleges, implikált vagy

képzelt jelenléte (Smith & Mackie, 2004), magába foglalja azt az feltevést, hogy az ember alapvetően társas lény. Életünket nem elszeparálódva éljük, hanem egy adott társas közegben, egy-egy közösség tagjaként. Ebbe a folyamatba a párválasztás jelensége is könnyen beilleszthető, mi több a szociálpszichológia egyik eleme, s mint kiderült, egyik legösszetettebb és legbonyolultabb kutatási területe (Bereczkei, 2008), melyet az utóbbi években többnyire az egyre nagyobb teret nyerő evolúciós nézőpont szemüvegén át vizsgálnak, s annak fényében komoly eredmények születnek.

Az evolúciós pszichológiai irányzat nagy áttörése a kilencvenes évekre tehető, habár előzményei egészen Charles Darwinig vezethetők vissza. 1992-ben jelent meg Lea Cosmides és John Tooby nagyhatású könyve. A mű megfogalmazza az evolúciós pszichológia alapelveit, melyek arra épülnek, hogy bizonyos emberi jellemvonások megértése milyen szelekciós előnnyel szolgáltak az ember evolúciója során. Cosmides és Tooby (1992) szerint nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy „modern koponyánkban kőkori elme lakozik”, tehát az utolsó evolúciós lépcsőfok óta nem telt el annyi idő az emberiség történetében, mely lehetővé tette volna a modern környezethez való genetikai alkalmazkodást. Az evolúciós pszichológia eredményei csak ebben az értelmezési keretben válnak átláthatóvá, s ez alól az emberi szexualitás sem képez kivételt.

Amennyiben az embert, mint biológiai lényt szemléljük, egyértelművé válik, hogy létének elsődleges célja a fennmaradás, túlélés. Ennek legfőbb eszköze az utódnemzés, mely során saját génkészletünk átörökítődik a következő nemzedékbe, s továbbra is fent marad. Tehát minden egyed célja, hogy génjei a következő generációba átkerüljenek, s emellett az utód életbenmaradási és szaporodási esélyeit is növeljék azáltal, hogy jobb génkészlettel rendelkező partnerrel párosodjanak. Ez természetesen némileg leegyszerűsítő, és legtisztább formájában az állatvilágban alkalmazható elmélet, ám néhány finomítással az emberek párválasztási szokásaival is összeegyeztethető. A legegyszerűbb abból az elméletből kiindulni, mely egyetemesen igaznak bizonyul mind az egész állatvilágra, mind az emberekre.

1.2 A szülői ráfordítás és a párválasztás kapcsolata

Amennyiben a párkeresést evolúciós nézőpontból akarjuk értelmezni, azt úgy kell felfogni, mint egyfajta adaptációs probléma megoldása, mely a kőkori környezetben hasznosnak bizonyult, így maga a párválasztás is a természetes szelekció terméke. Éppen ezért elvárható az evolúció során egy célirányos problémamegoldó stratégia megjelenése, mely, mint sok más adaptív magatartásforma, nem szükségszerűen tudatos az egyed számára. Ezen a vezérfonalon maradván Trivers (1972) vezette be az ivadékgondozás kvantitatív leírására szolgáló szülői ráfordítás elméletét. „Szülői ráfordítás alatt értünk bármely olyan magatartást, mely növeli az utód túlélési esélyét (és így reprodukciós sikerét) azon az áron, hogy csökken a szülő ráfordításképesége egy másik utódra. Azaz a szülő rendelkezik egy összes ráfordításmennyiséggel (amely függ a fiziológiai és ökológiai feltételektől), amelyből az egy utódra elkölthető mennyiségnek van egy optimális értéke. Ezt az optimumot a szelekció két ellentétes hatása állítja be az evolúció során: minél kisebb a szülői ráfordítás, annál több utódja lehet a szülőnek, és minél nagyobb a ráfordítás, annál jobban nő az utód túlélési valószínűsége, ill. reprodukciós sikere, amely szintén a szülői fitneszt (sikerességet) növeli. Ivaros szaporodásnál a két szülő ráfordításának viszonya alapvetően kétféle lehet: monogámia esetében a hím és a nőstény közös utódaikra azonos mennyiséget fordít, míg poligámia esetében a hím és a nőstény ráfordítása nem azonos. A poligámiának az állatvilágra inkább jellemző formája a poliginia, ahol a nőstények ráfordítása jóval nagyobb, s a hímek egy részének a reprodukciós sikere meghaladja a nőstényekét, míg - általában nagyobb részük reprodukciós sikere közel nulla. Hogy a populáció hímjeinek melyik része vesz részt a szaporodásban, az a szexuális kompetíció során dől el, mely a szexuális szelekció fő hajtóereje. Az, hogy egy faj monogám vagy poligám, elsősorban ökológiai körülményektől függ”. Könnyedén beláthatjuk tehát, hogy az utódaira többet fordító nem tagjai válogatósabbak lesznek, míg a kevesebb szülői ráfordítást mutató nem tagjai élesebben versengenek a szexuális kompetíció során, hogy minél több egyeddel párosodhassanak majd (Krebs & Davies, 1993). Az emlősökre az a jellemző viselkedés, hogy a nőstény egyedek fektetnek számottevő energiát utódjaikba, míg a hímekről ez nem mondható el. Ennek megfelelően a nőstények válogatósabbak, azaz

a lehető legjobb génkészlettel rendelkező partnert preferálják, a hímek pedig versengőbb magatartást mutatnak.

1.3 Embereknél megfigyelhető szexuális stratégiák

Lévén, hogy mi, emberek is az emlősök osztályába tartozunk, evolúciós örökségünk jelentős befolyással bír párválasztási szokásainkat illetően (Low, 2000). Ez természetesen nem olyan kizárólagos hatásként érvényesül, mint a többi állatfajnál, hiszen az emberi társadalmakban a férfiak is magasabb ráfordítást mutatnak, mégis erős tendenciaként jelenik meg az emlősökre jellemző szelekciós mintázat, azaz a nők nagyobb befektetése gyermekükbe a minőségi stratégia irányába való eltolódást mutat (válogatás). Fontos tudni, hogy az embert mérsékelten poligin fajnak tekintjük, melyre a férfiak és nők közötti morfológiai különbségek mint testsúly, vagy a szemfogak engednek következtetni. Az ilyen mértékű nemi dimorfizmus átmenetet képez a monogám és háremet tartó állatok között (Fleagle, 1999, idézi Bereczkei, 2008). Mint az embernél általában, elmondható, hogy ezek a tények inkább közvetett módon, a párválasztási szokásokat igen finoman árnyalva fejtik ki hatásukat, melyek azonban alapjaiban beilleszthetők az evolúciós keretek közé. Emberek esetében számos szexuális stratégia létezéséről tehetünk említést, melyek célja, hogy a költségek ne haladják meg a haszon mértékét. Ennek függvényében a stratégiák között úgy nevezett vám-rév (trade-off) hatások érvényesülnek, így az egyed mindig azt a stratégiát alkalmazza, mely számára a legköltséghatékonyabb. Összességében tehát kijelenthetjük, hogy az emberekre nem tisztán egyik vagy másik stratégia a jellemző, inkább úgynevezett kevert stratégiák alkalmazása jelenik meg, bár ez állatok szintjén is megfigyelhető (Gross, 1996). A szexuális stratégiák elmélete szerint (Buss & Schmitt, 1993) férfiaknál és nőknél is megfigyelhető mind a rövidtávú mind a hosszú távú szexuális stratégia, melyeknek nemenként más-más előnyei és hátrányai (korlátai) vannak, hiszen stratégiánként más adaptációs problémákat kell megoldani. Annak ellenére, hogy a férfiak inkább fordítják energiáikat rövid távú párosodásra, melyre tengernyi adat utal (Clark & Hatfield, 1989), számos problémával kell szembenéznük. Először is az evolúciós mechanizmusok értelmében sok partnerre kell szert tenniük, miközben gyorsan fel kell mérniük, melyik nő hozzáférhető

és termékeny egyben, hiszen a költségek minimalizálására törekszenek. E módszer haszna abban rejlik, hogy sok utódba örököltik át a férfiak géneiket, miközben minimális elköteleződés szükséges. Mindezek ellenére, a férfiak is belemennek a hosszútávú stratégia alkalmazásába, mégpedig a következő okok miatt: egy értékes nő megszerzése érdekében, a rövid távú stratégia költségei elkerülése végett, jó anyai gének mellett növelhetik utódjaik inkluzív fitnessét a munkamegosztás hasznai miatt. Továbbá minden jel arra utal, hogy a női ovuláció rejtettsége egy ebbe az irányba eltolódó viselkedéses válasz létrehozása érdekében alakult ki, bizonytalanná téve az apaságot, s így elköteleződést váltva ki a férfiból (Hrdy, 2000). Mivel a nők általában véve minden partnerüktől az elköteleződés jeleit várják, igen nehézkes sok nőt alkalmi kapcsolatra rávenni, sokkal inkább megéri egy értékesebb példányba befektetni. Fontos megjegyezni, hogy a nők is hajlandóak alkalmi kapcsolatok létesítésére, bár ők ezáltal hajlamosabbak a férfira, mint lehetséges hosszú távú partnerre tekinteni, és a lehető legtöbb erőforrás megszerzésére koncentrálni rövid idő alatt. Az eddig kutatásoknak továbbá azt is sikerült alátámasztani, hogy ilyen esetekben jobb genotípussal rendelkező egyedek könnyebben hozzáférhetőek számukra, ezzel javítva az utódok sikerességét (Buss & Schmitt, 1993). Bereczkei (2008) szerint azonban mégis gyakoribb nők esetében a hosszú távú stratégia alkalmazása, hiszen a gyermek kihordása mellett felnevelése igen költségesnek tekinthető, így a nők sokkal jobban járnak, ha egy stabil kapcsolatra hajlandó, biztos anyagi erőforrásokkal rendelkező egyedet választanak, aki által gyermekei jelentős társas és gazdasági haszonhoz jutnak, ezáltal növelve későbbi szaporodási sikerességüket. Mindezen tényekből látszik, hogy emberek esetében a párválasztás sokkal összetettebb folyamat, mint a többi állatfajnál, s ez még csak a jéghegy csúcsa. Nem szabad megfeledkezni ugyanis arról, hogy az ember esetében a férfiak szülői ráfordítása az összes emlős fajtét lényegesen felülmúlja, tovább bonyolítva a képet (Miller & Todd, 1998).

1.4 Párválasztási preferenciák a szexuális stratégiák és nemek tükrében

Az eddig felvázolt szexuális stratégiák láthatóan nem adnak közvetlen választ arra kérdésre, hogy párválasztás során melyek azok a kulcsok, kiváltó ingerek a potenciális szexuális partner felmérése során,

melyek a két nem esetében egyetemlegesnek mondhatóak. Mégis, a fentiekből levezetve szinte magától értetődően következnek belőlük, hogy mit is kedvel partnerében jobban a két nem egy alkalmi illetve egy tartós kapcsolat esetén. Nyilvánvaló tény, hogy a férfiak nagyobb preferenciát mutatnak alkalmi viszonyokra, több partnerre vágnak, és kaphatóbbak is a szexre (Clark & Hatfield, 1989). Egyértelmű tehát, hogy az evolúció során adaptálódott bennük egy olyan mechanizmus, mely kiszűri az erre célra megfelelő egyedeket. Tulajdonságlistás vizsgálatok azt mutatják, hogy ilyen esetekben a kicsapongó, tapasztalt, tettekreész és attraktív partnereket részesítik előnyben, míg tartós kapcsolat esetén a hűséget és elköteleződést tartják fontosabbnak, valamint a fizikai vonzerőt ugyanolyan mértékben kiemelik (Buss & Schmitt, 1993). Ezek abban a kontextusban válnak evolúciós szempontból értelmezhetővé, ha újfent az utódnemzés sikerességére koncentrálunk. A hűség biztosítja az apa számára génjei továbbadását, míg a termékenység legbiztosabb kulcsingerei nők esetében a fizikai vonzerőben rejlenek: egy termékeny nő szélesebb csípővel, egészséges bőrrel rendelkezik, illetve megfelelő erőnlétről tanúskodik, amely általában fiatalabb életkorral párosul. Ez a nőknél a termékenység szakaszossága miatt különösen fontos szempont. Úgy tűnik, a fiatalabb partner preferálása kultúra független jelenség, 37 kultúrában a férfiak mindig a fiatalabb feleséget tartják előnyösnek (Buss, 1989). Ez a tény az evolúciós magyarázatokat látszik alátámasztani.

A nőkről kijelenthető, hogy alkalmi partnereikben fontosnak tartják az azonnali erőforrások átadását, és nagyra értékelik a fizikai megjelenést, erőt, illetve kevésbé viselik el társaik hosszútávon kellemetlen tulajdonságait. Ezek a tények, melyek alátámasztása szintén tulajdonságlisták által történt, azzal magyarázhatóak, hogy a nők is a lehető legtöbb hasznot akarják húzni a kapcsolatból, ám mivel hosszú távra is terveznek, nem tűrik a kicsapongást (Buss & Schmitt, 1993). A fizikai erő fontossága védelem szempontjából sem elhanyagolható, ezen túlmenően azonban az utódok jó génkészletének biztosítása végett is fontos, hiszen vannak nők, akik kifejezetten attraktív férfiakkal csak alkalmi kapcsolat erejéig lépnek kapcsolatba. Erre érdekes bizonyítékként szolgál az a kutatás, melyből kiderül, házasszonyok szeretői attraktívabbak párjuknál (Scheib, 2001). Sőt, még az állatvilágban is megjelenik ez a fajta tendencia, például egyes kifejezetten monogám madárfajoknál megfigyelhető a nőstény egyed

félrelépése, amennyiben párja adottságai szerényebbnek bizonyulnak. A nőstény célja ezzel olyan utódok nemzése, melyek jobb esélyekkel rendelkeznek a túlélésre és szaporodásra (Kempnaers et al. 1992). Ennek ismeretében az sem meglepő, hogy stabil kapcsolatra olyan partnerekre mutatnak hajlandóságot, akik erőforrások adására képesek és hajlandóak, mondhatjuk úgy, hogy biztos anyagi háttérrel és egzisztenciával rendelkeznek (Buss & Schmitt, 1993). Ez a jellegű válogatás a nők részéről érthető, hiszen számukra sokkal nagyobb ráfordítással jár a gyerekvállalás, a kihordás kilenc hónapja csak a kezdet, az utódok utána még hosszú évekig szorulnak gondozásra, támogatásra, mind fizikai jelenléttel, mind pénzügyileg. Ehhez egy megbízható, erőforrásokkal rendelkező partner a legmegfelelőbb segítség, és az sem probléma, ha fizikai megjelenése nem a legkiválóbb. Ezzel összefüggésbe hozható még az a tény, hogy a nők a saját koruknál valamivel idősebb partnert tartják optimálisnak, mivel ők már nagyobb eséllyel rendelkeznek erőforrásokkal (Bereczkei et al. 1997). Ha úgy okoskodunk, hogy az erőforrások megszerzésének képessége bizonyos mértékben örökölheto, az utód azzal is számottevő előnyre tehet szert. Ezekre az eredményekre lehetséges magyarázatként felhozták még a nők társadalomban játszott alacsonyabb szerepét, de az olyan vizsgálatok, melyek gazdaságilag magas státusú nőkkel folytak, megcáfolták ezt az elképzelést (Bereczkei et al. 1997). A nemek közötti preferenciákról továbbá az is kiderült, hogy a nemi orientációtól független mechanizmus, ugyanis olyan kutatások eredményei, melyeknek résztvevői homoszexuális férfiak és leszbikus nők voltak, a nemeknek megfelelő párválasztási preferenciákról tanúskodnak, a partner nemétől függetlenül (Buunk & Dijkstra, 2001).

1.5. Szocioszexuális orientáció

A fentebb leírtak még mindig csak egy vázlatos képet nyújtanak az emberek párválasztási magatartásáról, az elmélethez képest nagy változottság figyelhető meg e téren. A képet tovább árnyalja annak a lehetősége, hogy felmérjük az elköteleződés nélküli, alkalmi szexuális kapcsolatra való hajlandóság egyéni különbségeit (Simpson & Gangestad, 1991), melyre a Jeffrey Simpson és Steven Gangestad által kidolgozott szocioszexuális orientáció- kérdőív tökéletes megoldásként szolgál. A fogalom

bevezetésére még 1948-ban került sor Alfred Kinsey és munkatársai által, a normatív szexualitás átfogó kutatásában amerikai populáción. Kinsey a fogalmat úgy határozta meg, mint egyéni különbségek mértékére az emberek hajlandóságában korlátlan szexuális kapcsolatokban való részvételre (Kinsey, Pomeroy, & Martin, 1948). A fogalom mégis az 1990-es években vált igazán népszerűvé, amikor Gangestad és munkatársai számos kutatást végeztek a kérdőívekre alapozva, melyek fontosabb, tanulmányom szempontjából releváns eredményeit én is felsorakoztatom. Fontos tudni azonban, hogy a kérdőív, mely egy átfogó dimenzió mentén értelmezi a szocioszexuális orientációt, Lars Penke és Jens B. Asendorpf által egy revízió esett át (2008), így válva többdimenziós megbízhatóbb mérőeszközzé a szexuálszichológia és evolúciós pszichológia világában. Habár a Gangestad és Simpson féle verzió globális perspektívából közelíti meg a jelenséget, magában foglal három alskálát: a szocioszexuális magatartást, attitűdöt és vágyat, melyek közvetlenül befolyásolják a viselkedéses megnyilvánulásokat. Ezzel ellentétben Penke és Asendorpf arra a következtetésre jutottak, hogy a szexuális magatartás nem feltétlenül írható le egyenes következményeként a kérdőívben elért eredményeknek. Legnagyobb szakadék a vágyak és viselkedés között található a szocioszexualitást illetően, tanulmányukban csak meglehetősen jelentéktelen együttjárást tudtak kimutatni ($r=0.17$). Ők három komponenset különítenek el a hétről kilenc itemre bővített kérdőívkben: múltbéli szexuális magatartás, a korlátlan szexuális viselkedéssel kapcsolatos attitűd, illetve szexuális vágy mértéke olyan emberek iránt, akikkel nem áll az egyén romantikus kapcsolatban (Penke, 2011).

Munkám során azért kap a szocioszexuális orientáció kitüntetett figyelmet, mert számos tanulmány bizonyítja a fogalom kapcsolatát többek között a párválasztási preferenciákkal, udvarlási szokásokkal, valamint a romantikus kapcsolatok stabilitásával és minőségével (Penke & Asendorpf, 2008). Hyde szerint a szocioszexuális vágyban mutatkozik meg az egyik legnagyobb nemi különbség a pszichológiában (2005).

1.6. A szocioszexualitás és a stratégiai pluralizmus modellje

Általánosságban kijelenthető, hogy a férfiak nagyobb hajlandóságot mutatnak a korlátlan szexuális magatartásra, mely összevág a

már említett szülői ráfordítás ultimatív magyarázatával, melynek értelmében a nemi különbségek a szocioszexualitás terén egyfajta pszichológiai adaptációs formának feleltethetőek meg (Buss & Schmitt, 1993). Gangestad és Simpson (2000) megalkották a stratégiai pluralizmus modelljét, a szocioszexualitásban (pontosabban a vágyban) mutatkozó nemi különbségekre alapozva: a férfiak mindig is motiváltak maradnak a korlátlan szexuális magatartásra, de ahogyan azt már korábban kifejtettem, ennek megvannak a korlátai (hajlandóságot mutató nők), így a legtöbb férfi nem fog soha annyi alkalmi kalandban részesülni, mint szeretne. A nőknél azonban a reprodukciós készlet erősen függ a környezeti feltételektől: nehéz túlélési lehetőségek esetén a nők korlátozott szexuális magatartást mutatnak, viszont ha környezeti körülmények elérnek egy bizonyos kielégítő szintet, a nők is korlátlanabb viselkedést mutathatnak, és ilyen esetekben olyan férfiak irányában mutatnak nagyobb hajlandóságot, akik vélhetően kifejezetten jó génekkel rendelkeznek, tehát attraktívak, fizikai erővel rendelkeznek (Gangestad & Simpson, 2000). Könnyen belátható tehát, hogy a szocioszexualitás területén is jellemzőek az úgynevezett vám –rév hatások, átkapcsolások. Természetesen még számos tényező befolyásolja a tényleges viselkedést, többek között a vallásosság is, és a nyugati kultúrában uralkodó kereszténység a hívőket a szabályozottabb szocioszexuális orientációra sarkallja (Kinsey et al, 1948).

1.7. A szocioszexuális orientáció kontinuumán mutatkozó eltérések a nemek tükrében

Ezen túlmenően, mint ahogy már említettem, a szocioszexualitásnak a párválasztásban is jelentősebb szerepet tulajdoníthatunk, de igen specifikus módon (Penke & Asendorpf, 2008). A jellemző tendencia azt mutatja, hogy a korlátlan magatartást mutató egyének magasabb preferenciát mutatnak a fizikai vonzerőre, ill. egyéb mutatóira a jó erőnlétnek és tűrőképességnek (Simpson & Gangestad, 1992). Továbbá elmondható, hogy az ilyen magatartást mutató férfiak maguk is vonzó fizikai tulajdonságokkal rendelkeznek, és/ vagy szükséges erőforrásokkal rendelkeznek és a vonzerőn kívül fontosnak tekintik a rövid távú kapcsolatoknál előnyösnek tartott tulajdonságokat, mint a kevés ráfordítás és az elköteleződés hiánya (Gangestad & Simpson, 2000). Ezek a férfiak

önértékelésüket tekintve is magasabb pontszámot érnek el, mivel azt befolyásolja korábbi szocioszexuális történetük, párkapcsolati sikerességük, mely által képesek meghatározni saját párértéküket is, tehát a férfiak önmaguk alkotta párértékük legbiztosabb mutatója az önértékelő skálák alkalmazása (Penke et al. 2007). Ez érthetően személyiségjegyekben is megnyilvánul, ezekre a férfiakra jellemző az extrovertáltság és az újdonságkeresés is (Simpson et al. 2004). Mint ahogy már írtam, a férfiaknak általában a minél több nővel való párosodásra kell motiváltnak lenniük, ám vannak olyan férfiak, akik erre kevesebb hajlandóságot mutatnak. Őket a korlátozott szocioszexuális magatartás jellemzi, melynek legvalószínűbb oka, hogy nincs más lehetőségük, mint hogy hosszú távú kapcsolatokba fektetik energiáikat, mivel egyébként nem választanák őket a nők (Gangestad & Thornhill, 1997b). Ezek a férfiak általában kevésbé vonzó külsővel, illetve kisebb státussal rendelkeznek, melyet a hosszú távú kapcsolatokban értékes hajlandósággal, valamint belső tulajdonságokkal, mint például a megértés, próbálnak ellensúlyozni. Továbbá kisebb sikerükből fakadóan gátlásosabbnak mutatkoznak (Simpson et al. 2004), így várhatóan önértékelésük is alacsonyabb szintet mutat. Ezen tények ismeretében könnyen lesűrűsíthető, hogy a férfiak szexuális változatosságra törekvésük ellenében adottságaikkal egybehangzó stratégiákat alkalmaznak (Bereczkei, 2008), melyek egyenes ágú következményeként fogható fel szocioszexuális orientációjuk. Természetesen a nagy egyéni változatosság a szexuális magatartás terén a nőknél is megfigyelhető, annak ellenére, hogy átlagban a nők a hosszú távú kapcsolatok iránt mutatnak nagyobb preferenciát. Azonban van egy kis része a nőknek, akik igen magas hajlandóságot mutatnak alkalmi kapcsolatok felé (Simpson & Gangestad, 1992). Érdekes módon az ilyen nők leírása szinte teljesen lefedi a korlátlan szocioszexuális magatartást mutató férfiakról elmondottakat: átlag fölötti vonzerejük van, és partnerük testi vonzereje hangsúlyos számukra (Mikach & Bailey, 1999). Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a szexuális szolgáltatásért jogosan várható el erőforrás, illetve támogatás nyújtása (Krebs & Davies, 1993), mely radikalizálódott formájának tekinthető a prostitúció intézménye is (Bereczkei, 2008). Másik magyarázatként szolgál az a lehetőség, hogy az apaság elbizonytalanítása a cél, mely, ha az állatvilágból és közös genetikai örökségünkől indulunk ki, valaha a kölyökgyilkosságok csökkentése végett adaptívnek bizonyult

(Hrdy, 2000). Mi több, egy tanulmány szerint - a családon belüli erőszak áldozatai kisebb eséllyel lesznek az apa vérszerinti gyermekei (Daly & Wilson 1996, idézi Fiske, 2006). További pozitívum a már fentebb kifejtett genetikai nyereség, így hát érthető, hogy a nők egy olyan jellegű viselkedésre szelektálódtak, mely során céljuk a hosszú távú partnerek szülői magatartásának lekötése, miközben nem zárkoznak el utódaik számára a minél értékesebb gének megszerzésétől sem (Bereczkei, 2008). Sarah Hrdy kifejezésével élve „a nők számára nem csupán az apai gondoskodás lekötése, hanem az optimális számú apa biztosítása is fontos volt az evolúciós során” (Hrdy, 2000).

Mindezek fényében kijelenthető, hogy az ember viselkedésére fokozottan jellemző a trade-off, ami a meglehetősen árnyalt szexuális viselkedést illeti (Gangestad & Simpson, 2000), ezek az átkapcsolások pedig markáns befolyással bírnak az egyének szocioszexuális orientációjára.

2. Hipotéziseim

1. Az első hipotézisemben azt vizsgálom, hogy az önértékelés befolyásolása milyen mértékű szocioszexuális orientációval párosul, felnőtt, nem egyetemista férfiak és nők körében, illetve ez mennyiben van hatással párválasztási preferenciájukra. Tehát, aki pozitív előhangolásban vesz részt, attól azt várom, hogy magasabb önértékelésről számol be, így ideális párválasztás esetén is magasabb vonzerejű partnert igényel, illetve nagyobb preferenciát mutat rövid távú alkalmi kapcsolatok létesítésére, elfogadására. A negatívan előhangolt csoporttól ennek ellenkezőjét várom.

2. A magasabb vonzerőről beszámoló egyénekkorlátlanabb szocioszexuálisítással rendelkeznek.

3. A nemek között eltérést várok az Önértékelés és SOI-R kérdőíveken, a férfiak javára.

4. A párválasztási preferenciák evolúciós mintázatának kirajzolódását várom az ideális partnerek megítélésekor.

5. Továbbá görcső alá veszem azt is, hogy mennyiben érezhető a valóság hatása az önértékelésre, szocioszexuális orientációra, illetve az ideális partnerre.

6. Végezetül vizsgálatra érdemesnek tartom a partnerek életkorát összevetni az ideálisnak megítélt partnerek életkorával nemek szerint, mely-

ben az evolúciós mintázat tükröződését várom, miszerint a nők valamivel idősebb férfiakat, míg a férfiak a húszas éveik közepén járó nőket preferálják elméletben.

Természetesen bízom abban, hogy a kutatásom során kapott több eredmény is illeszkedik az evolúciós irányzat alapelveihez, a fenti elvárásoktól eltekintve.

3. Módszer

3.1 Kísérleti személyek

Vizsgálatomban 44, felnőtt, nem egyetemista bajai lakos vett részt, akiket két csoportra kellett osztanom a kérdőív elején található önéletrajzi esemény pozitív és negatív előhangolása szerint. A kutatásomban összesen 22 férfi és 22 nő vett részt, akiket pénzfeldobásos módszerrel soroltam külön csoportokba. Pozitív előhangoláson összesen 11 férfi és 12 nő esett át, akinek átlag életkoruk 31,3 év. A legfiatalabb kitöltő köztük 26, míg a legidősebb 37 éves. Negatív előhangolásban 11 férfi és 10 nő vett részt, átlag életkoruk 31,6 évet tesz ki. Ebben az esetben nagyobb évekbeli különbségek mutatkoztak, ugyanis a legfiatalabb vizsgálati személy kora 25, azonban a legidősebbé 60 évnek felel meg.

3.2 Mérészközök

Vizsgálatom során két kérdőívet alkalmaztam. A párválasztási preferenciák kérdőívet Bella Gabriella pszichológushallgató állította össze, mellyel a kitöltő személy önértékelése, hosszú / rövid távú kapcsolat iránti igénye, s ezekben partnere preferált tulajdonságaira lehet rákérdezni. A kérdőív itemei 11-fokú Likert skálán értékelhetőek az önértékelés, illetve a vágyott jellegű párkapcsolat mértékénél, míg a partner megítélése tulajdonságlista fontossági sorrendbe való rendezésével történik.

A másik felhasznált kérdőív a Szocioszexuális Orientáció Leltára revideált, 9 itemet tartalmazó változata (SOI-R), melynél a 9-fokú skálán való megítélést alkalmaztam.

3.3 Eljárás

A kérdőíveket online formában juttattam el a kitöltőkhöz, egy kérdőív generátor alkalmazása révén. A kitöltésre internetes közösségi oldalakon kerestem ismerőseim között alkalmas személyeket, és akik jelentkeztek, azoknak privát üzenet formájában elküldtem valamelyik kérdőív linkjét. Arra kértem vizsgálati személyeimet, hogy a tényleges kitöltést jelezzék vissza számomra. Mivel nem egyetemista mintával volt dolgom, komoly problémát jelentett a potenciális kitöltők motiválatlansága, érdektelensége. Ezen tovább rontott az a tényező, hogy a kitöltés online folyt, azonban kénytelen voltam ezt a módszert alkalmazni a kérdőív jellege végett. Véleményem szerint az internet adta anonimitás által sokkal nagyobb eséllyel válaszolnak a kitöltők őszintén az igazán intim, szemükben esetleg indiszkrétnek tűnő kérdésekre is. Az eljárás lényege, hogy a kitöltők nem tudhattak a kétféle kérdőív létezéséről, éppen ezért kértem, őket, hogy írjanak nekem, ha vállalkoznak a kitöltésre. Ezzel egyúttal azt a problémát is kiküszöböltem, hogy több egy ember a pozitív és a negatív előhangolás folyamatába is bekerüljön. Ami a mintavételt illeti, a megfelelő mintát kényelmi módszer segítségével gyűjtöttem össze (Rózsa et al. 2006).

Az előhangolás önéletrajzi események felidézése által történt, melynél a válaszadóknak a felidézett élmény során átélt érzelmeiket kellett megítélniük egy 11-fokú Likert skálán, melyet én értékelő mátrix formájában tudtam megvalósítani a webes felületen. E folyamat célja, hogy az átélt érzelmek felidézése által a vizsgálati személyek a siker vagy kudarc következtében az önértékelésükben bekövetkező ideiglenes változásokat is automatizálják, mely remélhetőleg hatást gyakorol a további válaszok milyenségére. Az előfeszítés után közvetlenül történt az önértékelő skálák felvétele, majd a Szocioszexuális Orientáció Leltárának kitöltése. Ezt követte a vágyott párkapcsolat jellegét mérő itemek, majd a párkapcsolat minőségének függvényében megítélt partner tulajdonságainak sorrendbe állítása. A hiányosan kitöltött kérdőívek lehetőségét kiküszöbölte az online felület, ahol minden egyes kérdésre kötelező volt a válaszadás.

A kitöltött kérdőívekből nyert adatokat az SPSS Statistics 17.0. statisztikai programcsomaggal elemeztem. Mivel az előhangolások szerint kettő adatfájllal rendelkeztem, először összeillesztettem azokat. Az

ideális partner megítélésénél a pontozását megfordítottam, illetve a partner életkorára, valamint a párkapcsolat hosszára vonatkozó válaszokat is egységesítettem. Emellett az előhangolás szerint is külön kódoltam a kitöltőket.

4. Eredmények

Az előhangolás nem fejtette ki várt hatásait az önértékelésre, a független mintás T-próba szerint nincs szignifikáns különbség a két csoport között, még az alsókálakon (külső megítélése, belső tulajdonságok, státusz értékelése) belül sem. Azonban azt megjegyezném, hogy az átlagok között minden alsókálán 1-2 pontnyi eltérések mutatkoznak, a pozitívan előhangolt csoport javára, így nagyobb mintán érdemes lenne ezt újra megvizsgálni.

Az előhangolásnak a Szocioszexuális Orientáció kérdőív eredményein sem mutatkozik a hatása.

A nemek között szignifikáns eredményre bukkantam az önértékeléssel kapcsolatban: a nők magasabbra értékelik saját magukban a belső értékeket, mint kedves, megértő, türelmes ($p=0,009$; $t=2,745$; $df=42$). A férfiak sokkal magasabb szocioszexuális vágyról számolnak be ($p=0,034$; $t=-2,082$; $df=41,733$) a SOI-R kérdőívben. A pontszámok átlagai között több mint 3 pontnyi eltérés mutatkozik a férfiak javára ($M=10,95$) a nőkhöz képest ($M=7,32$). Az attitűdben is szignifikáns eredményekre jutottam: a férfiak itt is magasabb értékeket értek el, azaz pozitívabb attitűdöt mutatnak az alkalmi szexuális kapcsolatok iránt ($p=0,043$; $t=-2,082$; $df=42$).

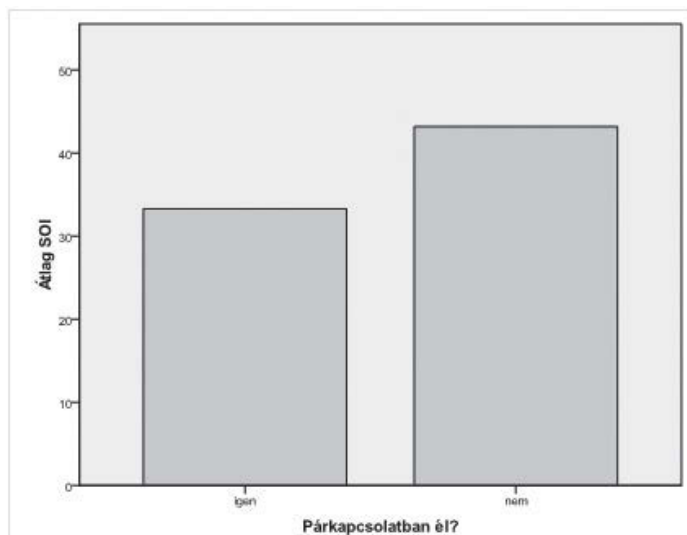
A nemek között várhatóan talált életkori különbségeket a párválasztásban nem tudtam kimutatni.

A párkapcsolat hatását is vizsgáltam az önértékelésen és a szocioszexualitás függvényében, független mintás T-próba által. A csoportok között szignifikáns különbség ($p=0,028$; $t=-2,277$; $df=42$) mutatható ki az egyedülállók javára, akik korlátlanabb szocioszexuális orientációval rendelkeznek, ugyanis összességében is sokkal magasabb pontszámokat érnek el ($M=43,20$) a kapcsolatban élőkhez képest ($M=33,31$).

A párkapcsolat hatása a Szocioszexuális Orientáció Kérdőív értékeire

Párkapcsolat- ban él?	elemszám	átlag	Standard szórás	Átlag szórása
SOI-R pontok				
igen	29	33,31	10,984	2,040
nem	15	43,20	17,841	4,607

A szocioszexuális viselkedésben tendenciózus különbségre bukkantam, az elkötelezetteknel a múltbeli viselkedés (az elmúlt 12 hónapra és az egész életre vonatkoztatva) sokkal korlátozóbb ($p=0,073$; $t=-1,907$ $df=18,023$). Ezt többféleképpen is lehet értelmezni: lehet, hogy a tartós párkapcsolat végett áll fent ez a különbség, de az is elképzelhető, hogy a korlátozó magatartást mutató egyének eleve hajlamosabbak a tartós kapcsolatok kialakítására, alkalmi kicsapongások helyett. Továbbá az egyedülállók szocioszexuális vágya is szignifikánsan eltérő ($p=0,01$ $t=-4,133$; $df=17,095$) képet mutat, többet álmodoznak, fantáziálnak szexuális együttlétekről ($M=14,00$), mint a tartós partnerrel rendelkezők ($M=6,62$). Ezt a jelentős különbséget a tartós szexuális partner hiányából fakadó kielégületlenség okozhatja, továbbá az a lehetőség, hogy az elkötelezett kapcsolat nélküliek korlátlanabb szocioszexuális magatartást mutatnak, s így a szexualitásra is jobban vágyakoznak. Ezt alátámaszthatja a tendenciaszerű különbség a viselkedésben: egyedülállók valamivel korlátlanabb szocioszexuális magatartásról számoltak be.

A SOI-R kérdőíven elért pontok átlaga családi állapot szerint

Megvizsgáltam a nemek közti különbségeket a Szocioszexuális Orientáció Kérdőívben elért eredmények függvényében is. Az összesített értékeket tekintve a férfiak sokkal magasabb értékeket értek el a SOI-R kérdőíven ($p=0,013$; $t=-2,604$), melyet el is vártam.

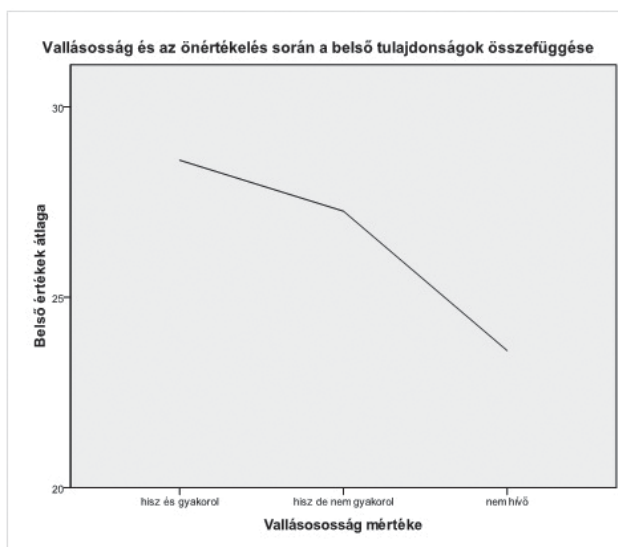
Nemek közti különbség a SOI-R kérdőív értékeiben

A kitöltő neve	Elemzés	Átlag	Standard szórás	Az átlag szórása
SOI-R pontok				
nő	22	31,41	10,626	2,266
ffi	22	41,95	15,746	3,357

Az alsóként, a szocioszexuális attitűd, szocioszexuális vágy és múltbeli viselkedés, ezek közül a váagnál szignifikáns nemi különbség figyelhető meg a nemek között. A férfiak elfogadóbb attitűdöt mutatnak az alkalmi szexuális kapcsolatok felé ($p= 0,043$; $t= -2,082$; $df=42$), illetve magasabb vágyal rendelkeznek, tehát gyakrabban fantáziálnak idegenről, sa-

ját partnerről, illetve gyakrabban kerülnek szexuális izgalom hatása alá ($p = 0,034$; $t = -2,211$; $df = 35,14$).

Arra is kíváncsi voltam, hogy van-e esetleg valamilyen interakció az önértékelés és a szocioszexualitás értékei illetve a vallásosság között, így egy egytényezős varianciaanalízist is lefuttattam. Egyetlen szignifikáns eredményt ($p = 0,03$) kaptam, miszerint a gyakorló hívők sokkal magasabb belső értékekről számolnak be ($M = 28,6$), mint nem hívő társaik ($M = 23,6$).

Megvizsgáltam továbbá, hogy van-e interakció az önértékelés és a SOI-R alskálái között, mely során többszemponút varianciaanalízist alkalmaztam. Szignifikáns interakciót találtam az Önértékelés Kérdőív külsőt, azaz fizikai vonzerőt mérő alskálája és a SOI-R vágy ($p = 0,021$) és viselkedés ($p = 0,017$) alskálái között, miszerint a magukat attraktívabbnak ítélő kitöltők magasabb szocioszexuális vágyról és korlátlanabb szocioszexuális viselkedésről számolnak be. Ezek után egyszemponút varianciaanalízis-nél is megnéztem a külső és a SOI alskáláit, ahol érdekes módon csak a viselkedésnél találtam szignifikáns kapcsolatot ($p = 0,03$). Azonban elmondható, hogy a hipotézisem, miszerint önmagukat attraktívabbnak ítélő kitöltők korlátlanabb szocioszexuális orientációval rendelkeznek,

még így is igaznak bizonyult ($p=0,015$). A belső tulajdonságokkal kapcsolatban nem találtam szignifikáns interakciót.

Ami a nemeket és a kapcsolat hosszúságának preferenciáját illeti, nem találtam szignifikáns kapcsolatot. Tendenciózus különbséget találtam a párkapcsolatban élők és nem élők válaszai között, akik el vannak köteleződve, jobban is vágnak hosszú kapcsolatra ($p=0,068$; $t= 2, 769$; $df=42$).

Összevettem a nemek hatását az ideális partner tulajdonságaira, hosszú és rövid táv esetén. Érdekes módon, a férfiak az ideális hosszú távú partner esetén fontosabbnak tartották a nőknél a státust ($p=0,013$; $t= -2,662$; $df=42$), ami ellent mond az evolúciós irányzat nézeteivel, éppen ezért ezt az eredményt egy részletesebb vizsgálat alá vettem. Az eredmények szerint a férfiaknak igen is számít, hogy partnerük sikeres-e ($p= 0,022$; $t=-1,601$, $df=42$), továbbá, hogy biztos anyagi háttérrel rendelkezzen ($p= 0,022$, $t=-1,299$, $df=42$)! Nemek közti különbségként megjelent továbbá a nőknél, hogy ideális partner esetén, amennyiben rövidtávú kapcsolatról van szó, a férfiaknál fontosabbnak tartják a külső megjelenést ($p=0,01$; $t=2,776$; $df= 42$). Ezt is részletesebben megvizsgálva arra jutottam, hogy a kimunkált test és vonzerő szinte teljesen bejósolja az alkalmi partner kiválasztását. Nem meglepő módon a nők fontosabbnak tartják hosszabb kapcsolatok esetén partnerük belső értékeit, kevesebb, mint 0,001 szignifikanciaszint mellett.

Az aktuális párkapcsolati státusuk nem befolyásolja az egyéneket abban, hogy milyen tulajdonságokat tartanak a legideálisabbnak hosszú és rövidtáv esetén.

Összességében kijelenthetjük, hogy a mintámban hosszú távon az a legfontosabb, hogy lehessen bízni a partnerben ($M= 6,7$), illetve inkább a belső tulajdonságok sorakoznak az első helyeken, míg legkevésbé figyelembe vett szempont a testi attraktivitás ($M= 3,84$). Rövid táv esetén azonban jelentősen fordul a kocka, ugyanis a fizikai vonzerő érthető módon a leginkább szelektív tényező ($M= 6,25$), a legkevésbé pedig az, hogy lehet-e rá számítani ($M=3,86$). Az eredmények a várt értékeket hozták.

Az ideális partner tulajdonságainak átlagai			
	Átlag	Szórás	Variancia
Ideális hosszútávú partner			
legyen vonzó	5,23	2,410	5,808
lehessen rá számítani	6,70	2,977	8,864
legyen biztos anyagi háttere	4,18	2,839	8,059
legyen jó a teste	3,84	2,302	5,300
legyen megértő	6,00	2,353	5,535
és csakis egyszer	4,43	1,897	3,600
legyen jó az ágyban	4,77	1,803	3,249
legyen kedves	5,70	2,298	5,283
legyen sikeres	4,14	2,817	7,934
Ideális rövidtávú partner			
legyen vonzó	6,25	3,286	10,797
lehessen rá számítani	3,86	2,742	7,516
legyen biztos anyagi háttere	4,16	2,925	8,555
legyen jó a teste	5,48	2,654	7,046
legyen megértő	4,68	1,801	3,245
öltözködjön igényesen	5,23	1,641	2,691
legyen jó az ágyban	6,00	2,210	4,884
legyen kedves	5,39	1,768	3,126
legyen sikeres	3,95	2,685	7,207

Végezetül megpróbáltam feltárni az egyes skálák közötti lehetséges együttjárásokat, korrelációs elemzést futtatva, több evolúciós keretbe illeszthető eredményt kaptam, melyek megegyeznek korábban már számtalanszor megállapított szakirodalmi tényekkel. Érdekes eredményként azt kaptam, hogy az önértékelés és az életkor szignifikáns, negatív korrelációt mutat, ami talán azt mutatja, hogy a korral önértékelésünk inkább közelít a reális képünkhöz, azaz az illuzórikus korrelációk önértékelésünkkel kapcsolatban csökkennek. De ez összefügghet azzal is, hogy a korosodás modern társadalmunkban negatív konnotációval, regresszióval asszociálódik, ahelyett, hogy elfogadással, az élet természetes velejárójának tartanánk.

5. Diszkusszió

Annak ellenére, hogy az előhangolásom nem bizonyult sikeresnek, szerencsére több további hipotézisem is igazolódott a vizsgálatom során, melyek az evolúciós pszichológia párválasztással kapcsolatos alaptézisein nyugszanak.

Vizsgálatom során sikerült igazolnom, hogy a nők és férfiak alapvető dimenziókon mutatnak különbséget egymástól, melyek levezethetőek az eltérő szexuális stratégiák modelljéből.

A férfiak egyértelműen elfogadóbbak az alkalmi kapcsolatokkal szemben, továbbá, nagyobb szexuális készenlétről is számolnak be, mely egyezik a szülői ráfordítás elméletével. Emellett a nők inkább a belső értékeket hangsúlyozták, és kevésbé mutatnak pozitív attitűdöt az alkalmi kapcsolatok iránt, ami érthető, hiszen nagyobb költségekkel járna. Abban az esetben azonban, ha rövidtávú kapcsolatba bonyolódnak, szélsőségesen attraktív partnerekre tartanak igényt, ami magyarázható a fentebb már kifejtett vámrév hatások egyikével, miszerint ha átkapcsolnak rövidtávú stratégiára a legjobb génkészlettel rendelkező partnert preferálják. Meglepő eredmény, hogy a férfiak fontosnak tartják hosszú távú partner esetén, hogy magas státussal rendelkezzen, hiszen ez ellentmond a várt eredményeknek, miszerint a nők hangsúlyozzák a státust, illetve férfiak számára ez nem döntő tényező. Általánosan elfogadott nézetek szerint a férfiak elsősorban olyan külső markerek alapján választanak szexuális partnert, illetve azokat az ellenkező nemű egyedeket tartják vonzóbbnak,

akik e markerek alapján termékenységüket prezentálják, és ez hosszú távú kapcsolatokra is többé - kevésbé érvényesnek bizonyult. Mintám eredményei azonban ellentmondani látszanak az eddigi felfogásnak, ugyanis hosszútávú partner választása esetén a férfi válaszadók is jelentőséget tulajdonítottak partnerük státusának, azaz a magas státus vonzóbb tulajdonságnak tekinthető.

Természetesen mintám mérete viszonylag kicsi, ezért nem zárható ki annak torzító hatása, így mindenképp további vizsgálatokra érdemesnek tartom ezt a tényt, és amennyiben nagyobb mintán hasonló eredmények születnek, további összefüggések feltárását tartom szükségesnek.

A preferenciák változásait is tükrözheti ez a jelenség, amit lehetséges, hogy az átalakuló társadalom kulturális hozományának is tekinthetünk, melyben már elfogadottá válik a nők karrier iránti igénye, főleg szellemi közegben, így tovább mennék, akár az intelligenciát bejelző tulajdonságként is értékelhető a tárgyalt tulajdonság. Ez azért válhat fontossá, mert hosszú távú partner keresésekor férfiak esetén sem tisztán csak a külső jegyek számítanak, hanem belső tulajdonságok is, ahogy azt fentebb már kifejtettem, azonban a státus eddig nem jelent meg az eredmények között. Ám mint egyéb belső tulajdonságot jelző tulajdonságként is értelmezhető, illetve új preferált belső tulajdonság megjelenése sem kizárt. Ennek tisztázása végett, elengedhetetlennek tartom a jelenség feltárását célzó későbbi vizsgálatok folytatását.

Irodalomjegyzék

Bereczkei, T. (2008). *Evolúciós pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Bereczkei, T., Voros, Sz., Gal, M., and Bernath, L. (1997). Resources, attractiveness, family commitment: reproductive decisions in human mate choice. *Ethology* 103: 681-699.

Buss, D. M. (1989). Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypothesis tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Science* 12: 1-49.

Buss, D.M., and Shmitt, D. P. (1993). Sexual strategies theorie: An evolutionary perspective on human mating. *Psychological Review* 100: 204-232.

Buunk, B. P., and Dijkstra, P. (2001). Evidence from homosexual sample for sex-specific rival-oriented mechanism: Jelaousy as a function of rival's pshysical attractiveness and dominence. *Personal relationships* 8: 391-406.-csak absztrakt

Buunk, B. P., Dijkstra, P., Kenrick, D. T., and Warntjes, A. (2001). Age preferences for mates as related to gender, own age, and involvment level. *Evolution and Human Behavior* 22: 241-250.

Csányi, V. (2003). *Az emberi természet*. Humánetológia. Budapest: Vince Kiadó, 197-208.

Clark, R. D., & Hatfield, E. (1989). Gender differences in receptivity to sexual offers. *Journal of Psychology and Human Sexuality* 2: 39-55.

Cosmides, L., and Tooby, J. (1992). Cognitive adaptations for social exchange. In: *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the generation of culture*, Barkow, J. Cosmides, L., and Tooby, J. (Eds.) New York: Oxford University Press, 163-228.

Fiske, S. T. (2006). Társas alapotívumok. Budapest: Osiris Kiadó.

Gangestad, S. W., and Simpson, J. A. (2000). The evolution of human mating: Trade-offs and strategic pluralism. *Behavioral and Brain Sciences* 23: 573-644.

Gangestad, S. W., and Thornhill, R. (1997b). The evolutionary psychology of extrapair sex: The role of fluctuating assymetry. *Evolution and Behavior* 18: 69-88.

Gross, M. R. (1996). Alternative reproductive strategies and tactics: Diversity within sexes. *Trend sin Evolution and Ecology* 11: 92-98.

Hrdy, S. B. (1988). The primate origins of human sexuality. In: *The Evolution of sex*, Bellig, R., and Stevens, G. (Eds.). San Fransisco: Harper and Row, Publishers, 101-132.

Hrdy, S. B. (2000). The optimal number of fathers. *Evolution, demography, and history in the shaping of female mate preferences*. In: *Evolutionary Perspectives on Human Reproductive Behavior*, LeCroy, D., and Moller, P. (Eds.), 75- 96. DOI: 10.1111/j.1749-6632.2000.tb06617.x

Hyde, J. S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist* 60: 581-592.

Kempnaers, B., Verheyen, G. R., Van der Broeck, M., Burke, T., Van Broeckhoven, C., and Dhondt, A. A. (1992). Extra-pair paternity results from female preference for high quality males int he blue tit. *Nature* 357: 494-496.

Kenrick, D. T., Keefe, R. C., Bryan, A., Barr, A., and Brown, S. (1995): Age preferences and mate choice among homosexuals and heterosexuals. *Journals of Personality and Social Psychology Bulletin* 20: 210-217.

Kinsey, A. C., Pomeroy, W. B., and Martin, C.E. (1948). Sexual behavior in the human male. Philadelphia: Saunders.

Krebs, J. R., and Davies, N. B. (1993). An Introduction to Behavioral Ecology. Oxford: Blackwell Scientific Publications.

Low, B. S. (2000). Why Sex Matters. A Darwinian Look at Human Behavior. Princeton: Princeton University Press.

Mikach, S. M., and Bailey, J.M. (1999). What distinguishes women with unusually high number of sex partners? Evolution and Human Behavior 20: 141-150.

Miller, G. F., and Todd, P. M. (1998). Mate choice turns cognitive. Trends in Cognitive Sciences 2(5): 190-198.

Penke, L. (2011). Revised Sociosexual Orientation Inventory. In: Fisher, T. D., Davis, C. M., Yarber, W. L., and Davis, S. L. (Eds.). Handbook of sexuality-related measures (3rd Ed.). New York: Routledge, 622-625.

Penke, L., Asendorpf, J. B. (2008). Beyond global sociosexual orientations: A more differentiated look at sociosexuality and its effects on courtship and romantic relationships. Journal of Personality and Social Psychology 95: 1113-1135. DOI: 10.1037/0022-3514.95.5.1113

Penke, L., Todd, P. M., Lenton, A., and Fasolo, B. (2007). How self-assessments can guide human mating decisions. In: Geher, G., and Miller G. F. (Eds.). Mating intelligence: Sex, relationships, and the mind's reproductive system. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 37-75.

Pléh, Cs., Csányi, V., és Bereczkei, T. (szerk.) (2001). Lélek és evolúció. Az evolúciós szemlélet és a pszichológia. Budapest: Osiris Kiadó, 311-335.

Rózsa, S., Nagybányai-Nagy, O., és Oláh, A. (szerk) (2006). A pszichológiai mérés alapjai. Budapest: Bölcsész Konzorcium.

Scheib, J. E. (2001). Context-specific mate choice criteria: Trade-offs in the contexts of long-term and extra-pair mateships. *Personal Relationships* 8: 371-389. DOI: 10.1111/j.1475-6811.2001.tb00046.x

Simpson, J.A., and Gangestad, S. W. (1991). Individual differences in sociosexuality: Evidence for convergence and discriminant validity. *Journal of Personality and Social Psychology* 60: 870-883.

Simpson, J.A., and Gangestad, S. W. (1992). Sociosexuality and romantic partner choice. *Journal of Personality* 60: 31-51.

Simpson, J. A., Wilson, C. L., and Winterheld, H. A. (2004). Sociosexuality an romantic relationships. In: Harvey, J. H., Wenzel, A., and Sprecher, S. (Eds.). *Handbook of sexuality in close relationships*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 87-111.

Smith, E., Mackie, D. (2004). *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Trivers, R. L. (1972). Parental investment and sexual selection. In: *Sexual Selection and the Descent of Man*. Campbell, B. (Ed.). Chicago: Aldine de Gruyter, 139-179.

ÉRZELMI ÁLLAPOTOK HATÁSA A MEGIDÉZETT POLITIKUSKÉPRE

Török Zsófia Katalin

The aim of this study is the measurement of the influence of emotional states on political decisionmaking. The main concept is the cognitive style, measured by method using open ended tasks.

The focus of interest was the effect of emotional states on existing representations of politicians. The emotional manipulation was a false performance feedback with positive, neutral or negative direction. Then the participants completed an open ended version of the Kelly repertory-grid about Hungarian politicians.

An emotional state congruent recall appeared in the negatively manipulated participant group. There was a significant difference across participant groups in cognitive complexity. Furthermore the relative focus (on Kelly repertory-grid) of the participants in negative emotional state significantly differed from the other two groups.

The results show that the emotional state has an influence on the representation of politicians, especially the negative emotional state showed this effect.

Előszó

A kutatásom célja annak kiderítése, hogy a politikai ítélethozatal egy kiragadott részletét mennyiben befolyásolják az érzelmek. Az érzelmi állapotok hatását ismert politikusokról szóló előhívási feladat során mértem. A módszerek tekintetében törekedtem az interaktív és nyitott eszközök alkalmazására, hogy a hatásokat minél pontosabban ragadhassam meg.

Elméleti bevezetés

A pszichológia tudományágának keretein belül sokféle részterülettel foglalkozik. A sok közül az emberi megismerés az egyik kiemelt terület. Ez a kutatási egység ugyanakkor szintén többfelé bontható, attól függően, hogy az adott kutatás milyen megközelítésben fókuszál rá. Az emberi megismeréssel kitüntetetten a kognitív nézőpont foglalkozik, amin belül már korán egységben kezelték a motivációs-érzelmi és a „hideg” kognitív folyamatokat (ld. tekintélyelvű személyiség kutatások (Adorno et al., 1950)). A különböző nézőpontok egyben meg is határozzák, hogy az adott terület, mely aspektusára helyezik a hangsúlyt. A politikai pszichológia területe, ami egy alkalmazott tudományterület, az emberi megismerést inkább a benyomásformálás szemszögéből vizsgálja. A benyomásformálás személypercepció, ami egy egyénekre jellemző, összetett folyamat, és azt jelöli, hogy az emberek hogyan látják egymást. Azonban politikai perspektívából mindez a választó és politikus viszonylatában jelentkezik, azaz a megítélt személyek egy specifikus körbe tartoznak.

Maga a politikai pszichológia egy viszonylag friss tudományterület, azonban gyökerei már régebbi szociálpszichológiai kutatásokban is fellelhetők. Hivatalosan az első és a második világháború közötti évtizedekben született. Az első világháború szörnyűségei, a modern totalitárius diktatúrák, a tömegmédia megjelenése és ennek propagandisztikus használata vitte előrébb a politika és a pszichológia szisztematikus kapcsolatának megismerésének szükségét.

A tudományterület amerikai gyökerű. Elsőként Charles Merriam, a Chicagói Egyetem politikai tudósa kapcsolta össze a két tudományterületet, mivel szükségességét látta annak, hogy a politológia igénybe vegye a pszichológia tudását is. Tanítványát, Harrold D. Laswellt tartják az amerikai politikai pszichológia szülőatyjának (Monroe, 2000).

A politikai pszichológiában az érzelmek hivatalosan csak az ezredforduló környékén kerültek a kutatási témák közé, amikor nyilvánvalóvá vált az érzelmek vélekedés- és attitűdformáló szerepe. Az érzelmek mára az emberi vélekedésekkel kapcsolatos kutatások központjába kerültek, ez pedig részben az idegtudomány területén kutatók munkájának köszönhető (Armony, LeDoux, 1987). Az érzelmek meghatározó szerepére már Plátón

is rámutat, ma pedig már pl. a félelem hatásával a politikusok szerte a világon manipulálnak (Valentino, Hutchings, Banks, Davis, 2008).

Oatley és Jenkins (2001) szerint az érzelmek funkciójukat tekintve a nem algoritmikus, azaz heurisztikus kognitív működéseket hívják elő, így azáltal adaptívak, hogy leegyszerűsítik a megismerő folyamatokat.

Azonban, ez az elképzelés túlzottan leegyszerűsítő, mivel a pozitív és negatív érzelmek hatása igen eltérő. Általánosságban a pozitív érzelmek felülről lefelé irányuló, heurisztikus információfeldolgozást motiválnak, míg a negatív érzelmek pont ellentétesen hatnak a feldolgozásra. Ezt támasztja alá az eredeti hangulat, mint információ modell (Schwarz, 1990) is, mely értelmében a pozitív hangulat a biztonságos környezet képét hívja elő, így a heurisztikus feldolgozási stratégiák kerülnek előtérbe. Ezzel szemben negatív hangulat esetén a környezet problematikusága lesz előhívva, ez a helyzet pedig az alaposabb, alulról lefelé ható információfeldolgozást hívja elő.

Az érzelmek szerepe a hosszú távú memória kapcsán sem elhanyagolható. A kutatási gyökerek az önéletrajzi memória vizsgálatokig nyúlnak vissza. Számos kutatás igazolta az önéletrajzi memória kapcsán azt a tényt, hogy az érzelmi töltettel rendelkező események részletesebben előhívhatók, mint a többi egyéb esemény. Ezek az eredmények azt sugallták, hogy az érzelmek mintegy növelik a memóriát, ugyanakkor hamar megszületett az az elképzelés is, mely szerint inkább csak töredékessé teszik azt. Azonban olyan kutatások is születtek, melyek nem mutattak ki hatást az érzelmi állapotok és a felidézés között (Neisser et al., 1996).

A kérdés tisztázása okán az érzelmekkel és felidézéssel kapcsolatos kutatások a felidézendő információk típusait kezdték el vizsgálni. Ilyen volt Christianson és Loftus (1987) kutatása is, melyben traumatikus eseményekre nézve kimutatták, hogy az érzelmek a centrális elemek tekintetében serkentik a felidézést, a periféria kárára. A hat hónappal későbbi felidéztetés során ugyanis kiderült, hogy azok, akik az érzelmileg terhelt verziót látták, jobban emlékeztek a jelenet lényegére, mint akik ugyanezt az eseményt nem traumatikus verzióban tekintették meg. Mára bizonyított, hogy ez nemcsak megrázó eseményekre adott érzelmi válaszokra igaz. Azaz általános az a jelenség, hogy az emberek tipikusan az érzelmi eseményekhez szorosan kapcsolódó információk tekintetében mutatnak

kiemelkedő felidézési teljesítményt, míg az ehhez képest perifériás információk relatíve szegényesen hívhatóak csak elő.

Az életeseményeket kutatók tehát eredetileg az érzelmeket mindössze arousal kiváltó hatásuk mértékében különböztették meg, ám kiderült, hogy ez túlzó leegyszerűsítés. Ugyanis az érzelmeik által aktivált emlékek jelentős különbségeket mutatnak az érzelmi minőség tekintetében. A kognitív megközelítés az érzelmeik és emlékezet kapcsolatának irodalmát a kiértékeléssel színesítette. Ide tartozik Schwarz eredeti hangulat, mint információ modellje is (Schwarz, 1990). Az emberek e szerint a különböző érzelmeiket a kognitív rendszerükben lekódolják, és a saját céljaik elérésének tükrében értékelik. E szerint például a boldogság úgy fordítható le, hogy a célok megvalósítottak és semmilyen sürgős problémát nem kell elhárítani. Ezzel szemben a negatív érzelmeik azt jelentik, hogy a célok elérése veszélyben van. Azonban az értelmező lekódolás, azaz a kognitív kiértékelés együtt jár különböző kognitív stratégiákkal is. Így előbbi esetben tipikusan elég lesz az általános tudást aktiválni és alkalmazni, illetve heurisztikákat, ami kevés kognitív kapacitást igényel. Utóbbi esetben azonban erőfeszítéseket kell tenni, azaz kevésbé támaszkodnak heurisztikákra vagy általánosságokra. Tehát az érzelmeik és problémamegoldó stratégiák kapcsolata egyértelmű (Forgas, 1998).

Az előzőekből azonban az is következik, hogy ugyan érzelmi hatásokra a központi jelenségeket tárolja a hosszú távú memória előszeretettel, ám ez mást és mást jelenthet a különböző érzelmi állapotokban. Azaz az érzelmeik csak a kognitív kiértékelésből következően releváns, az ez által centrálisnak értékelt információkat helyezik a memória fókuszába.

A jelenség bizonyítására igen sokféle adat rendelkezésre áll. A negatív érzelmeik terén jelentős irodalma van az érzelem torzította memória jelenségének (Levine, Shafer, 2002). A negatív érzelmeikhez kötött specifikus kiértékelés már kisgyermekkorban is működik, sőt ez explicit, verbalizálható lehet. Már óvodás korú gyerekek is a célok elérhetősége felől különböztették meg egy játékos feladatban a főhős lehetséges érzelmeit, ám a szomorú érzelem kategorizálásakor a veszteségek felől közelítették meg az érzelem lényegét (Levine, 1995).

Pozitív érzelmeik terén szólistákkal és történetekkel bizonyított a jobb előhívhatóság, illetve ennek bizonyítékai azok az önéletrajzi emlékezetéről szóló kutatások is, melyek kimutatták, hogy a pozitív érzelmi állapotot

előidéző emlékek jobban előhívhatóak, mint a negatív vagy semleges hangulatot generálók.

Fontos megjegyezni még, hogy az adott érzelem és az ebből fakadó kiértékelés és stratégia kapcsolatában nem szükséges a teljes tárgyi egyezés, sőt elég az asszociációs kapcsolat, például az idői egyezés vagy közelség. Erre példa Levine és Burgess (1997) kísérlete, melyben egyetemistáknak hamis teljesítmény visszajelzést adtak egy meglepetés teszten, majd egy ehhez látszólag nem kapcsolódó történetet ismertettek velük. Azért, hogy a hosszú távú memóriából való előhívást tesztelhessék, a felidéztetés előtt még különböző feladatokat oldattak meg velük. Az ezutáni előhívás alapján bebizonyosodott, hogy a pozitív hangulatúak a történet egészére, míg a szomorú és a dühös érzelműek a történet számukra fontos aspektusaira mutattak jobb felidézési teljesítményt.

A fenti adatok - melyek sokféle helyzetben és ingeranyaggal kimutatták a hangulatfüggő felidézés jelenségét - alapján feltételezhető, hogy az érzelmek által generált előhívási hatások a politikai emlékek előhívása terén is működhetnek.

Ugyanakkor az érzelmek felidézésre gyakorolt hatása függ egyszerűen attól is, hogy egyáltalán milyen típusú információkat tárolunk el a hosszú távú memóriában, azaz attól, hogy mikből lehet előhíváskor szelektálni. Az eddigi áttekintés a különböző érzelmi hangulatokban létrejövő felidézésekre fókuszált, ám ez a kutatási terület kevésbé hangsúlyos a politikai kutatások esetében. Habár a politikai pszichológiában az érzelmek kutatása kiemelt terület, a politikai pszichológián belüli érzelem-kutatásokban inkább arra fókuszálnak, hogy milyen érzelmi töltetű üzenetek, milyen felidézést vonnak maguk után.

Több kutatás is vizsgálta a politikai pszichológia területéről például a különböző érzelmi töltetű politikai reklámokra való emlékezés arányát. Így kimutatták, hogy igaz az a megállapítás a politikai információk terén is, hogy jobban előhívhatóak az érzelmekhez kapcsolható információk, mint azok, amelyek érzelmekhez nem köthetők. Ezen belül pedig a negatív töltetű reklámok esetében volt jobb a felidézési teljesítmény, a pozitívakhoz képest (Shapiro, Rieger, 1992). Friestad és Thornson (1985) kutatásukban tovább vitték az érzelmi töltetű üzenetek hatását. Amellett, hogy az eddigi kutatásokkal összhangban egy negatív vagy egy pozitív érzelmi töltet megléte az üzenetben jobb felidézési teljesítményt vont maga

után, megállapították azt is, hogy a reklámok közül az bizonyult a leghatékonyabbnak (azaz legjobban felidézhetőnek), ami egyszerre tartalmazott pozitív és negatív érzelmi üzeneteket (Biocca, 1991). Ugyanez találta Civettini, Redlawsk (2009) a politikai jelöltek esetében is. Az emberek azokat az információkat tárolják inkább memóriájukban, melyekhez bármilyen affektív reakció köthető, és kevésbé azokat, melyekhez nem kapcsolható érzelmi viszonyulás.

Habár az érzelemkutatás a politikai pszichológia aktívan kutatott területe, a politikai információk felidézését az eltérő érzelmi hatások tükrében eddig kevésbé kutatták.

Ezen kapcsolat vizsgálata során a pszichológiában igen sok elmélet született, melyek közül jelen dolgozatban a két legtöbbet kutatott kerül bemutatásra, amik azonban nem teljesen ellentmondóak egymásnak. A kérdés még nem eldöntött a tekintetben, hogy számos bizonyíték szól mindkettő mellett. Az egyik elmélet, a hangulati állapotfüggőség értelmében a felidézés hangulata azokat az információkat aktiválja, melyek korábban ugyanebben az érzelmi állapotban kódolódtak le és tárolódtak. Ezzel szemben a hangulati kongruencia elmélete azt állítja, hogy a felidézés hangulata az ugyanolyan érzelmi töltetű információkat hívja elő attól függetlenül, hogy azok milyen állapotban kódolódtak le. Tehát a szomorú emléket a szomorú hangulat hívja elő, még akkor is, ha az emlék egyébként vidám pillanatban, kontextusban lett kódolva (Eich, Macaulay, 2000). Murray, Whitehouse és Alloy (1999) kísérletükben depressziós és nem depressziós személyeknek érzelmi töltetű szósorokat mutattak. Ezek után egy nem várt előhívási feladat következett, aminek eredményei szisztematikusan eltértek. A nem klinikai mintában ugyanis sokkal több volt a pozitív töltetű felidézett szó, mint a depressziós mintában.

Azonban fontos kiemelni, hogy számos kutatás szolgáltat bizonyítékot valamelyik álláspont mellett, sőt ma már a hangulattal inkongruens felidézés elmélete is megjelent (Sakaki, 2007). A hangulati állapotfüggőség és hangulati kongruencia kérdéskörénél maradván azonban érdekes kutatási eredmény az a kettős példa, ami Eich, Macaulay és Ryan (1994) kutatása, melyben mindkét elméletre egyszerre szolgáltatnak bizonyítékot. Hallgatókat 16 önéletrajzi emlék összegyűjtésére, majd két nappal később ezeknek a felidézésére kérték. Az eredmények azt mutatták, hogy a hallgatók az első előhíváskor a hangulatukkal kongruens emlékeket hívtak elő

nagyrészt. A második előhíváskor pedig a felidézett emlékek hangulata főleg attól függött, hogy az eredeti hangulattal megegyezett-e a második előhívási állapot.

Bár jelen kutatás kereteiben nem mérhető a hangulati állapotfüggőség kérdése, ám a hangulati kongruencia igen. Erről pedig már sokan bizonyították, hogy igen általános jelenség – többek között a politikai pszichológiában is (Mayer, Gaschke, Braverman, Evans, 1992). Kutatásukban a jelenséget számos érzelemmel, és számos különböző feladattal is bizonyították, illetve nem laboratóriumi helyzetben is. Egyik kutatásukban politikai ítélethozatal képezte részét a vizsgálatnak. Ebben telefonos kérdéssel mérték fel, a személyek hangulatát, illetve azt, hogy bizonyos eseményeket, változásokat mennyire tartanak valószínűnek. Eredményeik azt mutatták, hogy a hangulati kongruencia hatása kimutatható volt attól függetlenül is, hogy először a hangulatukat mérték-e fel vagy a politikai helyzetre vonatkozó jövőképüket ismerték-e meg.

A kutatásomban fókuszba kerül az érzelmek hatása mellett a kognitív stílus is.

A kognitív stílus immár fél évszázados fogalmát többször újradefiniálták már. A magja azonban változatlan maradt; személyekről, társadalmi kérdésekről való gondolkodásmódot írja le. További jellemzője, hogy az egyéni életpasztyalaton alapuló információstrukturálás egyéni módjára, formájára és szerkezetére fókuszál. Az ezzel kapcsolatos kutatások a kognitív stílus egyéni jellemzőin felüli gondolkodásbeli jellemzőket keresi.

A kognitív stílus fogalmával igen sok szerző foglalkozott, például George Kelly, William Scott vagy Philip E. Tetlock (Kruglanski, 2005).

Tetlock fogalmi rendszerében a kognitív stílus leírható az integratív illetve a kognitív komplexitással. Ez előbbi azt jelenti, hogy a személy mennyire tud differenciáltan, divergensen gondolkodni egy adott kérdésről. Utóbbi fogalom pedig egy mennyiségi mutató, ami azt mutatja meg, hogy egy személy hány érvet tud felsorakoztatni mind az adott álláspont mellett, mind ellen. Tehát magas kognitív komplexitású az a személy, aki sok érvet sorakoztat fel, és alacsony kognitív komplexitással jellemezhető az, aki kevés konkrét érvet nevez meg (Tetlock, 1985).

Fontos megemlíteni, hogy a kognitív komplexitásnak vonás illetve helyzeti megközelítése is ismert. Jelen munka ez utóbbi megközelítésre helyezi a hangsúlyt, mivel egy érzelmileg manipulált kísérleti helyzet áll a kérdések fókuszában.

A kognitív stílus fogalmánál maradva az egyéni látásmód egésze is a kutatási kérdések közé tartozik, mégpedig az előhívási fókusz kiterjedtségén keresztül.

Az érzelmi állapotok és a kognitív stílus kapcsolatát gazdagítja az a megközelítés, melyet Bizer, Krosnick, Holbrook és munkatársai (2004) vezettek be. A politikai pszichológiában ugyanis szintén jelentős az a szempont, ami egyfajta előzetes hozzáállást jelöl, mégpedig azt, hogy a személyek belsőleg mennyire érzik annak szükségletét, hogy saját kiértékeléssel álljanak elő - akár a politikát tekintve is. Ez alapján elkülönítenek magas és alacsony kiértékelési szükségletű embereket. Ez a vonás pedig meghatározza a politikusokról való tudás strukturálását. Ugyanakkor fontos, hogy ezeket a kiértékelési stílusokat az érzelmekhez is hozzá lehet kötni, amennyiben a magas kiértékelési szükséglettel rendelkezők határozottabb, szilárdabb véleménnyel viseltetnek ezen közszereplők iránt. Ez pedig egyben azt is jelenti, hogy érzelemdúsabbban, szélsőségesebb érzelmi megközelítésben gondolkoznak róluk, mintsem az alacsony szükségletűek. Azaz az alacsony kiértékelési szükségletű emberek egyszerűen nagyon enyhén vagy érzelmi reakcióktól mentesen is reagálhatnak politikai eseményekre, hírekre. Ilyen tekintetben, véleményem szerint, ez egy kicsit ellentétnek is tekinthető a már feljebb tárgyalt integratív komplexitásnak, egyfajta kognitív elköteleződést jelent a magas szükséglet e tekintetben.

Az érzelmi állapotok és az állapot-jellegű kognitív komplexitás kapcsolatának leírásában két fontos elmélet összekapcsolása szükséges. Az egyik Schwartz kognitív kiértékelési modellje, a már fentebb tárgyalt eredeti hangulat, mint információ modell (Schwarz, 1990), mely a kognitív stratégiákat elemzi az érzelmi állapotok függvényében. Ennek értelmében a különböző érzelmeket a célok elérésének tükrében értékelik. Ezen elmélet továbbfűzésének tekinthető a hangulat-mint-input modell (Martin et al., 1993). E szerint az érzelmi állapotok nemcsak feldolgozási vagy kiértékelési stratégiákra hatnak ki, hanem egészen kiterjedten befolyásolják a kogníciót, például a kreativitást, de még azt is, hogy a személy élvezni fogja-e a feladatát vagy sem.

Ez utóbbit illusztrálja Martin és munkatársainak (1993) kutatása is. A kísérleti személyekben pozitív vagy negatív érzelmi állapotot indukáltak filmjelenet bemutatásával. Az első kísérletben benyomást kellett formálniuk viselkedés leírások alapján. Abban a feltételben, melyben az instrukció az élvezetre vonatkozott, azaz arra, hogy addig olvassanak, amíg élvezik, a negatív érzelmi állapotúak fejezték be hamarabb. Az instrukció a másik feltételben az volt, hogy ha már elég információt szereztek, akkor hagyják abba az olvasást. Ekkor a pozitív filmet nézők hamarabb hagyták abba az olvasást.

A második kísérletben egy fluencia feladatot kellett teljesíteniük (minél több madárfajt kellett leírniuk emlékezetből). Abban az esetben, ha az élvezet felől definiálták a leállás kritériumát a negatív csoport hagyta hamarabb abba a feladatot. Míg, amikor azt mondták nekik, hogy akkor álljanak meg, ha úgy érzik, hogy abba szeretnék hagyni, vagy készen vannak, a pozitív hangulatúak fejezték be hamarabb. Ez utóbbi esetben a következmény az volt, hogy a pozitív csoportba tartozók mivel hamarabb befejezték, kevesebb szót is hívtak elő a memóriájukból.

Amennyiben egy feladatban a különböző érzelmi állapotban lévő személyeket arra kérjük, hogy annyi információt hívjanak elő a hosszú távú memóriájukból, amennyit tudnak, ez megfeleltethető annak az előző kutatásbeli esetnek, hogy akkor hagyják abba a felidézési feladatot, amikor készen vannak (nem pedig akkor, amikor már nem szeretnék folytatni). Ennek tükrében elvárható, hogy jelen kutatásban a pozitív érzelmi állapotúak kevesebb információt idéznek fel memóriájukból, mint a negatív érzelmi állapotúak.

Így tehát a kognitív komplexitás és az érzelmek kapcsolata helyzetfüggő kontextusban jelentkezik. Az érzelmek kihatnak a kognitív komplexitásra, mégpedig a feladathelyzet élvezetén keresztül befolyásolják azt.

Ugyanakkor a kérdés összetett, így több interdiszciplináris kutatás is született már a témában. Ide tartozik Westen, Blagov, Harenski és munkatársainak (2006) a kutatása is, melyben az érzelmileg terhelt információk hatását vizsgálták a neutrálisakhoz képest egy ítélethozatali feladatban. A kísérlet során képalkotó eljárásokat használtak ahhoz, hogy megtudják, miként hatnak az érzelmi viszonyulást kiváltó politikai információk a semlegesekhez viszonyítva. A kutatás eredményei közé tartozik, hogy a tudatos érzelemszabályozástól illetve az érzelemmentes (hideg) érveléstől

elkülönült agyi struktúrák aktivizálódtak a feladat során. Ez pedig bizonyítékot szolgáltat arra, hogy az érzelmeknek jelentős szerepe van a politikusokról való tudásban, gondolkodásban, ugyanis még agyi szinten is elkülönülő struktúrák felelősek az ilyen típusú válaszszervezésben.

Összességében tehát látható, hogy a politikai pszichológiának kiemelt területe az érzelmek hatása, amit többféle aspektusból is vizsgáltak már az elmúlt évtizedekben. A politikai információk használatára, előhívására kihatnak az érzelmi állapotok. Ám politikai téren az érzelmektől függő hosszú távú felidézés nem kapott eddig kutatási hangsúlyt, ezt pedig jelen kutatás igyekszik ellensúlyozni.

Kérdésfókusz

Dolgozatom célja annak kiderítése, hogy vajon a politikai információk felidézését befolyásolja-e a hangulat. A kutatási kérdés tehát az, hogy a már megszerzett és strukturált információk előhívására hatással vannak-e az érzelmek? Ha igen, akkor ezek a hatások vajon mennyiségi vagy minőségi különbségeket jelentenek-e, esetleg mindkettőt? A kérdések fontossága abban rejlik, hogy általuk a választói magatartás egyik háttérstruktúrájába nyerhetünk bepillantást, továbbá hogy a válaszok a gyakorlatban is hasznosítható információkkal szolgálhatnak a politikai küzdőtéren.

Politikai információ-előhívás sajátosságai negatív és pozitív hangulat függvényében

Hipotézisek

A kutatás mind a pozitív, mind a negatív hangulat hatását kívánja mérni a semleges kontrollcsoporthoz viszonyítva. Célja, hogy megvizsgálja az eltérő érzelmi állapotok hatását a magyar politikusokról előhívott információkra nézve. A hipotézisek a hatások különböző aspektusait igyekeznek lefedni, melyek közül a két utóbbi a kognitív stílus fogalmát igyekszik különböző aspektusból vizsgálni.

1. A kiváltott érzelmi állapotokkal többnyire konzisztens érzelmi töltetű emlékek aktiválódnak mind a két kísérleti (pozitív és negatív hangulatú) feltételben (Mayer, Gaschke, Braverman, Evans, 1992).

2. A negatív érzelmi feltételben a kognitív komplexitás magasabb fokú, mint a semleges és a pozitív érzelmi feltételben (Martin et al., 1993).

3. A pozitív érzelmi feltételben résztvevők átfogóbb, míg a negatívban részesülők egy-egy részletet kiragadó megközelítést alkalmaznak (Levine, Burgess, 1997).

Eljárás, módszerek

Minta

A mintát csoportonként 15 fő alkotta, azaz összesen 45 fő. A nemi arány a csoportokban kiegyenlített volt. A mintát egyetemista populáció alkotta, akik az ELTE Bölcsészeti- vagy Társadalomtudományi Karán tanultak. A tesztfelvétel minden esetben egyéni volt, bekerülési kritérium egyedül a nagykorúság volt, amit az egyetemista populáció biztosított. Kizárási kritériumnak az minősült, ha valaki nem ismert egy vagy több politikust a listáról, illetve saját bevallása szerint ismeretei olyan szegényesek voltak a magyar politikusokról, hogy az gátolta a feladat megoldását.

Az életkori átlagok közel azonosak voltak. A semleges hangulatú csoportnál 21,5 év (SD=2,39 év) volt. A pozitív hangulatú csoport esetében 21,2 év (SD= 2,18) volt az átlag, míg a negatív hangulati manipulációban részesülőknél 22,3 év lett az átlagéletkor (SD=4,06).

Módszer, eszközök

Kelly-féle szereprepertoár-teszt

Kelly szereprepertoár-tesztje (Repertory Grid Technique, Kelly, 1955) volt a függő változókat mérő eszköz. Kelly kognitív elméletének centrális kérdése az volt, hogy a személyek hogyan észlelik, illetve értelmezik a környezetükben lévő embereket és dolgokat, az általa kialakított mérőeszközt pedig ehhez a kérdésfeltevéshez alakította. A mérőeszköznek többféle változata létezik (aszerint, hogy mennyire kötött a válaszadás),

jelen kutatásban egy nyitott tesztet alkalmaztam (ld. melléklet). Azaz a válaszlehetőségek nem voltak előre megadva – ahogyan az a klasszikus szereprepertoár-tesztekre jellemző – hanem teljesen a válaszadóra voltak bízva a kategóriák megalkotásai is. Erre azért volt szükség, mivel a kutatás az egyéni szint feltárására törekedett, ezért minél kevesebb korlát alkalmazása volt célszerű, a minél egészlegesebb előhívási struktúrák feltárása végett.

A mérőeszköz hat oszlopból állt, az oszlopok mindegyikébe minimum 90%-os ismertségi indexű politikusokat, illetve a parlamentbe bejutott két kisebb párt (Jobbik és LMP) elnökeit tüntettem fel. Törekedtem arra is, hogy a népszerűségi indexeket is figyelembe vegyem, azaz mind a felső, mind az alsó harmadból szerepeljen politikus. Így került kiválasztásra Orbán Viktor, Schmitt Pál, Gyurcsány Ferenc, Mesterházy Attila, Szili Katalin, Vona Gábor és Schiffer András. Az ismertségi és népszerűségi-indexek alapjául egy 2010. szeptemberi on-line HVG cikk szolgált (HVG, 2010). A szerep-repertoár teszt sorait a résztvevőknek kellett kitölteniük, mégpedig úgy, hogy olyan tulajdonságokat kellett gyűjteniük, amik szerintük a fentiek közül két politikusra igazak és egyre nem. (A sorok elejére tehát általuk felidézett tulajdonságot írtak, és két X-szel, illetve egy körrel jelölték a kiválasztott politikusokat.) Az instrukció úgy szólt, hogy addig keressenek tulajdonságokat, amíg úgy érzik, hogy kész nincsenek a feladattal.

websort.net (on-line, szabad kategorizálás)

Az egyéni válaszadások elemzésekor törekedtem egy hasonlóan szabad eljárással elemezni és értelmezni a kapott tulajdonságokat. Ezért az összes kapott választ tartalmazó, on-line végezhető szabad szortírozási feladatot adtam 10 független ítéshoz. Ez a websort.net internetes oldal segítségével történt. Ezen az oldalon lehetőség van internet hozzáférés segítségével az általam megadott instrukció alapján a felsorolt tulajdonságokat szabadon csoportokba rendezni. Tudatosan történt, hogy sem a csoportok neve, sem a mennyisége nem volt adott, illetve az elemszámok sem voltak rögzítettek. Minderre azért volt szükség, mivel az egyéni értelmezést igyekeztem előtérbe helyezni, azaz a legkevésbé korlátozni a szabad kategorizálást, a vélemények kibontakoztatását. Az oldalon egy jellege megadásával

biztosítottam az anonimitást a kategorizáló személyeknek. Az ebből nyert, összesített távolsági adatok képezték további elemzés tárgyát.

XLSTAT 2010.6.04 (Microsoft Excel bővítmény)

Ez a bővítmény a Microsoft Excel-hez letölthető szoftver, ami multi-dimenzionális skálázást tesz lehetővé 100-as elemszám felett is (erre az SPSS nem volt alkalmas). A bővítmény az Excel-en belül működik, a megfelelő cellák kijelölésével kérhető le a 2-5 dimenzióig terjedő multi-dimenzionális skálázás. A dimenziók elégséges számát a Kruskal-féle stress-érték határozza meg.

SPSS 14.0

Az adatelemzés összes további részénél az SPSS 14.0-ás verziójú statisztikai programot használtam.

Kísérleti eljárás

A kísérletben való részvétel teljesen anonim és önkéntes volt, és nagyjából 15-20 percet vett igénybe. Az adatfelvételre 2011. elején került sor. A kísérlet két egységből állt; látszólag két össze nem függő feladatot végeztem el a résztvevőkkel.

Az első feladatban, adtam a vizsgálati személyeknek egy szót, hogy minél több értelmes szót alkossanak a betűiből. Az instrukció így hangzott: „Az alábbi szó betűinek felhasználásával alkosson minél több értelmes, magyar szót! Minden betűt csak egyszer használhat fel, illetve ahányszor a megadott szóban szerepel! A feladatra 1 perce van.” Ezek után a vizsgálati személy egy papírlapot kapott, amin az alábbi szó szerepelt; „instrukció”. A szó szándékosan egy ehhez a feladathoz elég nehéz kifejezés volt, hogy hihető legyen a negatív irányú hangulati manipuláció is. Az egy perc leteltével azt mondtam, hogy erről rögtön tudok visszajelzést adni, majd közöltem a kísérleti feltételben, hogy az ő eredménye különösen gyenge vagy éppen kiemelkedő volt az átlaghoz képest (pl. negatív hangulati manipuláció esetén 6-7 átlagos, 8 és fölfelé kiváló, ő 4 szava pedig a gyenge teljesítmények közé tartozik).

Ez a helyzet teremtette meg a hangulati manipulációt, tehát ez volt a független változó. A kontroll helyzetben csak annyit közöltem, hogy az eredménye teljesen átlagos, mivel ez egy nehéz szó.

Ehhez az időkorlátos anagramma feladatra (melynek kiinduló szava a „globalizáció” volt) közöltem, hogy ez az egyik évfolyamtársam kutatásához szükséges. A visszajelzés során random módon pozitív, negatív vagy semleges visszajelzést adtam a résztvevőknek, a teljesítményüktől függetlenül. A semleges csoportban átlagos teljesítményűnek ítélt meg a válaszok számát, a negatívban jóval átlagon alulinak, míg a pozitívban jóval átlagon felülinek. A feladat hamis visszajelzéséből származott a kísérlet független változója, ami három értéket vehetett fel. A két kísérleti csoportban a hangulati manipuláció sikerességét egyrészt a résztvevők arcán megjelenő érzelmekből olvastam le (tehát igyekeztem addig magyarázni a visszajelzést, amíg nem láttam, hogy ez érzelmi hatást váltott ki), másrészt pedig – és ez pedig már mindhárom csoportra igaz – utólagosan is érdeklődtem a manipuláció sikerességéről. A manipuláció egyetlen alkalommal sem lepleződött le.

A manipulációt követően Kelly szerep-repertoár tesztjét (Repertory Grid Technique, Kelly, 1955) töltötték ki a résztvevők (ld. a mellékletben, ami a feladathoz tartozó instrukciókat is tartalmazza). Úgy kellett tulajdonságokat gyűjteniük adott magyar politikusokra vonatkozóan, hogy az kettőre igaz legyen, egyre pedig nem. Így tehát a résztvevő maga találta ki a politikusok megkülönböztetésére alkalmas tulajdonságokat.

A feladat befejeztével az etikai szempontoknak is eleget téve tájékoztattam a résztvevőket a kutatás eredeti céljáról, így a hamis teljesítmény-visszajelzésről is. Illetve a kísérlet esetleges lelepleződésére is rákérdeztem, továbbá a hangulati manipuláció sikerességét is ellenőriztem. Említésre méltó, hogy több esetben is az történt, hogy a negatív hangulati manipulációt követően nem kívánták folytatni részvételt a második feladattal. Természetesen erre volt lehetőség, és őket is tájékoztattam a kísérlet eredeti céljáról, illetve a hangulati manipulációról.

Eredmények

Az 1. hipotézis ellenőrzése

Az első hipotézishez, azaz a hangulattal konzisztens felidézéshez további elemzésekre volt szükség. Ehhez 10 független ítést vontam be az elemzésbe, hogy a résztvevők által felsorolt összesen 181 tulajdonságról egyenként ítéleteket hozzanak. Egy 11 fokú skálán kellett megállapítaniuk, hogy az adott tulajdonság milyen érzelmi töltetű. Ezek után a válaszadók értékeléseit tulajdonságonként átlagoltam. A következő lépésben ezeket az átlagértékeket három kategóriába (semleges, pozitív, negatív) soroltam, hogy számszerűsíthetővé váljon, hogy a kísérletben résztvevők hány semleges, pozitív és negatív tulajdonságot idéztek fel. A felosztás az alábbi volt; 0-3,33-ig negatív, 3,33-6,66-ig semleges és 6,66-10-ig pozitív besorolás alá esett a tulajdonság, amiket 1-3-ig jelöltem. A semleges kategóriára azért volt szükség, mert igen sok semleges értékeléshez közeli pontérték született (pl. volt miniszterelnök: 5,3; férfi: 6,1), ezért úgy találtam, hogy torzító hatású lenne a semlegeshez közeli értékeket negatívnak vagy pozitívnak kategorizálni. Azaz feltételeztem, hogy így finomabb, ez által pedig pontosabb kategorizálás alá esnek a tulajdonságok. Másrésről fontos, hogy erre nemcsak elvi, hanem gyakorlati lehetőségem is volt. Ugyanis az adatok eloszlását tekintve a harmadolás nem okozott aránytalan elemszámokat.

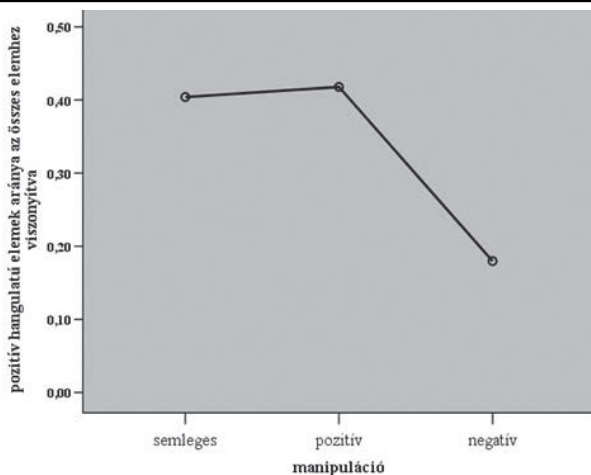
Az előhívott elemek tehát 1-3-ig kaptak egy értéket. Ezeket pedig visszarendeltem az eredeti személyekhez. Ezek után azt az arányt számoltam ki, hogy az összes válaszukhoz viszonyítva mennyi volt az adott érzelmi töltetű válaszok aránya az egyes résztvevőknek. Ez az eredmény képezte a három egyszempontos függetlenmintás varianciaanalízis inputját. A számításokhoz kapcsolódó átlagokat és szórásokat az 1. táblázat szemlélteti. A varianciaanalízisek elvégzése előtt az előfeltételek ellenőrzése minden esetben megtörtént, és ezek egyik alkalommal sem sérültek.

	semleges elemek %-os aránya	pozitív elemek %-os aránya	negatív elemek %-os aránya
semleges hangulatú csoport	31,2 % (31,15)	40,1% (30,13)	29,7% (23,22)
pozitív hangulatú csoport	37,2% (33,91)	41,8 % (27,00)	18,2% (18,60)
negatív hangulatú csoport	39,1% (32,87)	18,0% (21,57)	40,9% (30,19)

1. táblázat. A csoportonkénti semleges, pozitív és negatív hangulatú tulajdonságok %-os aránya az összes válaszhoz viszonyítva, zárójelben a szórással (minden csoport esetében N=15)

Habár a hipotézis szerint csak a két kísérleti csoport esetében várható a hangulattal megegyező érzelmi töltetű felidézés, ám a semleges hangulat esetében is megvizsgáltam az eredményeket. Mivel az a hangulattal konzisztens felidézés validitását növeli, ha csak a valódi, és egy irányba mutató érzelmi manipuláció hatására mutatható ki. Tehát először a semleges válaszok csoportonkénti arányait hasonlítottam össze varianciaanalízissel. A vártaknak megfelelően nem lett szignifikáns különbség a csoportok között ($p=0,786$).

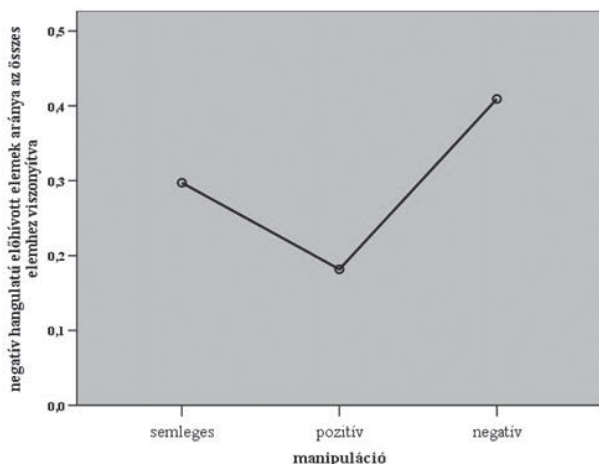
A második varianciaanalízisben a pozitív érzelmi töltetű elemek felidézéskénti arányát vizsgáltam a három csoportban. A próba szignifikáns lett ($F(2)=3,825$; $p=0,030$), így az átlagok páronkénti összehasonlítása is szükséges volt. A post hoc elemzés (LSD) azt hozta, hogy a negatív hangulatú csoport eredményei tértek el szignifikánsan a semlegestől ($p=0,025$) és a pozitívtól ($p=0,018$). Az eltéréseket az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. A pozitív hangulati töltetű tulajdonságok átlagos aránya az összes felidézett elemhez viszonyítva csoportonként

A harmadik varianciaanalízis a negatív töltetű tulajdonságok arányát vizsgálta, az összes tulajdonsághoz viszonyítva. Ez a próba is szignifikáns lett ($F(2)=3,240$; $p=0,049$).

Az LSD elemzés szerint statisztikailag jelentős különbség a negatív és pozitív hangulatú csoportok között jelentkezett ($p=0,015$). Ezen mutatók egymáshoz viszonyított helyzetét a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra. A negatív hangulati töltetű tulajdonságok átlagos aránya az összes felidézett elemhez viszonyítva csoportonként

Ezek után a kognitív stílus többféle mutatóval is ellenőrzésre került. Egyrészt az átlagos válaszszerkezet alakulásával, másrészt a válaszok kategóriákba való besorolásával vizsgáltam a hipotézis teljesülését.

A 2. hipotézis ellenőrzése

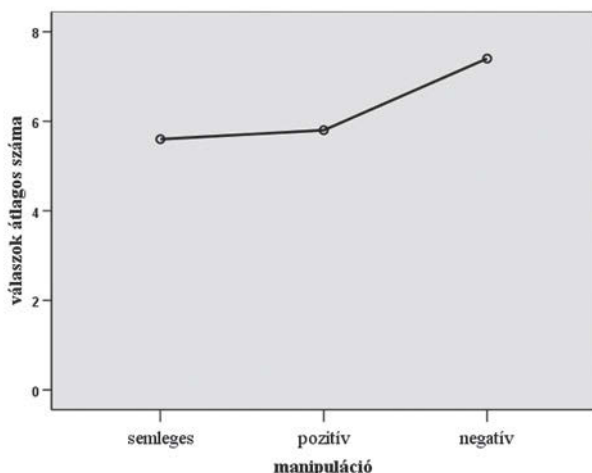
A csoportonkénti átlagos válaszok számát tekintve a kontroll csoport (semleges hangulat) esetében 5,6 (SD=1,64) lett az átlag. Tehát átlagosan a kontroll csoportban a feladat megoldását ennyi tulajdonság felsorolásával vélték késznek. A pozitív hangulatú csoportban ez a szám 5,8 (SD=2,11), míg a negatív hangulati manipulációban részesülőknél 7,4 (SD=2,44) lett (ld. 2. táblázat).

Az átlagos válaszszerkezet összehasonlításához egyszempontos független-mintás varianciaanalízis volt szükséges. Az előfeltételei nem sérültek, így használata nem ütközött akadályba. A vizsgált átlagokat a szórásaikkal a 2. táblázat tartalmazza.

	válaszok száma [darab]
semleges hangulatú csoport	5,6 (1,64)
pozitív hangulatú csoport	5,8 (2,11)
negatív hangulatú csoport	7,4 (2,44)

2. táblázat. A csoportonkénti átlagos válaszszerkezet szórással (minden csoport esetében N=15)

A próba szignifikáns volt ($F(2)=3,340$; $p=0,045$), ezért post hoc elemzést is végeztem, hogy kiderüljön, mely átlagok eltérése magyarázható csak 5% alatt a véletlennel. A post hoc elemzés (LSD) szerint a negatív hangulati manipulációban részesültek mind a semleges hangulati csoporttól ($p=0,023$), mind a pozitív hangulati csoporttól ($p=0,042$) szignifikánsan eltértek. Azaz az átlagos válaszmennyiség tekintetében a negatív hangulatú csoport tért el a másik kettőtől szignifikánsan, mégpedig úgy, hogy a negatívan manipulált csoport adott több választ (3. ábra).

3. ábra. A három hangulatilag manipulált csoport átlagos válaszszámai grafikusán ábrázolva. (A válaszsámok azt jelentik, hogy hány elemet, tulajdonságot hívtak elő a résztvevők.) csoportonként N=15

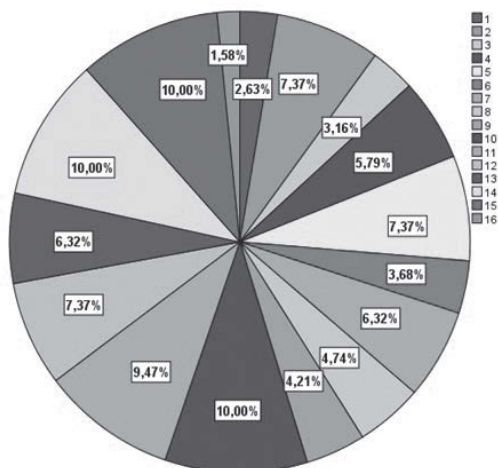
A 3. hipotézis ellenőrzése

A kognitív stílusra vonatkozó másik hipotézist a kategóriák mennyiségi használatával vizsgáltam meg. Ehhez a kapott tulajdonságokat először is kategóriákba kellett rendezni. A résztvevők által összesen 181 tulajdonságot tartalmazó tulajdonságlistát 10 független ítéss több szempontból is megítélte. Jelen hipotézis szempontjából a szabad kategorizálási feladat (ami a websort.net-ről volt elérhető) releváns, melyben tetszőleges számú és méretű csoportokat képeztek a tulajdonságlistából. Erre azért volt szükség, mert a politikai szereplőkről előhívott tulajdonságok kategorizálását úgy véltem a legautentikusabbnak, ha azt a politikáról szintén véleménynyel rendelkező ítések alkotják meg. Így tehát nem tisztán statisztikai alapú kategóriák születtek, hanem az ítések véleményei, azaz kategóriái alapján összesített elemzésből kerültek ki a tulajdonságcsoporthok.

Az ítések összesített csoportosításain alapuló közelségi táblázatot (tulajdonságok x tulajdonságok) adta ki az internetes oldal. Ezt a táblázatot vette alapul az XLSTAT 2010.6.04. bővítmény, amivel multidimenzioná-

lis skálázást lehetett futtatni a táblázatra. Az eredmények azt mutatták, hogy négy dimenzió szükséges az adatok értelmezéséhez. Négy dimenzió esetén ugyanis a Kruskal-féle stress-mutató 0,179 értékű volt, ami azt jelenti, hogy az eredmények kategorizálása ezen a szinten már értelmes. A négy dimenzió pedig azt jelenti, hogy négy, egymástól független tengely képződött, amik mindegyik két részre osztja az adathalmazt. Ezért a $2 \times 2 \times 2 \times 2$ -es felosztás eredményeképpen összesen 16 csoportot tud elkülöníteni. Azonban az adatok megfelelő elemzéséhez (mivel négy dimenzióban az optimalizálásához szükséges tengely-elforgatás már igen nehezen elképzelhető) K-means klaszteranalízist, azaz középpont módszert (Ketskeméty, Izsó, 2005) végeztem. Ez azért is volt lehetséges, mivel a négy dimenzió független volt egymástól, illetve a klaszteranalízishez megfelelő inputtal szolgáltak a viszonylag tág dimenziók. A négydimenziós elrendezésből kiindulva, a stress-mutató (0,179) elégséges voltára alapozva döntöttem a 16 csoportra osztásnál. Ugyanis ez a csoportszám így elméletileg megalapozott, illetve megfelelően nagy ahhoz, hogy differenciálni tudjon, és megfelelően kicsi ahhoz, hogy valódi adatredukciót jelentsen.

A 16 klaszter egymáshoz viszonyított méretét a 4. ábra mutatja be.

4. ábra. A K-means klaszterelemzéssel kapott klaszterek egymáshoz viszonyított mérete

A klaszterek tehát eltérő méretűek voltak; az elemszámok 3 és 19 között mozogtak.

A klaszterek meghatározása, azaz elnevezése volt a következő lépés, mely a tartalmuk, illetve azoknak a klaszter középpontjától mért távolsága alapján történt. A klaszterekbe tartozó itemek kódjait (ez által pedig pontos méretüket) és az ezeken alapuló elnevezéseket a 3. táblázat mutatja be.

klaszter sorszáma	klaszterbe tartozó elemek	elnevezés
1. klaszter	1-5.	politikától független információk
2. klaszter	6-19.	retorika
3. klaszter	20-25.	alkalmasság
4. klaszter	26-36.	szélsőségesség
5. klaszter	37-50.	hitelesség
6. klaszter	51-57.	befolyásolási képességek
7. klaszter	58-69.	pozíció
8. klaszter	70-78.	pártállás
9. klaszter	79-86.	temperamentum
10. klaszter	87-105.	külső jegyek
11. klaszter	106-123.	jó politikusi vonások
12. klaszter	124-137.	igyekezet
13. klaszter	138-149.	rossz politikusi vonások
14. klaszter	150-168.	kiegyensúlyozottság
15. klaszter	169-187.	hatalommal való visszaélés
16. klaszter	188-190.	függetlenséghez kapcsolódó pozitív jellemzők

3. táblázat. A klaszterekbe tartozó elemek (sorszámmal), és a kialakított klaszternevek

Fontos kiemelni, hogy az elemzésben 181 különböző tulajdonság szerepelt, ám mégis 190 elemet kellett kategorizálniuk a résztvevőknek. Ez azt jelentette, hogy kilenc ismétlődés volt a tulajdonságok között, mégpedig ellenőrzési, validálási céllal. A klaszterekbe sorolás alapján látható, hogy a kilenc ismétlődésből hét eset azonos kategóriába került. Tehát az esetek jelentős többségében a független ítések az azonos tulajdonságokat azonos kategóriába is tették, ez pedig kizárja a random választadás lehetőségét, tehát az ítések megbízhatóságát mutatja. Ugyanakkor el kell ismerni, hogy két esetben ez nem valósult meg, azaz különböző klaszterekbe kerültek a megkettőzött elemek. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy a 190 tulajdonság kategorizálása mégiscsak nagy feladatot rótt az ítésekre, így kategorizálásuk nem minden esetben tudott konzisztens maradni.

Az egyes személyeknél felsorolt tulajdonságok kategóriákba való kódolása volt a következő lépés. A kategóriákba sorolás után pedig annak megállapítása következett, hogy ez személyenként hány kategória használatát eredményezi. Annak ellenőrzésére, hogy az érzelmi manipuláció valóban hatással van-e a személyek fókuszára egyszempontos függetlenmintás varianciaanalízist futtattam az előfeltételek ellenőrzése után. A varianciaanalízis – mint ahogyan az az átlagokat és szórásukat ábrázoló 4. táblázat függvényében várható volt – nem lett szignifikáns ($p=0,991$).

	semleges hangulatú csoport	pozitív hangulatú csoport	negatív hangulatú csoport
átlagos kategória- használat [db]	4,3 (1,54)	4,4 (1,55)	4,3 (1,63)

4. táblázat. A csoportonkénti átlagos kategória-használat, zárójelben a szórással, N=15 minden csoport esetében

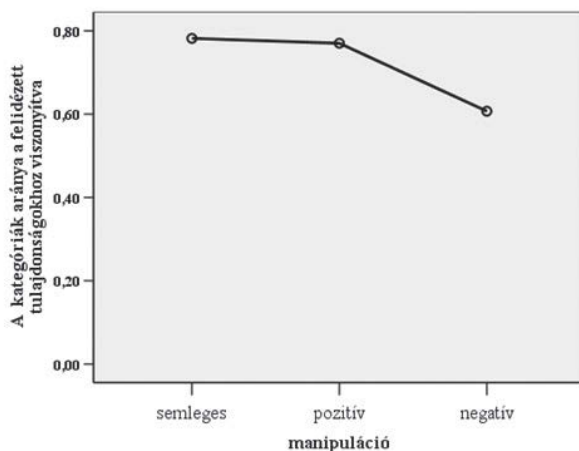
Mivel ez a mutató nem hozott szignifikáns eredményt, azonban az a hipotézis már bebizonyosodott, hogy a negatív hangulatú csoportban több tulajdonságot soroltak fel, ezért megvizsgáltam azt is, hogy vajon a kategória-használat és az összes előhívott tulajdonság arányát tekintve ho-

gyan alakulnak az átlagok. Ezt a módosítást az 5. táblázat szemlélteti. Ebben az esetben is az előfeltételek ellenőrzése után egyszempontos függetlenmintás varianciaanalízissel ellenőriztem az átlagok különbségeit.

	semleges hangulatú csoport	pozitív hangulatú csoport	negatív hangulatú csoport
kategóriák száma / összes tulajdon- ság száma (cso- portátlag)	0,78 (0,189)	0,77 (0,163)	0,61 (0,179)

5. táblázat. A kategóriák számának az összes tulajdonsághoz viszonyított aránya csoportonként, zárójelben a szórással, N=15 minden csoport esetében

A varianciaanalízis szignifikánsnak bizonyult ($F(2)=4,565$; $p=0,016$), ezért a post hoc elemzések is fontossá váltak a statisztikailag jelentős eltérések feltérképezésére. Az LSD elemzés szerint a negatív hangulatú csoport mind a semleges ($p=0,010$), mind a pozitív hangulatú csoporttól ($p=0,016$) szignifikánsan eltért. Az átlagok egymáshoz viszonyított helyzetét az 5. ábra illusztrálja.

5. ábra. A kategóriák átlagos aránya a felsorolt tulajdonságokhoz viszonyítva csoportonként

Következtetések

1. hipotézis

A kutatás 1. hipotézise, aminek a hangulattal konzisztens felidézés volt az alapja, részleges megerősítést nyert. Negatív hangulat esetében a negatív töltetű tulajdonságok száma bizonyítottan több volt a pozitív hangulatban lévőknél ($p=0,015$), ám a semlegeseknél nem. Ugyanakkor a hangulattal kongruens felidézés elmélete alapján az is várható, hogy az adott hangulatban lévő személyek felidézése nemcsak azt a hangulatot tükrözi, ami az állapotukra jellemző, hanem hogy ez az ellentétes hangulat kárára jelenik meg. A negatív hangulat esetében ez szintén teljesült, mivel pozitív hangulatú elemekből kevesebbet hívtak elő aránylag a másik két csoporthoz képest (pozitívakhoz $p=0,018$, semlegesekhez viszonyítva $p=0,025$). Tehát a hangulat legteljesebben a pozitív érzelmi töltetű elemek előhívásakor differenciált, mégpedig a negatív érzelmi állapot különült el a másik kettőtől. Ezek értelmében a negatív hangulatra részlegesen teljesült a hangulattal kongruens felidézés.

A részlegesség egyik oka a nagy szórásokban keresendő. Ez arra enged következtetni, hogy az elemszám növelésével elképzelhető, hogy akár teljesen alátámasztást nyerhetne ebben a kísérleti helyzetben a negatív hangulattal kongruens felidézés.

Azonban a pozitív hangulatú nem mutatott egyedi, a semlegestől elkülöníthető mintázatot a különböző hangulatú felidézések arányában.

Ezek alapján a hangulati kongruencia hipotézise részlegesen megtertartható, ugyanis a negatív hangulatra részben igazolódtak az elvárások – ez pedig a hangulati kongruencia szakirodalmával összhangban van. Azonban a pozitív hangulat esetén más a helyzet. Ez ugyanis egyik hangulati töltet vizsgálatakor sem mutatott kiugró értéket. Tehát a nullhipotézist részlegesen meg lehet tartani. Összességében tehát látszik, hogy az eredmények egy része a hipotézisnek megfelelő irányba mutat, ám az adatok mégsem elegendőek ahhoz, hogy a hipotézis megtartásáról beszélhessünk.

Ez a hatás ugyanakkor többféleképpen is magyarázható. Egyrészt a nagy szórások megnehezítik a szignifikáns különbségek megjelenését. Másrészt a kutatás korlátjának tekinthető, hogy a pozitív hangulati manipu-

láció feltehetően nem volt elég markáns, ez által nem tudott a semleges kontroll csoporttól eltérő mintázatot okozni. Ugyanakkor a nem elégséges manipuláció mellett felmerül az is, hogy az emberekre jellemző egy alapvető pozitív beállítódás, azaz, hogy a semleges hangulatú csoport személyeinek válasza inkább a pozitív hangulatúakéval járnak együtt, a felé tendálnak. Illetve fontos kiemelni azt is, hogy a szakirodalmak közül sem talált mindegyik az elméletnek megfelelő eredményt, ennek okaként pedig az egyéb háttérváltozókkal (pl. személyiségvonások, eredeti tanuláskor lévő hangulat) számoltak. A fenti korrekciók átgondolása azonban mindenképpen segítheti a kutatás megismétlése esetén annak eldöntését, hogy a Kelly-féle szereprepertoár-teszt alkalmazásával alátámasztható-e teljes egészében a hangulati kongruencia.

2. hipotézis

A kutatás 2. hipotézise a kognitív komplexitásra vonatkozott. Negatív hangulat esetén szignifikánsan több tulajdonságot sorakoztattak fel mind a pozitív ($p=0,042$), mind a semleges hangulatúakhoz ($p=0,023$) képest. Ez azt jelenti, hogy a kontroll csoporthoz viszonyítva a pozitív hangulatú személyek kognitív komplexitása nem tér el bizonyítható mértékben, szemben a negatív érzelmi állapotban lévőkkel. A hatás ismételten leginkább a pozitív manipuláció elégtelen voltával magyarázható. Ugyanakkor a negatív hangulat esetében beigazolódott, hogy az érzelmi állapotuk befolyásolja az információ előhívására fordított kapacitást. Tehát a hangulat mégiscsak jelentős befolyásoló erővel bír e tekintetben – legalábbis egyes érzelmi állapotok esetén. Az eredmény a szakirodalmakkal konzisztens, hiszen a két kísérleti csoport között kognitív erőfeszítés tekintetében szignifikáns különbségek vannak. Az eredmények ugyanakkor azt mutatják, hogy a pozitív csoport erőfeszítései nem csökkennek a semlegeshez viszonyítva, hanem a negatív hangulatúak mozgósítanak többlet kapacitásokat.

3. hipotézis

A kognitív stílus vizsgálata a felsorolt tulajdonságok kategóriákba rendezése alapján is megtörtént. A hipotézis alapján a várakozás az volt,

hogy a pozitív hangulatú személyek több kategóriát használnak a negatív hangulatúakhoz képest.

Az első elemzés nem mutatott ki eltérést a csoportok között a tekintetben, hogy a negatívak kevesebb kategóriát hívnának elő. Azonban az alátámasztást nyert, hogy a negatív érzelmi állapotban lévők több elemet idéztek fel, ezért relevánssá vált az a kérdésfeltevés, hogy vajon az elemszámokkal leosztva sem mutatható-e ki valamilyen fókuszméretbeli eltérés. Ez a hatás pedig már meg tudta különböztetni az eltérő érzelmi állapotokat. Mégpedig ebben az esetben is a negatív hangulatúak tértek el a pozitív ($p=0,016$), illetve a semleges ($p=0,010$) hangulatban lévőktől. Ez azt jelenti, hogy ha abszolút mértékben nem is különböztek a csoportok az előhívási fókusz tekintetében, az elemszámok hatását kiiktatva, azaz relatív nézőpontban kimutatható volt a csoportok közötti eltérés.

A hipotézis eredeti formájában nem nyert alátámasztást, azonban az alapfelvetése, azaz a fókusz mértéke bizonyos szempontból igazolható volt. Ennek értelmében helyesebb azt állítani, hogy a felidézés minőségét az érzelmek is befolyásolják.

Tehát a negatív hangulat valamennyire beszűkíti a figyelmi fókuszot, azaz befolyásolja ez által az egyén kognitív stílusát.

A hipotézisek összesített értelmezése

Összességében állítható, hogy a kognitív stílusra az érzelmek felidézéskor kihatnak. A hatás nem abszolút, legalábbis ez nem igazolt, feltehetően egyéb háttérváltozók is befolyásolják a folyamatokat. Ilyen például a megélt érzelmi állapot pólusa mellett a szubjektív élmény, azaz, hogy az adott póluson belül specifikusan milyen érzelmet élt meg a személy. Az, hogy a kognitív stílusnak van helyzetfüggő aspektusa is, ezt jelent kutatás bizonyította is.

Az érzelmi állapotok közül a negatív hangulat esetében várhatjuk a legtöbb politikusokról felidézett elemet. Azonban hogy ez a mennyiség minőségileg mit jelent, arról már az harmadik hipotézis szólt. A kettőt együtt értelmezve látható, hogy a hatás összetett, több a felidézett elem, de azok kategóriái redundánsak.

A három hipotézis együttes értelmezését véve a politikusokról való felidézést nagymértékben befolyásolja az érzelmi állapot – mégpedig

leginkább a negatív. Ugyanis negatív hangulat esetén feltehetően több tulajdonság jut eszünkbe egy vagy több politikusról, azonban ezek a tulajdonságok gyakran egy felé is mutatnak, hasonló aspektust jelenítenek meg. Ugyanakkor a negatív hangulattal negatív lehorgonyzás is együtt jár, inkább antipatikusságára vonatkozó ítéletek jelennek meg, a szimpatikusság kárára. Mivel a vélemény érzelmi töltete inkább negatív, és a felidézett elemek is inkább egy-egy részletet kiragadóak, így ezek összességében egy inkább szélsőséges attitűdöt eredményeznek a politikus irányába, egy semleges vagy egy pozitív érzelmi állapothoz viszonyítva.

Az érzelmi hatásokra vonatkozó eredmények többek között a gyakorlatban, a politikai reklámok területén is hasznosíthatóak. Ennek tükrében tehát egy bárhogyan, akár a politikához vagy az adott politikushoz nem is kapcsolódó módon kiváltott negatív hangulat a politikusról szélsőségebb, negatívabb megítélést von maga után. Ezeket a hatásokat a mai magyar politikában már régebben felismerték és kihasználják, hiszen gyakori a félelmet keltő, a másik oldalt negatív színben feltüntető reklám a választások közeledtével. Azonban a kutatásban a hangulati manipuláció és a politikai felidézés között csak asszociatív kapcsolat jelentkezhetett, ezért ezekkel a hatásokkal is számolni kell. Ennek gyakorlati jelentősége abban állhat, hogy ha egy politikust pozitív megítélését szeretnénk erősíteni, akkor például a televíziós reklám kontextusa, előzménye ne legyen negatív.

Ezen eredmények a választási döntésekben szerepet játszó ítélethozatali folyamatoknak egy közbülső állomását írják le, annak is csak egy speciális helyzetét. Ugyanakkor nem elvitatható, hogy az emlékezet alapú kognícióra - ami a politikai döntések jó részére vonatkoztatható - hatás gyakorolnak az érzelmi állapotok. Azonban fontos kiemelni, hogy a politikai döntések egy igen komplex folyamatot alkotnak, melynek csak egy apró szelete az érzelmi állapot. Tehát, amikor politikusokról alkotott véleményünket idézzük fel, akkor abban sok egyéb helyzeti és személyiségbeli változó mellett az érzelmeink is benne vannak. Így a politikai ítélethozatalunk bármennyire is racionálisnak vélt (és a tudományos keretek között már számtalanszor cáfolt) még érzelmi állapotunk is befolyással bírhat rá.

A kutatás értékelése

A kutatás eredményeire a független változón kívül feltehetően több egyéb tényező is hatással bírt. A hangulati manipulációt tekintve, a negatív hangulati manipuláció megfelelőnek bizonyult, azonban a pozitív feltételezhetően lehetett volna markánsabb. Továbbá elképzelhető, hogy az elemszámok növelésével a hatások determinisztikusabbakká válhatnak, ami esetlegesen további eredményeket hozhatott volna. Ugyanakkor a kutatás érdekessége és erőssége, hogy egy klasszikus eszköz (Kelly szereprepertoár-tesztje) eredeti felhasználásától eltérően, nem az ítéletek kapcsolatait vizsgálja, hanem a megjelenő tulajdonságokat önmagában. Természetesen az eredeti használathoz való visszanyúlás szintén hozhat még eredményeket, azonban ezek az elemzések már az integratív komplexitás kérdéséhez is tartozhatnak. Ez a lehetőség nyitott, azaz az adatok alkalmasak arra, hogy a későbbiekben esetlegesen a kognitív stílus és a szereprepertoár-teszt fogalmai szorosabban összekapcsolódhassanak.

Összegzés

A politikai ítéletalkotás előhívási fázisáról szólt a kísérlet. Azaz emlékezeti alapú kogníció volt a kiindulópont, az érzelmeknek a már megszerzett politikai tudásra való hatása volt a kérdés.

A kísérleti helyzet a kognitív stílust minél szabadabb, az egyéni kogníciót vizsgáló eljárásokkal igyekezett feltárni a politikusok megítélésben szerepet játszó egyik háttérstruktúrát, az érzelmeket. Az eredmények azt mutatták, hogy a negatív hangulatnak mindenképpen hatása van. A kutatások magyar mintán bizonyítják, hogy a politikai ítélethozatal több eltérő láncszeméhez is kapcsolhatóak az érzelmi hatások.

Ennek a kutatásnak kifejezetten a gyakorlati vonatkozásai fontosak. Ugyanis az eredmények arra utalnak, hogy például a kampányokban használt hangulatkeltés alkalmazásával bizonyos esetekben befolyásolható az előhívás mélysége, illetve milyensége. Ez pedig akár olyan konkrét stratégiai kérdésekhez is elvezethet, mint a reklámok elhelyezésének kérdése (akár televízióban, akár az utcán). Tehát az eredmények felhasználási módja a politikai küzdőtéren igen széles palettát is felöllelhet a pártok propagálása során. Továbbá nem elhanyagolandóak a kapott eredmények

a választó felől sem. Hiszen, ha a választó tudatában van a politikai hangulatkeltés hatásának, akkor akár tudatosan tehet az előhívását befolyásoló tényező ellen.

Természetesen az érzelmi hatások árnyalásához további vizsgálatokra van szükség. Nyitott a kérdés az érzelmek specifikálásának terén, illetve a pozitív érzelmek hatása csak részleges megerősítést nyert, ezért ennek további vizsgálata is szükséges.

Köszönetnyilvánítás

Ez úton szeretném megköszönni dr. Kiss Paszkálnak a munkám elkészítéséhez nyújtott inspiráló segítségét.

Irodalomjegyzék

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.

Armony, J. L., LeDoux, J. E. (1997). How the brain process emotional information. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 821, 259-270.

Bizer, G. Y., Krosnick, J. A., Holbrook, A. L., Wheeler, S. C., Rucker D. D., Petty, R. E. (2004) The Impact of Personality on Cognitive, Behavioral, and Affective Political Processes: The Effects of Need to Evaluate *Journal of Personality* 72 (5), 995-1028.

Biocca, F. (1991). *Television and Political Advertising*, Volume 1. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates

Bless, H. (2001). Az érzelmek és a gondolatok kölcsönhatásai. Az általános tudásrendszerek szerepe. In: Forgács J. (szerk.) *Érzelem és gondolkodás*. Szentendre: Kairosz, 205-225.

Christianson, S., Loftus, E. F. (1987). Memory for Traumatic Events. *Applied Cognitive Psychology*, 1 (4), 225-239.

Civettini, A. J. W., Redlawsk, D. P. (2009). Voters, Emotions, and Memory. *Political Psychology*, 30 (1), 125-151.

Eich, E., Macaulay, D., Ryan, L. (1994). Mood dependent memory for events of the personal past. *Journal of experimental psychology: General*, 123, 201-215.

Eich, E., Macaulay, D. (2000). Are real moods required to reveal mood-congruent and mood-dependent memory? *Psychological Science*, 11 (3), 244-249.

Forgas, J. P. (1998). On being happy and mistaken: Mood effects on the fundamental attribution error. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 318-331.

HVG (2010). *Medián: Schmitt népszerűsége Orbánéhoz közelít*
http://hvg.hu/itthon/20100922_median_2010_szeptember
 Letöltés ideje: 2010. november. 5.

Kelly, G. A., (1955) *The psychology of Personal Constructs*. New York: W. W. Norton & Company Inc.

Ketskemény L., Izsó L. (2005). *Bevezetés az SPSS programrendszerébe. Módszertani útmutató és feladatgyűjtemény statisztikai elemzésekhez*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó

Kruglanski, A. W. (2005). *A zárt gondolkodás pszichológiája*. Budapest: Osiris Kiadó.

Levine, L. J. (1995). Young Children's Understanding of the Causes of Anger and Sadness. *Child Development*, 66 (3), 697-709.

Levine, L. J., & Burgess, S. L. (1997). Beyond general arousal: Effects of specific emotions on memory. *Social Cognition*, 15, 157-181.

Levine, L. J., Safer, M. A. (2002). *Sources of Bias in Memory for Emotions. Current Directions in Psychological Science*, 11 Issue 5, p169-173

Martin, L., Ward, D., Achee, J., & Wyer, R. (1993). Mood as input: People have to interpret the motivational implications of their moods. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 317-326.

Mayer, J. D., Gaschke, Y. N., Braverman, D. L., Evans, T. W. (1992). Mood-congruent Judgment Is a General Effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63 (1), 119-132.

Monroe, K. M. (2000). *Political psychology*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Inc.

Murray, L. A., Whitehouse, W. G., Alloy, L. B. (1999). Mood Congruence and Depressive Deficits in Memory: A Forced-recall Analysis. *Memory*, 7 (2), 175-196.

Neisser, U, Winograd, E., Bergman, E. T., Schreiber, C. A., Palmer, S. E., Weldon, M. S., (1996). Remember the earthquake: Direct experience vs. hearing the news. *Memory*, 4 (4), 337-357.

Oatley K., Jenkins J. M. (2001). *Érzelmek*. Budapest: Osiris Kiadó.

Sakaki, M. (2007). Mood and Recall of Autobiographical Memory: The Effect of Focus of Self-Knowledge. *Journal of Personality*, 75 (3), 421-450.

Schwarz, N. (1990). Feelings as information: Informational and motivational functions of affective states . In: Higgins, E. T., Sorrentino, R. M. *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* 2. New York: Guilford Press.

Shapiro, M. A., Rieger, R. H. (1992), Comparing Positive and Negative Political Advertising on Radio. *Journalism Quarterly*, 69 (1), 135-145.

Tetlock, Ph. E. (1985). Integrative complexity if American and Soviet foreign policy rhetoric: A time-series analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 1565-1585.

Valentino, N. A.; Hutchings, V. L.; Banks, A. J.; Davis, A. K. (2008): Is a worried citizen a good citizen? Emotions, political information seeking, and learning via the internet In. *Political psychology* (4), 29 (2), 247-273.

Westen, D., Blagov, P. S., Harenski, K., Kilts, C., Hamann, S. (2006). Neural Bases of Motivated Reasoning: An fMRI Study of Emotional Constraints on Partisan Political Judgment in the 2004 U.S. Presidential Election. *Massachusetts Institute of Technology Journal of Cognitive Neuroscience*, 18 (11), 1947-1958.

Melléklet

Felhasznált eszköz

1. melléklet – Kelly szereprepertoár-tesztjének nyitott változata

Kedves Résztvevő!

Egy politikai jellemzőket mérő egyszerű teszt kitöltésére kérek. Segítségeddel hozzájárulsz TDK dolgozatom elkészüléséhez. Hozzájárulásod teljes mértékben önkéntes és anonim.

nemed: férfi /nő

életkorod:..... év

Tulajdon- ságok									
Orbán Viktor									
Schmitt Pál									
Gyurcsány Ferenc									
Mesterházy Attila									
Szili Katalin									
Vona Gábor									
Schiffer András									

A feladat az lenne, hogy keress olyan hármасokat, az alábbi személyek közül, akiből 2-re igaz, egyre pedig nem az általad felhozott tulajdonság. Ha találtál ilyen jellemzőt, azt írd a bal szélső oszlopba, illetve tegyél egy-egy x-et azoknak a neve alá, akikre igaz, és egy o-t, annak a neve alá, akire nem (mindezt az adott tulajdonság sorába)!

Kérlek, a felsorolást akkor fejezd be, ha úgy érzed, hogy készen vagy a feladattal!

Segítséged nagyon köszönöm!

Török Zsófia

OTDK

A LEWIN ÁLTAL DEFINIÁLT G- ÉS U-TÍPUSÚ SZEMÉLYISÉGSZERKEZET LÉTEZÉSÉNEK KIMUTATÁSA MAI MAGYAR MINTÁN

Eszlári Nóra

A cikk a XXX. Jubileumi OTDK-ra beküldött dolgozat alapján készült.

Bevezetés

Kutatásom célja bebizonyítani, hogy a Lewin által 1936-ban nemzet-karakterként definiált G- és U-típusú (német és amerikai) személyiség-szerkezet (Lewin, 2001) létezik a mai magyar populáció körében is, mint a selfet jellemző, koherens és önálló, mással nem felcserélhető pszichológiai konstruktum.

Mérei (1989) szerint „Lewinnek különleges képessége volt ahhoz, hogy mindennapi életének gyakran látszólag jelentéktelen tapasztalatait konceptualizálja, a hétköznapi átfordítsa az elméletképzés nyelvére.” (18.o.) 1936-os, a G- és U-típusról szóló tanulmányában Lewin csak elméletet alkot, de ezt nem bizonyítja szisztematikus empirikus vizsgálatokkal.

A személyiség kialakulását a gyermeknevelés felől közelíti meg. A nevelésben a „szabad mozgástér” (amely a gyermek szükségleteinek, akaratának, önállóságának, egyenrangúságának elismerését jelenti) mértéke Lewin szerint nagyobb az USA-ban, mint Németországban. Ám a gyermek életének különböző területei között, e szabadságban, nagyobb különbségek vannak Amerikában, mint Németországban, tehát az élettereket elválasztó határok ilyen szempontból élesebbek. Ezek a jelenségek a társadalmi élet egészére is jellemzőek: Amerikában nagyobb tiszteletet tanúsítanak a másik iránt, mint Németországban; és a társadalmi élet egyes területei világosabban megkülönböztethetőek egymástól, és nagyobb különbségek vannak köztük a szabadság mértékében, mint Németországban.

E megfigyelt jelenségek magyarázatára Lewin a G- és U-típusú személyiségszerkezet fogalmát vezeti be, a két társadalomban az egyének között tapasztalt társas távolságra, ennek különbségére építve. A személyiséget

koncentrikus körökkel szemléltethető régiókra osztja, ahol a perifériától a centrum felé haladva az egyre intimebb, személyesebb viselkedések, tevékenységek foglalnak helyet. A társas távolság annál kisebb, minél centrálisabb területhez fér hozzá a külső „kommunikáció”, azaz egy másik személy anélkül, hogy a célszemély „ellenállna”. A G-típusú (német) személyiségben már egy perifériás rétegben jelentkezik az ellenállás a „külső behatolással” szemben; az U-típusban (amerikai) pedig csak a centrum szigetelődik el ettől, a többi réteg könnyen „hozzáférhető”, ezek határai „átjárhatóak” (270-271.o.). Az én értelmezésemben ez úgy ültethető át a mai pszichológia fogalmaiba, hogy, bár a másik személlyel közösen vállalt helyzetek és tevékenységek az intimitás mértéke szempontjából mindenki számára ugyanabba a rangsorba rendezhetők, abban különbség van az egyének közt, hogy ebben a rangsorban hol érzik az intimitás határvonalát szubjektíven. Ez a szubjektív intimitás-érzés egyértelmű hatással van a viselkedésre is – Lewin példáival élve, akinek már a másikkal való hosszas beszélgetés is intim, az nem elegyedik hosszabb beszédbe a vonaton idegenekkel; vagy, akinek intimitást feltételez az, hogy az otthonába meghívjon valakit, az kisebb valószínűséggel fog meghívni olyasvalakit, aki nem közeli barátja. Ebben persze benne van az a ki nem mondott feltételezés is, hogy intimnek érzett tevékenységeket csak olyasvalakivel folytat az ember, akivel intim kapcsolatot érez.

Lewinnek ezenkívül még egy alaptétele van ebben a tanulmányban: az, hogy a legintimebb régió az U-típusban kevésbé hozzáférhető, mint a G-típusban; mert a külső behatolásnak való ellenállás határvonala itt áthatolhatatlanabb, mint a G-ben. Azaz, az én értelmezésemben: az U-típusban nehezebb elérni a szubjektíven megélt intimitást, és a számára ehhez kapcsolódó tevékenységeket, helyzeteket, mint a G-típusban.

Lewin ebből a koncepcióból vezeti le a két ország között tapasztalt különbségek elméleti igazolását.

Véleményem szerint azért lenne fontos ezt az elméletet empirikusan tesztelni, mert ha egy koherens és önálló fogalomnak bizonyul, akkor nagyon hasznos lehet: alkalmazható lenne akár a szervezetszociológiai, akár a tanácsadási, akár a pszichoterápiás munkában. Segítségével felmérhető lenne, hogy a kliensek nem épp e változó mentén különböznek-

e egymástól; és ennek számos implikációja lehetne életvezetésükre, társas kapcsolataikra, esetleg konfliktusaikra vonatkozóan.

Lewin említi, hogy „a különbségek mind fokozatiak; mindkét országra nagy változatosság jellemző” (282. o.) – tehát ő sem zárja ki modellje érvényességét egy kulturális szempontból homogén mintán; sőt, azt sem, hogy a tipizálást a dimenzió folytonossága váltsa fel.

Az is igazolja jelen kutatásom jogosságát, hogy tudtommal eddig nem született olyan mérőeszköz, amely ennyire hűen követte volna Lewin elméletét.

Még a diffúz-specifikus dimenzió (Bertch, 2008; Durska, é. n.; Muratbekova és Besseyre des Horts, é. n.; Sacco, é. n.) sem teljesen azonos a lewini konstruktummal: mert csak az emberi kapcsolatok diffúz (holisztikus) illetve specifikus jellegére, a nyilvános (üzleti) élet és a magánélet elkülönülésének mértékére utal.

Az individualizmus-kollektívizmus konceptualizálása és mérése (Coon és Kemmelmeier, 2001; Fischer és mtsai, 2009; Kapoor, Hughes, Baldwin és Blue, 2003) önmagában is sok kérdést vet fel. Earley és Gibson (1998) szerint „nem döntöttük el, mi az, amit mérünk” (33. o.); és azok a mérőeszközök hatékonyak, amelyek az individualizmus-kollektívizmus egy szűk, specifikus területét (pl. munkacsoport-aktivitásokat, vagy direkt illetve indirekt kommunikációt) mérik. A kölcsönösen függő és független én-fogalommal való kapcsolata pedig szintén sokféleképpen gondolható el (Cross, Bacon és Morris, 2000; Gaertner, Sedikides, Vevea és Iuzzini, 2002; Gudykunst és Lee, é. n.; Matsumoto, 2007; Oyserman és Lee, 2008). Earley és Gibson (1998) szerint problémát jelent, hogy e kétféle én-fogalmat gyakran az individualizmus-kollektívizmust mérő tételekkel mérik, ezért kapják meg az összefüggésüket ezzel a konstruktummal.

A G- és U-típus fogalmát azonban mindenképpen érdemes lenne összevetni, validálni a kölcsönösen függő és független én-fogalommal.

Kağıtçıbaşı (2007), bár egymásra fekteti az individualizmus-kollektívizmust az én-fogalommal, miközben csak az én-fogalmat méri: fontos árnyalatokra világít rá. Az individualizmus-kollektívizmus két típusát különíti el: a normatív (vertikális) individualizmus-kollektívizmus a társas normákat, értékeket, konvenciókat és szabályokat jelenti, az egyén szükségleteit szemben a csoportéival, vagyis az érték-orientációt; a kap-

csolati (horizontális) individualizmus-kollektívizmus pedig az én-másik kapcsolatot, a self-orientációt. A normatív individualizmus-kollektívizmus a self autonómiájával-heteronómiájával (ez az akarat, az ágens-mivolt – „agency” – és a piaget-i autonóm-heteronóm erkölcs dimenziója) állítható párhuzamba; a kapcsolati individualizmus-kollektívizmus pedig a self kapcsolódásával, vagyis a személyközi távolsággal, azzal, hogy a self élesen van-e elhatárolva másoktól, vagy kiterjedt és határai átjárhatók. Kağıtçıbaşı tehát a kölcsönösen függő és független én fogalmait is kétébontja, külön definiálva és kezelve az érték-orientációval, és külön a self-orientációval összefüggő komponenst.

Előnye Kağıtçıbaşı munkájának, hogy modelljét széleskörű elméleti alapokra építi. Az autonómiát és a kapcsolódást, mint az én-fogalom általa elkülönített két dimenziójának egy-egy végpontját, alapvető, univerzális emberi szükségleteknek tartja; olyanoknak, amelyek megférnek egymás mellett. Lewinhez hasonlóan ő is úgy véli, hogy a társadalmi hatások a gyermeknevelés mediátorain keresztül fejtik ki hatásukat a selfre. Számításba veszi a szülő-csecsemő interakció kulturális különbségeit; és a szülői nevelési stílusok szociokulturális kontextusának fontosságát. Szembehelyezkedik a pszichoanalitikus és tárgykapcsolati elméletekkel, a személyiség konfliktuselméleteivel, valamint a feminista elmélettel, amennyiben cáfolja, hogy az autonómia elérése a leválással lehetséges, és hogy az autonómia ellentétben áll a kapcsolódással; ehelyett, saját elméletét a kötődéseméletre és az önmeghatározási elméletre építi, állítva, hogy az autonómia előfeltétele a biztonságos kötődés, és a szülőkkel való szoros kapcsolat.

Ezért, Kağıtçıbaşı konceptualizálása elég meggyőző volt számomra ahhoz, hogy az ő mérőeszközeit vegyem alapul Lewin G- és U-típusának validálásához. Kağıtçıbaşı elméletének általam vélt egyetlen gyenge pontját, az individualizmus-kollektívizmus tisztán elméleti (mondhatni, spekulatív) beemelését a modellbe, azért hagyhatom figyelmen kívül, mert nem fogom mérni.

A Lewin 1936-os tanulmánya alapján összeállított (ld. alább, a mérőeszközök bemutatásánál) skálámat – a továbbiakban: G-U skála –, ahol, önkényesen, a magasabb pontszám utal az U-, az alacsonyabb pontszám pedig a G-„típusú” személyiségre, tehát egyrészt Kağıtçıbaşı két

skálájával, az autonóm self (Autonomous Self Scale) és a kapcsolódó self (Related Self Scale) skálákkal (195. o.) validálom.

Másrészt, mivel Lewin a „személyiség” szerkezeteként definiálta a G- és U-típust: annak ellenére, hogy maga a fogalom egyértelműen a selfet jellemzi, érdekesnek találnám megnézni összefüggéseit a kérdőíves kutatások egyik legismertebb és leguniverzálisabb személyiségmodelljének, a Big Five-nak az egyes skáláival. Ennek mérésére a BFI-t, egy olyan kérdőív (John és Srivastava, 1999) magyar változatát választottam, amelyben a tételeket nem a vonásokat jellemző, a lexikális kutatások eredményeként nyert szavak jelentik, hanem azokat körülíró, mégsem túl hosszú állítások. Így talán csökkenthető a tételek egyéni értelmezésének varianciája.

Mindezeknek megfelelően, kutatásomban a következőket várom el:

- A G-U skála a kapcsolati self-skálával (személyközi távolság, a self határainak átjárhatósága) fordított irányú összefüggésben lesz. Ehhez kapcsolható Fiske (2006), aki az intimitást határozza meg úgy, mint a self határainak átjárhatóvá tételét, az én és a másik átfedését (ő ezt el is különíti a kölcsönös függéstől); és a G-típus az, aki hamarabb érez intimitást, az egyre intimebb tevékenységek felé haladva.
- A G-U skála az autonómia self-skálával pozitív korrelációt fog mutatni.
- A BFI skálái közül a lelkiismeretesség és a nyitottság egyáltalán nem lesz kapcsolatban a G-U-val, mivel ezekről nem beszél Lewin; az extraverzióval és a barátságossággal pozitív kapcsolatot várok; az érzelmi instabilitással pedig negatív lesz a kapcsolat.
- Az elvárt korrelációs együtthatók nem haladják meg a 0,9-et, vagyis azt a szintet, amelynél már a két vizsgált konstruktum fogalmi azonossága feltételezhető.
- Faktoranalízist végezve a G-U skálán, a faktorok a Lewin általi tematizálást (érzelmek; időbeosztás; stb.) fogják visszaadni.

Módszer

A minta

A mintavétel 2009 tavaszán és őszén, valamint 2010 őszén történt; nem valószínűségi, hanem kényelmi módon: részben ismeretségi alapon, részben intézményeken (statisztaügynökség, óvoda, nyugdíjas klub) keresztül.

A mintaelemszám 240 fő. Ebből 137-en budapestiek; 84-en vidékiek (ezen belül 35-en egyazon, Budapest környéki városból valóak); 8 fő él külföldön (ebből 5 fő Szerbiában); és 3 személy írt be két lakóhelyet.

Az életkor 17-86 évig terjed. Az átlag 38,47 év; a szórás 15,842. A medián 35 év; a leggyakoribb életkor (módusz) pedig 21 év. Az életkor eloszlásának ferdesége 0,57 (a mérés standard hibája 0,16), csúcossága -0,90 (a standard hiba 0,32).

107 férfi és 124 nő szerepel a mintában. A férfiak átlagéletkora 35,28 év (13,819-es szórással); az eloszlás ferdesége 0,81 (standard hiba: 0,23), csúcossága -0,52 (standard hiba: 0,46). A nők átlagéletkora 40,73 év (16,684-es szórással); az eloszlás ferdesége 0,34 (standard hiba: 0,22), csúcossága -1,19 (standard hiba: 0,43).

A mérőeszköz

A G-U skála

A lewini G- és U-típus mérésére szolgáló eszközt magam állítottam össze. Tételket fogalmaztam Lewin tanulmányának magyarul megjelent szövege alapján – kivéve a nevelési gyakorlatot (és ennek összefüggését a társadalmi jelenségekkel), az elméleti megfontolások szakszövegét, és a csoportjelenségeket: ezeket nem fedi le a mérőeszközöm.

Likert-típusú skálában a nagyobb pontszám utal U-, a kisebb pontszám pedig G-típusú személyiségre; egy folyamatos dimenzió, intervallum típusúnak értelmezett skála mentén. A 60 tétel fele egyenes, fele fordított. Válaszukat hat fokozaton, 0-5-ig ítélik meg a személyek. Ennek megfelelően, 0-300 pontot lehet elérni a skálán.

A self skálái: a kapcsolati és az autonómia skála

Kağıtçıbaşı (2007) két skáláját könyvének 195. oldaláról vettem, és magam fordítottam le; majd ellenőriztettem a független visszafordítás módszerével. Ehhez a teszthez is hatfokú (0-5-ig terjedő) válasz-skálát adtam meg. Mindkét skálához 9-9 tétel tartozik: ezért mindkettőn 0-45 pontot lehet elérni.

A kapcsolati skálának négy, az autonómiának hat fordított tétele van.

A Big Five mérése: a BFI

A BFI az egyetlen olyan skála a mérőeszközeim közül, amely már készen létezik.

Itt 1-5-ig terjedő számokkal kódolják válaszukat a személyek, ezért az extraverzió és az érzelmi instabilitás skálákon 8-40 pontot, a barátságosságon és a lelkiismeretességen 9-45 pontot, a nyitottságon pedig 10-50 pontot lehet elérni.

A mérőeszközöket egyetlen tesztcsomagba állítottam össze.

Az eljárás

A kérdőíveket vagy elektronikus úton, vagy papíron juttattam el a személyekhez. A statisztikai elemzéseket az SPSS 16 programmal hajtottam végre.

Eredmények

A fordított tételeket megfordítottam – így, a G-U skála esetében, a G-típust körvonalazó tételek magas pontszáma is U-típusra utal.

Az egyes tételeknél a hiányzó adatokat az átlaggal helyettesítettem: így kerültek összeadásra a tételek a skálákhoz.

Leíró statisztikák a skálákra

A nyolc skálára vonatkozó fontos mutatókat az 1. táblázat szemlélteti.

Skála	Átlag (szórás)	Ferdeség (std hiba)	Csú- csosság (std. hiba)	Férfiak átlaga (szórás)	Nők átlaga szórás)	Próba- statisz- tika érték (p)	Cron- bach alfa
G-U skála	158,84 (15,862)	0,23 (0,16)	0,15 (0,31)	159,78 (16,745)	158,62 (15,367)		0,589
Kapcsolódás	30,86 (5,940)	-0,07 (0,16)	-0,19 (0,31)	29,96 (6,084)	31,90 (5,577)	t=-2,53 (0,012)	0,678
Autonómia	20,67 (7,237)	0,29 (0,16)	-0,07 (0,31)	21,21 (6,840)	20,42 (7,698)	t=0,82 (0,413)	0,764
Extraverzió	26,64 (5,391)	-0,21 (0,16)	0,05 (0,31)	26,53 (5,766)	26,79 (5,240)	t=-0,36 (0,720)	0,752
Barátságosság	33,64 (4,631)	-0,19 (0,16)	-0,61 (0,31)	33,36 (4,609)	34,08 (4,642)	t = -1,18 (0,240)	0,636
Lelkiismeretesség	32,56 (5,573)	-0,16 (0,16)	-0,20 (0,31)	31,96 (5,519)	33,26 (5,676)	U = 5594,50 (0,040)	0,769
Érzelmi instabilitás	22,82 (5,585)	0,21 (0,16)	0,10 (0,31)	21,97 (5,632)	23,38 (5,573)	U = 5468,0 (0,021)	0,783
Nyitottság	36,97 (5,811)	-0,14 (0,16)	0,09 (0,31)	37,33 (5,584)	36,94 (6,072)	t=0,49 (0,622)	0,784

1. táblázat. A skálák leíró statisztikája. A nők és férfiak közötti szignifikáns különbségeket vastag betű jelöli.

A G-U skála belső reliabilitása

A G-U skála Cronbach-alfa értéke 0,589. Ez 0,764-re lenne emelhető, 24 tétel kihagyásával.

Faktoranalízis a G-U skálára

A G-U tételeken főkomponens-elemzést végeztem, Direct Oblimin rotációval forgatva a faktorokat; és (a scree plot diagram előzetes eredménye alapján) hat faktort keresve. Így a megmagyarázott összvariancia 38,14%.

E hat faktorra az alábbi tételek súlyozódnak – azt a kritériumot alapul véve, hogy a tétel egyik keresztöltésének háromszorosa se haladja meg legnagyobb faktorsúlyát (és jelölve a negatív faktorsúlyokat):

1. faktor

- 16. Úgy gondolom, hogy attól még, hogy valakivel nem egyeznek a tudományos nézeteink, az illető lehet jó ember.
- 39. Ha valaki már hosszú ideje a barátom, nehezebben szakítom meg vele a kapcsolatot. (-)
- 33. Úgy vélem, a média túl sokat közöl a hírességek magánügyeiből. (-)
- 4. Még ha vesztek is, gratulálok a győztesnek.
- 47. Úgy gondolom, hogy a teljesítmény fontosabb, mint a státus.

2. faktor

- 24. Úgy gondolom, hogy amit a főnök akar, az megfellebbezhetetlen.
- 23. Úgy gondolom, hogy amit a tanár akar, az megfellebbezhetetlen.
- 25. Úgy gondolom, hogy amit a szülő akar, az megfellebbezhetetlen.
- 5. Alávetem magam tanárom akaratának.
- 7. Alávetem magam anyám / apám akaratának.

3. faktor

- 60. Mennyire volna lehetséges egy olyan emberrel, akit még csak egy napja ismer: többnapos utazásra menni
- 59. Mennyire volna lehetséges egy olyan emberrel, akit még csak egy napja ismer: meghívni őt vendégségbe magához
- 57. Mennyire volna lehetséges egy olyan emberrel, akit még csak egy napja ismer: együtt menni bulizni
- 58. Mennyire volna lehetséges egy olyan emberrel, akit még csak egy napja ismer: együtt táncolni

4. faktor

29. Hevesen reagálok az apró kellemetlenségekre. (-)
 27. Könnyen felbosszantanak a mindennapi élet apró kellemetlenségei. (-)
 34. Ha valami kis kellemetlenség ér, azt keresem, kinek a hibája. (-)

5. faktor

13. Jól meg tudom szervezni a tevékenységeimet.
 2. Hiába a tervezés, egy-egy tevékenységem gyakran elhúzódik.
 9. Előre eltervezem, hogy mire mennyi időt szánok.

6. faktor

41. Személyiségem „privát szférája” mindenki előtt zárva van.
 55. Most kérjük, gondolja el, hogy ez az imént bejelölt határvonal az Ön személyiségében, mennyire áthatolhatatlan annak a számára, aki már odáig elért!

A faktorszerkezetbe ily módon illeszkedő 22 tétel közül a 33.; 39.; 2.; 41. és 55. tételek azok, amelyek kihagyása az eredeti, 60 tételes skála Cronbach-alfa értékét növelné.

A G-U skála validitásvizsgálata

A G-U skála kapcsolatát a Big Five egyes skáláival (Pearson-féle korrelációs együtthatók alapján) a 2. táblázat szemlélteti.

Skálák	Korrelációs együttható (p)
G-U és extravertzió	0,207 (p = 0,001)
G-U és barátságosság	0,132 (p = 0,041)
G-U és lelkiismeretesség	0,218 (p = 0,001)
G-U és érzelmi instabilitás	-0,262 (p < 0,001)
G-U 4. faktor és érzelmi instabilitás	-0,537 (p < 0,001)
G-U és nyitottság	0,294 (p < 0,001)

2. táblázat. A G-U skála (illetve a fent részletezett faktoranalízis eredményeként kapott 4. faktor) összefüggése a Big Five egyes faktoraival.

A szignifikáns eredményeket vastag betű jelöli.

A kapcsolati és az autonómia skálák egymással -0,429-es korrelációs együtthatót mutatnak ($p < 0,001$). E két skála kapcsolatát a G-U skála egészével, illetve (a fent részletezett faktoranalízis eredményeként kapott) egyes faktoraival, a 3. táblázat mutatja be.

Skálák	Korrelációs együttható (p)
G-U és autonómia (kapcsolati és négyzete kiparciálva)	0,259 ($p < 0,001$)
G-U 2. faktor és autonómia (kapcsolati és négyzete kiparciálva)	0,256 ($p < 0,001$)
G-U és kapcsolódás (autonómia és négyzete kiparciálva)	0,125 ($p = 0,055$)
G-U 6. faktor és kapcsolódás (autonómia és négyzete kiparciálva)	-0,429 ($p < 0,001$)
G-U 3. faktor és kapcsolódás (autonómia és négyzete kiparciálva)	0,005 ($p = 0,944$)

3. táblázat. A G-U skála (illetve a fent részletezett faktoranalízis eredményeként kapott faktorok) összefüggése Kağıtçıbaşı skáláival. A szignifikáns eredményeket vastag, a tendenciózus eredményeket dőlt betű jelöli.

Az eredmények értelmezése

A 60 tételes G-U skála Cronbach-alfa értéke nem túl jó; ugyanakkor a G-U konstruktum szépen bomlik faktorokra: hiszen van 22 tétel, amely egyértelműen ráilleszkedik egy-egy faktorra, és ezek a faktorok (többnyire) tartalmukban is koherensek.

Az 1. faktor öt tétele alapvetően a – mai elméletek szerinti – diffúzs-specifikus dimenziót, valamint a privát és nyilvános személyiségterületek arányát tematizálja; a 39. tétel kivételével. Az is kiderül, hogy a 33. és a

39. tétel szövege, amelyeket Lewin a G-típusra gondolt jellemzőnek (tehát ezek fordított tételek): mégis az U-típusra jellemzőek.

A 2. faktor (öt tételével) egyértelműen a tekintélytisztelet (vagy az akarat szabadságának) faktora; és adja is a szignifikáns, elvárt irányú, bár csak mérsékelt korrelációt az autonómia skálával. Figyelemreméltó az is, hogy ez a korreláció ugyanakkora, mint a G-U skála egészének az autonómiával való korrelációja.

A 3. faktor (négy tétel), konzisztensen, a szubjektív intimitás-határ helyét térképezi fel; de nincs szignifikáns kapcsolatban a selfhatárok átjárhatóságával, vagyis a kapcsolódás skálával.

A 4. faktor (három tétel) önmagában konzisztens, mint a kellemetlenségekre adott reakciók faktora; és nagyobb összefüggést ad az érzelmi instabilitással, mint a G-U skála egésze. Ám a tételek negatív faktorsúlya arra utal, hogy az érzelmi kifejezések nagyfokú intenzitása nem a G-, hanem az U-típusra jellemző – és ez összecseng Phuong-Mai (2008) elképzelésével a kommunikációs stílus és a diffúz-specifikus dimenzió párhuzamba állításáról.

Az 5. faktor (három tétel) az időbeosztás és időbeli tervezés faktora – és ezen a területen igazolja a G-U konstruktum létezését.

A 6. faktor két tétele az intimitás-határvonal áthatolhatatlanságára utal; és ez az a faktor, amelyik az elvárt negatív összefüggést adja a kapcsolódás skálával (vagyis a selfhatárok átjárhatóságával); amely kapcsolódás viszont független e határvonal helyétől, a G-U skála egészével pedig nagyon gyenge pozitív kapcsolatban van.

A G-U skála az extraverzióval és a barátságossággal az elvárt, pozitív irányú összefüggést hozta; és ezek az összefüggések elég gyengék: a G-U konstruktum semmi esetre sem azonos velük. Az érzelmi instabilitással is megkaptam az elvárt irányú, negatív kapcsolatot (és ez szintén gyenge). A nyitottsággal és a lelkiismeretességgel nem vártam kapcsolatot; mégis, mindkettőnek pozitív kapcsolata mutatkozott a G-U skálával: vagyis az U-típus nyitottabb és lelkiismeretesebb.

Irodalomjegyzék

- Bertch, A. (2008). An Analysis of Cultural Dimensions: Creating a Hybrid Model. Előadás a XV. Éves International Business Conference-n, Rapid City, Dél-Dakota, 2008. október 9-12. Letöltve: 2010. október 27. http://www.northern.edu/Academics/Departments/International_Business/Conference/Program/Documents/2008%20International%20Business%20Conference%20E-Proceedings.pdf#page=90
- Coon, H. M. & Kemmelmeier, M. (2001). Cultural Orientations in the United States. (Re)Examining Differences Among Ethnic Groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32 (3), 348-364.
- Cross, S. E., Bacon, P. L. & Morris, M. L. (2000). The Relational-Interdependent Self-Construal and Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78 (4), 791-808.
- Durska (é. n.). American versus "European" Values? – Cultural Variation and Its Effects on Business Life. *American Studies*, 21, 121-131.
- Earley, P. C. & Gibson, C. B. (1998). Taking Stock in Our Progress on Individualism-Collectivism: 100 Years of Solidarity and Community. *Journal of Management*, 24 (3), 265-304.
- Fischer, R., Ferreira, M. C., Assmar, E., Redford, P., Harb, C., Glazer, S., Cheng, B-S., Jiang, D-Y., Wong, C. C., Kumar, N., Kärtner, J., Hofer, J. & Achoui, M. (2009). Individualism-collectivism as Descriptive Norms: Development of a Subjective Norm Approach to Culture Measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40 (2), 187-213.
- Fiske, S. T. (2006). Társas alapmotívumok. Osiris, Budapest.
- Gaertner, L., Sedikides, C., Vevea, J. L. & Iuzzini, J. (2002). The "I," the "We," and the "When": A Meta-Analysis of Motivational Primacy in Self-Definition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83 (3), 574-591.
- Gudykunst, W. B. & Lee, C. M. (é. n.). Assessing the Validity of Self Construal Scales. Summary of studies omitted from Human Communication Research article due to space limitations. Letöltve: 2010. október 29. <http://commfaculty.fullerton.edu/bgudykunst/validity.doc>
- John, O. P. & Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin &

O. P. John (szerk.) Handbook of personality: Theory and research. New York, Guilford.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). Family, Self, and Human Development Across Cultures. Theory and Applications. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, New Jersey & London.

- Kapoor, S., Hughes, P. C., Baldwin, J. R. & Blue, J. (2003). The relationship of individualism–collectivism and self-construals to communication styles in India and the United States. *International Journal of Intercultural Relations*, 27, 683-700.

- Lewin, K. (2001). Az amerikai és a német társadalom közti szociálpszichológiai különbségekről. In Hunyady Gy. (szerk.) *Nemzetkarakterológiák*. Osiris, Budapest.

- Matsumoto, D. (2007). Culture, Context, and Behavior. *Journal of Personality*, 75 (6), 1285-1320.

- Mérei F. (1989). *Freud fényében és árnyékában*. Interart, Budapest.

- Muratbekova, M. & Besseyre des Horts, C-H. (é. n.). Kazakhstani management culture: Perception of French managers. Letöltve: 2009. november 16. <http://www.reims-ms.fr/agrh/docs/actes-agrh/pdf-des-actes/2000muratbekova-besseyre-des-horts071.pdf>

- Oyserman, D. & Lee, S. W. S. (2008). Does Culture Influence What and How We Think? Effects of Priming Individualism and Collectivism. *Psychological Bulletin*, 134 (2), 311-342.

- Phuong-Mai, N. (2008). Culture and Cooperation: Cooperative Learning in Asian Confucian heritage cultures - The case of Viet Nam. Utrecht University, Utrecht.

- Sacco, G. (é. n.) Cultural aspects concerning cabin safety. Letöltve: 2010. október 27. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.105.5152&rep=rep1&type=pdf>

NÉPOKTATÁSI KÖRÖK A DUALIZMUS KORI MAGYARORSZÁGON

Kálmán Teréz

„A tudás olyan kincs, melyet megszerezni mindenki hatalmában áll, csak akarnia kell; tanulni pedig soha nem szégyen, inkább kötelesség.” / Gyulay Béla/

Bevezetés

A felnőttképzés jellegét mindig az adott kor intellektuális színvonala határozza meg. A nép szellemi fejlődése pedig megalapozója a gazdasági és politikai felemelkedésnek. Az 1800-as évek második felében Magyarországon még komoly probléma volt az analfabetizmus és a fél analfabetizmus is.

Az 1867. évi kiegyezést követően – párhuzamosan a fiatal nemzedék iskoláztatásának fejlesztésével, a népoktatást kötelezővé tevő 1868. évi XXXVIII. törvény elfogadtatásával – csaknem egy időben szervezett formát ölthetett a felnőttoktatás is. Az ekkor kezdetét vevő tőkés termelést nagymértékben gátolta, hogy az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók nem rendelkeztek azokkal az ismeretekkel, amelyek szükségesek lettek volna a termelés hatékonyságának növeléséhez. Nem lehetett tehát tovább késlekedni a felnőttoktatás kérdésének megoldása terén sem. „S ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen, az a népnevelés; olyan feladat ez, melyet csak a nép maga oldhat meg.” (Eötvös, 1976. 331. o.) Ezen gondolat alapján alakultak meg hazánkban az első népoktatási körök, melyek célként tűzték ki az analfabetizmus felszámolását, az új tudományos és kulturális ismeretek mindenki számára hozzáférhetővé tételét.

A népoktatási körök életre hívása volt Magyarországon az első kezdeményezés, mely a felnőttek oktatásának jelentősége mellett szállt harcba. Hazánkban ez idáig az írástudatlanok és a csekély oktatásban részesültek

helyzetével lényegében nem törődtek, pedig a kor igényei egyre nyilvánvalóbbá tették a kérdés megoldásának halaszthatatlanságát. A népoktatási körök jelentősége abban állt, hogy alapítói az elsők közt cáfolták meg a mondást, hogy „amit Jancsi meg nem tanult, azt János sem fogja.” Bebizonnyították, hogy a felnőttek is akarnak és tudnak is tanulni, s szükség van az oktatásukra. Éreztették a társadalommal, az iparossal és a kereskedővel, az úrral és a pappal, a katonával és a polgárral a tanulás és a tudás jótékony hatását.

Kutatásom tárgyát a népoktatási körök, azon belül is a fővárosi, egy városi (Kecskemét) és egy falusi (Tabajd és Gyúró-Kuldó) népoktatási kör munkájának összehasonlító elemzése képi. Munkám során a következő kérdésre kerestem a választ: milyen gyakorlata volt a felnőttek oktatásának 1868 és 1900 között, különös tekintettel a népoktatási körök munkájára?

A téma feltárásához kutatási módszerként a forráselemzést, a dokumentum- és tartomelemzést, valamint az összehasonlító elemzést választottam. Elsődleges forrásként a levéltári adatokra és a kor egyéb pedagógiai és nem pedagógiai vonatkozású folyóiratainak cikkeire támaszkodtam, de másodlagos források kritikai elemzésére is kitértem a kutatásomban.

Munkám jelentősége abban áll, hogy a korszaknak a népnevelési törekvéseit ez idáig elsősorban a gyermekek oktatására, és az 1868. évi XXXVIII. törvényre fókuszálva dolgozták fel (Felkai, 1979; Köte, 1975; Kelemen, 2002b; Molnár 2005; Peres, 1890), a népoktatási körök és a felnőttek oktatásának ekkori gyakorlatának elemzéséhez még kevés kutató fogott hozzá (Bényei 1997; Kotnyek, 1976; Kubatov, 1970).

Kutatásom eredményei elsősorban andragógiatörténeti ismereteink bővítését szolgálják, de az andragógia gyakorlata számára is hasznos lehet a múltban alkalmazott módszertani eszközök, és a múltban is megjelenő felnőttképzési problémákra adott válaszok megismerése.

A népoktatási körök kialakulása Magyarországon

A kiegyezés határkő a magyar történelemben, hiszen az ország – ugyan a dualizmus keretein belül – függetlenné vált, s ezzel megindult az önálló gazdasági és társadalmi fejlődése. A nép művelése történetében is határkő 1867., hiszen az új társadalmi és politikai berendezkedés következtében

lehetővé vált a kultúra fejlődése, s benne a közművelődés kiszélesítése, kiteljesedése is.

A kiegyezés után hazatérő magyarok idehaza igyekeztek hasznosítani idegen országokban szerzett tapasztalataikat. A művelődésügy különösen alkalmas terület volt ezen új módszerek, kezdeményezések beolvasztására a magyar, még jócskán elmaradott népművelési rendszerbe. A népoktatási körök fő eszméje Franciaországból érkezett, de a mozgalom ötvözte ezt svájci, amerikai, angol mintákkal is.

„A tudomány hatalom (...), ezen mondatot igazolja mind egyéneknél, mind népeknél minden korszak. (...) Hanem tekintsünk végig a most létező nemzetek során, legvirágzóbbnak kell elismerni azokat, melyeknél legszélesebben van elterjedve a tudomány.” (Gyulay, 2002. 3. o.) – mondta Türr István, a népoktatási körök atyja hazatérve külföldről. Ugyan hazánk még messze elmaradott ezen államoktól, de a fejlődés kapujában állt. A kor haladó gondolkodású személyei hitték, hogy a magyar nép ugyanannyira értelmes és művelődésre képes, mint bármely más, s mint a nyugati népekkel velük is meg lehet értetni, hogy nem a nem tudást, hanem a tanulni nem akarást kell szégyellni. Nekik köszönhetően, indult meg a mozgalom a korszak általános műveltségének emelése érdekében.

Eötvös József, mint a korszak haladó gondolkodású személye, s mint a magyar kormány vallás és közoktatásügyi minisztere jól látta, hogy egy korszak műveltségének megítéléséhez az egyik legfontosabb kérdés, hogy a műveltség egy bizonyos foka mennyire általános az emberek közt. (Novák, 1986) Ezért indított harcot az iskolaügy rendezésért, megalkotta az 1868. évi XXXVIII. törvényt, elindította a Néptanítók Lapját, tanító egyesületeket és népnevelési egyesületeket hozott létre, melyek többek közt az analfabetizmus felszámolásával is foglalkoztak. A harc valódi fellobbbanását azonban Türr István 1868. szeptember 30-án megtartott beszéde jelentette, melyben először tett felhívást népoktatási körök alakítására. Beszédében felhívta a hallgatóság figyelmét az ipar, a kereskedelem, a művészetek és a földművelés folyamatos változásaira, fejlesztéseire, mellyel lépést csak képzett ember tarthat. Kimondja a felnőttképzés napjainkban is helytálló alapgondolatát: „... a legtudósabb egyén is még él, mindig tanulni kénytelen!” (Türr, 1868. R211 3432)

A beszéd nem hangzott el hiába. Még abban az évben, október 20-án Baján megindult a felnőttek oktatása Czirfusz Ferenc és Vidovits Bonaventura előadásaiival. Jelentős szerepet vállaltak a további szervezésben a már működő tanító egyletek is, de sok városban a honvédséget, a közgyűlést és a lelkészeket is bevonták az oktatás szervezésébe. Később sorra alakultak az újabb és újabb népoktatási körök: Szabadkán, Zomborban, Aradon, Szegeden, Kecskeméten és több másik településen, s emberek százai tanultak meg írni, olvasni, számolni, s sajátítottak el a hétköznapiakban is hasznos ismereteket.

A népoktatási körök általános teendői voltak: a helyenkénti körülmények szerint választott könyvekből s művelődést előmozdító egyéb eszközökből könyv- és gyűjteménytár alapítása, illetve vasárnapi- vagy esti népszerű előadások rendezése. Az előadások témái lehetnek: Magyarország történelme és földrajza, hazai alkotmány, jogok és kötelességek, leggyakoribb természeti jelenségek és a természettudományok legfőbb igazságai, helyi viszonyoknak megfelelően mezőgazdasági, földművelési és ipari ismeretek, a nemzetgazdaság alaptételei, egészség és hirtelenjött veszélyek kezelése, írás, olvasás és számvetés. A népoktatási körök megalapításának eszközlésére a fővárosban központi bizottságot hoztak létre, melynek az újabb társulatok létrehozásának támogatása mellett feladata volt előadók (akár utazó előadók) felkeresése és felkérése felolvasóköri és előadások tartására, illetve oktatási célú könyvek készítése (írása és kiadása).

Jelentős magyarországi népoktatási körök bemutatása

A népoktatási körök száma rendkívül gyorsan növekedett az 1860-as évek végén és az 1870-es évek elején, ha nem is mindenhol egyforma lendülettel. A fejlődés erősebb volt a protestáns területeken, és ott, ahol a '48-as eszmét hirdető ellenzék tömegbázisai voltak. (Novák, 1986) A felnőttek képzéséért és oktatásáért elkötelezett személyek közt élen jártak helyi vezetők, bírók, vallási előljárók és tanítók. Tömegek tették magukévá a felnőttoktatás eszméit, egyfelől a tanítók, másfelől a szellemi és gazdasági, politikai és társadalmi felemelkedést felnőtt korban megszerzett tudásuktól váró tömegek. Folyamatosan új és új igények születtek meg a résztvevők körében, melyeket a helyi igényeknek megfelelően meg is

valósítottak. Az analfabéták oktatása, mely felhasználta egyben a reformkorban bevált kereteket, formákat, másrésről a külföldi mintákat és tapasztalatokat, olyan mértékben kiszélesedett, hogy tartalmában azonossá vált a századforduló utáni népműveléssel. (Novák, 1986) Rendeztek üzleti, háztartási, ipari tanfolyamokat is, és a felolvasások is igen népszerűek voltak, a legkülönbözőbb és legizgalmasabb témákat dolgozták fel. 1869 és 1870 között 23 279 egyén részesült oktatásban. (Kató, 1962. 174. o.)

A népoktatási körök szervezői és oktatói az 1860-as és 1870-es években, korukat meghaladva igen jelentős, napjaink andragógiai tudományát is foglalkoztató kérdéseket feszegettek. Ezek közé tartozott elsősorban az oktatás időtartalmának és tartalmának a kérdése. A szervezők ráébredtek, hogy a felnőttek oktatása csak a munka mellett valósulhat meg, vagyis munkaidő után. Így kerültek az oktatási alkalmak estére illetve hétvégekre, valamint a téli időszakokra. Az oktatás tartalmának meghatározása során elsősorban az írás és olvasás megtanítására helyezték a hangsúlyt, mivel abban az időben az analfabetizmus is igen nagy problémát jelentett a társadalomban. Csak az alapvető képességek elsajátítása után kerülhetett sor földrajz, történelem, könyvvitel és egyéb hasznos, gyakorlatias ismeretek oktatására. Az oktatás módszertanának kérdésére is nagy figyelmet fordítottak az érintettek. Első lépésben az alkalmas oktató megválasztására: az legyen, aki a gyerekeket oktatja, s ezáltal alapvető pedagógus képességekkel és készségekkel megáldott, vagy az adott tárgy szakembere váljon tanítónak, aki a szakterület minden részletét pontosan ismeri? A kérdés eldöntésében szemük előtt az a szempont lebegett, hogy a felnőtt nem kicsinyített gyerek, így nem képezhető olyan módszerekkel, mint a kisdiák. Így bár az elemi oktatásban és a népoktatási körök képzési alkalmain legtöbbször ugyanaz a tanító/tanítónő oktatott, mégis külön felkészítést kapott a felnőttek oktatására. A felolvasásokat és a nagyszabású előadásokat azonban rendszerint szakértők végezték. A módszer tárgyában további kérdésként jelent meg a csoportos illetve egyéni oktatás gyakorlata, mely napjainkban is számos kutatás alapját képezi. Végül a korszak tanítói a csoportos oktatás hatékonyabb volta mellett foglaltak állást. Az oktatás sikerét tovább növelte a külön a felnőttek számára elkészített tankönyv is.

Kutatásomban a fővárosi, a kecskeméti, a gyúró-kuldói és a tabajdi népoktatási körök munkájára részletesen kitértem. Lévéen szó egy fővárosi, egy városi és egy falusi köről, munkájukban számos sajátos vonást ismerhetem meg, ám a Türr által központilag kiadott működési javaslat hatására sok hasonlóságot is felfedezhettem.

A három különböző, de mégis nagyon hasonló egyesület célja a felnőttek oktatásának és képzésének előmozdítása, a közművelődés szervezett keretek közé vonása volt. A három intézmény alapszabálya és szervezeti felépítése megegyezett (helyi sajátosságokat kivéve). Egyesületként működtek, tagjai a népoktatás és közművelődés ügyéért tenni akaró nem-esek, polgárok. Mindegyik kör legfőbb szervezete a közgyűlés volt, melynek élén az elnök állt. Mindhárom egyesület a vallási, etnikai és politikai megkülönböztetést falain kívül helyezte. A főbb különbségek a képzési és oktatási tevékenységekben jelentek meg, azok milyenségében, mértékében. Nem véletlen ez, hiszen az oktatás minden esetben a helyi igényekhez alkalmazkodott, melyek lévén szó fővárosi, városi és falusi egyesületekről kisebb-nagyobb mértékben eltértek.

A fővárosban működő népoktatási kör munkája igen széleskörű volt. Sok helyszínen folytak a képzések (Terézváros, Józsefváros, Lipótváros, Ferencváros), külön képeztettek férfiak és nők, több tematika is megjelent a képzési kínálatban (üzleti tanfolyamok, háztartási tanfolyamok, magyar nyelvi képzés, rabok-oktatása, népszerű felolvasások stb.). A kör hosszabb időn át működött, mint a falusi egyesületek. Nem véletlen, hiszen nagyobb támogatói körrel rendelkezett, s a tagok által biztosított nagyobb bevétellel több tanítót és felolvasót tudott alkalmazni, magasabb színvonalú tanfolyamokat tudott szervezni. A Budapesti Népoktatási Kör mind szervezetét, mind munkáját tekintve minta és példa volt vidéki „társai” számára.

A falusi népoktatási körök (Tabajdi és Gyúró-kuldói Kör) tevékenységi köre szűkebb volt, mint a fővárosié. Elsősorban az írni, olvasni és számolni tanításra helyezték a hangsúlyt, nem, vagy csak ritkán szerveztek egyéb témában tanfolyamokat. Nem róható azonban ez fel hiányosságnak, hiszen a körök munkájukat mindenkor a helyi igényekre alapozták. A vidéki falvakban pedig, lévén, hogy többségében földműveléssel foglalkozó lakójuk volt, nem volt érdeklődés üzleti vagy háztartási tanfolyamokra. A résztvevői létszám falun ugyan jóval alacsonyabb volt (negyven férfi ta-

nuló), mint Budapesten (évi átlag ezer fő), mindez azonban a teljes lakosság arányához viszonyítva nem mondható kevésnek. Feltűnik azonban, hogy a képzésen a gyúró-kuldói közgyűlés jelentése alapján csak férfiak vettek részt. Érdekes adat ez, hiszen a fővárosi tanfolyamokon sok esetben több nő, mint férfi vett részt. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a vidéki falvakban többnyire még úgy vélték, hogy a nő kezébe fakanál való, műveltségre szükségük aligha van.

A Kecskeméti Népoktatási Kör képzési kínálata elsősorban a hasznos ismeretek terjesztésére fókuszált. Olyan tudást, képességeket és készségeket sajátíthattak el a képzéseken résztvevők, melyek a mindennapi életükben szinte nélkülözhetetlennek számítottak, s melyek a város iparának és gazdaságának fejlődéséhez is szükségesek voltak. A kínálat itt is teljes mértékben a helyi igényekhez igazodott, nem fektetett nagy hangsúlyt az írni-olvasni tanulásra, sokkal inkább az általános ismeretterjesztésre, a műveltségi színvonal emelésére, az önművelésre és a szabadidő hasznos eltöltésére koncentrált, hiszen bár az analfabéták aránya nagy volt a város lakosságának körében, sok volt az olyan polgár is, akiknek pusztán a korábban tanultak felelevenítésére volt szüksége. A kör résztvevőinek száma messze elmaradt a fővárosi hallgatók számától, ám jóval felülmúlta a falusi kör oktatásain résztvevők számát, ezzel bizonyítva a városi kör középüti elhelyezkedő voltát.

A három kör tehát egyaránt megvalósította Eötvös elképzeléseit („ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen, az a népnevelés; olyan feladat ez, melyet csak a nép maga oldhat meg.” (Eötvös, 1976. 331. o.)), hiszen társadalmi szerveződés eredményeképpen jöttek létre. S egyaránt tettek eleget Türr István felszólításának is, hisz olyan egyesületek voltak „melynek feladata (...) hazánk földműveléssel, iparral és kereskedelemmel foglalkozó, úgy az iskolából kilépett, mint az oktatásban nem részesült lakóinak művelődését eszközölni.” (Gönczy és Somssich, 1868. 707-708. o.)

Összegzés

Európa minden nemzete, köztünk hazánk is hosszú, dermesztő álmoból ébredve, századok mulasztásait sietve pótolva, szent hévtől lelkesülve csoportosult egy zászló körül, melyre jelszóként a következőt írták: Előre! A közművelődés szent eszméje körül fáradt minden a kor szavát megértő hazafi, s törekedett a műveltség köztulajdonná tételére, hogy még a felnőttek is részesülhessenek annak áldásos gyümölcséből. A felnőttek oktatására, ha valahol, hát hazánkban igen nagy szükség volt, hiszen a köznép tetemes része tudatlan volt, s csaknem minden ismeretszerzésre való előkészítés nélkül nőtt fel. A társadalmi és gazdasági változások forrongó tengere elnyeléssel fenyegetett, ha a nemzetművelés által gyorsan nem növekszik a magyarság a hullámok elnyelték volna. (Márki, 1871)

A közművelés kezdeteit jelentették népoktatási körök, az önképzőkörök, az első olvasó- és munkásegyletek, melyek emberek százainak tették lehetővé az írás, olvasás és számolás „tudományának” elsajátítását, valamint általános ismereteinek bővítését. Az oktatás teret kapott városokban és falvakban, a népiskolákban, a laktanyákban, az iparos körökben, a gyárakban, a fegyházakban és a dologházakban is. Képzés indult az alapismeretek átadására, üzleti, ipari, háztartási tanfolyamok zajlottak, felolvasások hangzottak el a legkülönbözőbb témákban. Nők és férfiak, fiatalok és idősek, földművesek és iparosok, segédmunkások és cselédek egyaránt részt vettek az oktatásban, s felismerték a tudománynak az életükre gyakorolt jótékony hatását. A képzések nem csak mennyiségileg, de minőségileg is fejlődtek, s a közben is érkező külföldi tapasztalatok nyomán az oktatás színvonala egyre magasabb szintre emelkedett.

Dolgozatomban a népoktatási körök munkájára helyeztem a hangsúlyt, hiszen ezek voltak az első kifejezetten felnőttképzéssel foglalkozó egyesületek, „intézmények”. Módszereikkel, tanterveikkel, kiadványaikkal, tanítóikkal példát szolgáltatottak a későbbi idők felnőttképzéssel foglalkozó polgárai, értelmiségei számára. Türr István felhívása volt a mag, melyből terebélyes fa növekedett lassanként (országos „hálózat” alakult ki a körökből). A sok balítélet, mely ez ellen az új eszme ellen fordult, azok a kicsinyes, silány és minden józan felfogást nélkülöző megjegyzések, és a közművelés iránti általános közömbösség már csírájában elfojtással fe-

nyegezte azt a „drága növényt”, melyet csak a jobb és nemesebb lelkeknek erőfeszítő munkája tartott fent.

Eötvös József halála, s az új kultuszminiszterek ellenállása a fejlődés, a bővülés és az előrejutás gátját jelentették. Pauler Tivadar Eötvös közvetlen utódja a miniszteri székhelyben. Képviselői programbeszéde szinte egybeesett Eötvös korábbi parlamenti beszédével. Miniszterként még figyelmet szentel a felnőttek oktatásának: személyesen is több alkalommal meglátogatta a népoktatási körök tanfolyamait, és egy hét szakaszból álló törvényjavaslatot is készített a felnőttek oktatásáról. Utódja, Trefort Ágoston. Miniszterségének eredményei természetesen nem vitathatók, a magyar művelődésügy élén végzett tevékenységének sok maradandó, máig is élő alkotása született. A magyar iskolaügy, a közép- és felsőoktatás modernizációjának, fejlődésének időszaka volt kultuszminiszterségének tizenhat éve. A népoktatás terén gyarapodott mind az iskolák, mind a tantermek, tanítók és az iskolába járók száma is. A felnőttek oktatását elődeivel ellentétben azonban nem támogatta olyan nagy lelkesedéssel, mint amekkorával a kor szükségletei ezt megkívánták volna.

Hiába a körök jelentéseinek számadatai, és Türr Istvánnak az első tanév utáni jelentése az addigi tevékenységekről (melyben a negatív eredmények is megjelennek: siralmas anyagi helyzet, értelmiségek közönyössége), az uralkodó osztály egyre többször, és egyre több fórumon (Néptanítók Lapja, Néptanoda, Népnevelők Lapja) vonta kétségbe az eredményeket, és csalással vádolta a tanítókat. A kormány (Tisza-kormány) ugyanis nem tartotta szükségesnek a közművelődést, sőt félt is tőle. A munkásosztály oktatásának elszorvasztása mellett (munkásegyletek, iparos körök) a széleskörű felnőtt népoktatást (népoktatási körök) sem nézte jó szemmel. Trefort az anyagi támogatás megvonásával először elszorvasztotta, majd megszüntette a felnőttképzést.

Ebben a művelődéspolitikában természetesen szerepet játszott az a fel fogás is, hogy az uralkodó osztály kifejezetten károsnak tartotta a nép felvilágosítását. A kor politikusai tudták, hogy a műveltebb nép jobban érzi és nehezebben tűri az elnyomás anyagi és erkölcsi szenvedéseit, és megtalálja a módját elégedetlenségének kinyilvánítására. Ezért jobbnak látták, ha elvágják a kulturális felemelkedés útját arra hivatkozva, hogy a felnőttek oktatása Magyarországon úgysem vezet eredményre. Mindezt

akkor állapították meg, mikor látták a munka sikerét, a fejlődés kézzel fogható eredményeit.

A népoktatási körök munkája mégsem nevezhető kudarcnak. Céljukat országszerte sikerült megvalósítaniuk, emberek ezrei tanultak meg tanfolyamaiknak köszönhetően írni, olvasni és számolni, könyvtárak nyitották meg kapuikat az olvasni vágyók előtt, hiszen egyre több embert szoktattak rá szabad idejük ilyen formán való eltöltésére. Komoly módszertani problémák megoldására kerestek választ a kor politikusai, tanítói, értelmiségei. Rájöttek arra, hogy nem lehet olyan oktatási módszereket alkalmazni a felnőttképzésben, mint a gyermekek körében. Felismerték, hogy nem biztos, hogy az ifjúságot oktató és nevelő tanítók alkalmasak az idősebb korosztály képzésére, vagy továbbképzésük szükséges ahhoz, hogy a felnőttoktatásban is helyt tudjanak állni. Megtapasztalták, hogy a felnőttek képzéséhez célszerűbb az adott szakterület szakembereit alkalmazni az oktatásra. Továbbá arra is odafigyeltek az oktatás szervezői, hogy a felnőtteket az év melyik időszakában, a nap mely részében célszerű képezni, milyen jellegű előadásokkal (a vidék szükségleteinek megfelelően a téli hónapokban úgy, hogy a megfelelő egészet tudják kinyerni a hallottakból).

A kis népoktatási körök munkája ugyan 1874-ben hanyatlani kezdett, de az alapnak köszönhetően, melyet megvetettek, a felnőttoktatás eszméje nem halványult el a századforduló után sem. A század utolsó és a következő század első évtizedeiben számos szervezet kezdett el foglalkozni a felnőttoktatással.

Ötös József, s vele együtt Türr István és Irányi Dániel is egy gépezet, a felnőttoktatás gépezetének elindítói voltak. A gép indítómotorja a népoktatási körök hálózata volt, de ez a motor néhány év múlva leállt, rozsdásodni kezdett, nem működött tovább. Helyére egy új, s majd az évek multával mindig újabb és fejlettebb eszköz került: közművelődési egyesületek, népfőiskolák, szabadegyetemek. A kulcs azonban mindenkor gépezetéhez ugyanaz a gondolat maradt:

*„Egy nemzet ereje a kiművelt emberfők sokaságában rejlik!”
/Széchenyi István/*

Irodalomjegyzék

Elsődleges források

Levéltári források

1. Magyar Országos Levéltár: A gyúró-kuldói népoktatási kör jelentése. 1873. Jelzet: R 211 297.
2. Magyar Országos Levéltár: A népoktatási körök alapszabályai. Jelzet: R 211 3432.
3. Magyar Országos Levéltár: Domineus Ignác pozsonyi tanító levele a pesti központi népnevelési egyletnek. 1871. Jelzet: R 211 196.
4. Magyar Országos Levéltár: Dr. Gyulay Béla: A felnőttek oktatása Franciaországban és nálunk. Jelzet: R 211 3452.
5. Magyar Országos Levéltár: Dr. Gyulay Béla: Felnőttek oktatása és a budapesti népoktatási körök működése 1868-1885. Jelzet: R 211 3451.
6. Magyar Országos Levéltár: Felhívás népoktatási központi kör alakítására. Jelzet: R 211 3446.
7. Magyar Országos Levéltár: Gyúró-Kuldói Népoktatási Kör. Jelzet: K 150.
8. Magyar Országos Levéltár: Jelentés a Budapesti Népoktatási Kör 1878-1879.. évi működéséről. Jelzet: R 211 2438.
9. Magyar Országos Levéltár: Jelentés a Budapesti Népoktatási Kör 1902-1903. évi működéséről. Jelzet: R 211 2433.
10. Magyar Országos Levéltár: Tabajdi Népoktatási Kör. Jelzet: K 150.
11. Magyar Országos Levéltár: Türr István 1825-1907. Jelzet: R 211.
12. Magyar Országos Levéltár: Türr István: A felnőttek oktatása érdekében. Jelzet: R 211 1872.
13. Magyar Országos Levéltár: Türr István beszéde a felnőttek oktatásáról. Jelzet: R 211 961.
14. Magyar Országos Levéltár: Türr István beszéde a néptanításról egy iparegyleti kiállításon. Jelzet: R 211 1027.
15. Magyar Országos Levéltár: Türr István: Felnőttek oktatása. Jelzet: R 211 2441.
16. Magyar Országos Levéltár: Türr István: Felszólítás népnevelési szövetség alapítására. Jelzet: R 211 3432.

17. Magyar Országos Levéltár: Türr István elnök: Felhívás népoktatási körök alakítására. Pest. 1870. május 3. Jelzet: R 211 2431.

18. Magyar Országos Levéltár: Útmutatás népoktatási körök és tanítók számára. Jelzet: R 211 3479.

Folyóirat cikkek

1. B. Eötvös József fölhívása népnevelési egyletek alakítására. Néptanítók Lapja, I. 1. sz. 6-7.

2. Dékány Rafael (1871a): A felnőttek oktatása. Kecskeméti Lapok, IV. 37. sz. 1

3. Dékány Rafael (1871b): Néhány szó a felnőttek oktatásáról. Kecskeméti Lapok, IV. 2. sz. 3

4. Dékány Rafael (1874): A felnőttek oktatása és a böjti esték. Kecskeméti Lapok, VII. 17. sz. 1.

5. Filó Lajos (1873): A felnőttek oktatása. Néptanítók Lapja, VI. 41. sz. 746-748.

6. Gönczy Pál – Somssich Pál (1868): Felhívás népoktatási központi kör alakítására. Néptanítók Lapja. I. 45. sz. 707-708.

7. Horváth József (1868): Néhány őszinte szó a népnevelőkhöz. Népnevelők Lapja, III. 9. sz. 33-34.

8. Indali Péter és Szabó Endre (1872): Észrevételek a felnőttek oktatása tárgyában kibocsátott miniszteri rendszabályok ellen. Néptanoda, V. 15. sz. 113-116. és V. 16. sz. 121-124.

9. Kerékgyártó Elek (1871a): A felnőttek oktatást eszközölőknek üdvöt. Néptanítók Lapja, IV. 12. sz. 193-194.

10. Kerékgyártó Elek (1871b): Üdv a felnőttek oktatása körül fáradóknak. Népnevelők Lapja, VI. 11. sz. 41.

11. Komáromy Lajos (1888): A népoktatás állapota 1886-ban. Nemzeti Nénevelés, IX. 8. sz. 34-41.

12. Költő László (1868): Micsoda kellékek kívántatnak egy néptanítóban. Néptanítók Lapja, I. 10. sz. 145-148.

13. Környei János (1868): Az iskola s az élet. Néptanítók Lapja, II. 2. sz. 17.

14. Lieber János (1872a): A felnőttek oktatásának horderejéről. Néptanítók Lapja, V. 40. sz. 704-706.

15. Lieber János(1872b): A felnőttek oktatása körüli teendőkről. Néptanítók Lapja, V. 43. sz. 24. 759-761.
16. Madarassy László (1871a): A felnőttek oktatása. Kecskeméti Lapok, IV. 44. sz. 4.
17. Madarassy László (1871b): Népoktatásunk II. Kecskeméti Lapok, IV. 43. sz. 1.
18. Madarassy László (1872): Népiskoláink érdekében. Kecskeméti Lapok, V. 34. sz. 1.
19. Márki József (1868): Népnevelési egyletek és népnevelők. Népnevelők Lapja, III. 3. sz. 9. o., III. 4. sz. 13-14. o., III. 5. sz. 17.
20. Márki József (1871): Felnőttek oktatása. Népnevelők Lapja, VI. 8. sz. 29.
21. Mayer Miksa (1871): A népmívelődés terjesztése érdekében. Néptanítók Lapja, IV. 10. sz. 161-164.
22. Mayer Miksa (1875a): A felnőttek oktatása. Néptanítók Lapja, VIII. 21. sz. 388-390.
23. Mayer Miksa (1875b): A felnőttek oktatásának tervrajza. Néptanítók Lapja, VIII. 23. sz. 415-418.
24. MN (1873): Irányeszmék és alapelvek a népművelés terén. Győri figyelő, I. 26. sz. 208.
25. Szerző nélkül (1871a): A felnőttek oktatása Kecskeméten, Pécsen, Szegeden. Egyveleg. Néptanítók Lapja, IV. 2. sz. 28.
26. Szerző nélkül (1871b): A pesti népoktatási kör. Egyletek. Néptanítók Lapja, IV. 1. sz. 9-10.
27. Szerző nélkül (1871c): A pesti népoktatási kör választmányi gyűlése. Egyveleg. Néptanítók Lapja, IV. 12. sz. 204-205.
28. Szerző nélkül (1871d): Felnőttek oktatása a pesti fő-reáltanodában. Egyveleg. Néptanítók Lapja, IV. 10. sz. 189.
29. Szerző nélkül (1871e): Felnőttek tanfolyama a nagykanizsai főgimnáziumban. Egyveleg. Néptanítók Lapja, IV. 2. sz. 28.
30. Szerző nélkül (1871f): Tudományos estélyek Aradon. Egyveleg. Néptanítók Lapja, IV. 8. sz. 140.
31. Szerző nélkül (1874a): A felnőttek oktatása körül kifejtett mozgalom. Egyveleg. Néptanítók Lapja, VI. 10. sz. 167.
32. Szentkúty Károly (1873): Ismét a felnőttek oktatásáról. Néptanítók Lapja, VI. 43. sz. 777-779.

33. Szilády Lajos (1876a): A népnevelés. Kecskemét, IV. 18. sz. 1.
34. Szilády Lajos (1876b): A népnevelés Kecskeméten. Kecskemét, IV. 19. sz. 1.
35. Téglás Gábor (1875): A felnőttek oktatása és a házi ipar újabb kérdéséhez. Néptanítók Lapja, VIII. 13. sz. 208-211.
36. Vass Mátyás (1868): Összinté szó a népnevelés érdekében. Népnevelők Lapja, III. 2. sz. 6.
37. Virányi (1876): Néhány szó a községi iskoláról. Kecskemét, IV. 16. sz. 1.
38. Wlassics Gyula (1896): A nevelők feladatai. Néptanítók Lapja, XXIX. 1. sz. 1-2.
39. Zimmermann (1869): Népnevelésünk. Kecskeméti Lapok, II. 19. sz. 1-2.

Másodlagos források

Könyvek

1. Bálint László (2000): A szabadság katonája. Bálint László, Baja.
2. Bódy Pál (2004): Eötvös József. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
3. Dániel Anna (1985): Így élt Türr István. Madách Könyvkiadó, Bratislava.
4. Eötvös József (1976): Kultúra és nevelés. Magyar Helikon, Budapest.
5. Fehér Katalin (2009): Népfelvilágosító törekvések Magyarországon. 1777-1849. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest.
6. Felkai László (1979): Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Akadémiai Kiadó, Budapest.
7. Felkai László (1983, szerk.): Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus koráról. Tankönyvkiadó, Budapest.
8. Gerlóczy Károly (1887): A magyarországi közművelődési egyesületek élete. Budapesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest.
9. Gonda Béla (1925): Türr tábornok. Születésének száz éves évfordulójára. Baja Város Közönsége, Budapest.
10. Gyulay Béla (2002): A felnőttek oktatása és a Budapesti Népoktatási Kör története. Budapesti Népoktatási Kör, Budapest.

11. Kelemen Elemér (2002b): Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon. Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Kiadó, Budapest.
12. Köte Sándor (1975): Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában. (1849-1918). Tankönyvkiadó, Budapest.
13. Köte Sándor és Ravasz János (1979, szerk.): Dokumentumok a magyar nevelés történetéből. Tankönyvkiadó, Budapest.
14. Molnár János (2005): Baja város oktatás- és iskolatörténete a XIX. század végéig. BajaPress Kft., Baja.
15. Novák József (1986): A magyar népművelés története I. 1772-1919. Tankönyvkiadó, Budapest.
16. Peres Sándor (1890): A magyar népoktatásügy fejlődése 1867-1887. Tekintettel Gönczy Pál működésére. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest.
17. Somogyi Béla (1905): A francia népoktatás. Lampel R. Könyvkereskedelem, Budapest.
18. Sőtér István (1967): Eötvös József. Akadémiai Kiadó, Budapest.
19. Villangó István (1993, szerk.): Eötvös József a művelődéspolitikus. Ercsi Eötvös Füzetek. OPKM, Budapest.

Tanulmányok

1. Bényei Miklós (1997): Eötvös József művelődéspolitikai koncepciója és felnőttnevelési törekvései. In: Maróti Andor (1998, szerk.): A magyar felnőttoktatás története konferencia dokumentumai: Debrecen, 1997. október 6-8. Német Nép főiskolai Szövetség Nk. Együttműködési Intézet, Budapest. 99-103.
2. Felkai László (1986): A felnőttoktatás kezdetei Magyarországon. (1848-1919) In: Koltai Dénes (1995, szerk.): Az andragógiai elmélet és gyakorlat útján: szöveggyűjtemény. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs. 41-53.
3. Gátiné Pásztor Mária (1961): Türr tábornok és a népnevelés. In: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, VII. kötet, 1958-1959, Budapest. 176-188.
4. Kató József (1962): Adalékok a népművelés történetéhez a dualizmus korában, különös tekintettel Békés vármegyére. In: Hantó Lajos (1962,

szerk.): A szarvasi Felsőfokú Óvónőképző Intézet Évkönyve II. Békés megyei Nyomdaipari Vállalat Gyomai Telepe, Szarvas. 171-198.

5. Kelemen Elemér (2002a): A magyarországi népoktatás a dualizmus korában. In: Balogh László (2002, szerk.): Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban. Neveléstörténeti Füzetek 19. OPKM, Budapest. 45-61.

6. Pogány Frigye (1928): A magyar népoktatás története. In: Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1928, szerk.): Magyar népoktatás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 143-184.

Folyóirat cikkek

1. Csehi Lajos (1988): 120 éve jelent meg a Néptanítók Lapja. (alapította Eötvös József). Eötvös József Tanítóképző Főiskola tudományos közleményei, 1988/2. sz. 28-34.

2. Csehi Lajos (1996): A tanítóeszmény tükröződése a Néptanítók Lapjában. Hogyan Tovább? VII. 5. sz. 12-14.

3. Kotnyek Iván (1976): Az első országos felnőttoktatási akció Magyarországon (1870-75). Pedagógiai Szemle, XXVI. 8. sz. 723-730.

4. Kubatov János (1970): Türr István és a magyar felnőttoktatás kezdetei. Pedagógiai Szemle, XX. 12. sz. 1142-1147.

5. Majdán János (1982): A Nógrád Vármegyei Nemzeti Intézet története. Balassagyarmati Honismereti Híradó. Emlékszám a Nógrád vármegyei Nemzeti Intézet évfordulójára. Hazafias Népfront Városi Bizottsága és a Honismereti Kör. 1982. 61-116.

6. Ramirez, F. O. és Boli, J. (1989): A népoktatás politikai megteremtése: európai kezdetek és világméretű intézményesülés. Iskolamester, 1989/7. sz. 7-41.

7. T. Kiss Tamás (1999): Felnőttoktatás-történet Magyarországon. Educatio, VIII. 1. sz. 3-14.

8. dr. Varga András (1992): Miről írt a Néptanítók Lapja száz évvel ezelőtt? Tanító, XXX. 6. sz. 23.

SZABÁLYOZÁS A SZABÁLYOZÁSBAN: A DOHÁNYZÁSRA VALÓ RÁSZOKÁS EGY ÚJ GENETIKAI RIZIKÓFAKTORA

Kótyuk Eszter

Absztrakt

A dohányzási szokásokat genetikai, pszichológiai és környezeti tényezők is alakítják. Kurrens szakirodalmi adatok alapján a dohányzás elkezdése mögött meghúzódó genetikai tényezők jelentősek: az örökletesség mértékét 56%-ra becsülik. A dohányzási szokásokkal kapcsolatos fenotípusos adatokat, a molekuláris genetikusok által meghatározott génváltozatokkal összefüggésbe hozva, a dohányzás új genetikai faktorainak megismerése válik lehetségessé. A szakirodalomban széles körben vizsgálják a dopaminerg, szerotonerg génváltozatokat. 2008 óta veszek részt egy kiterjedt pszichológiai-pszichiátriai molekuláris genetikai kutatásban tudományos diákkörösként. Munkám során nem invazív módon DNS mintát vettem a személyektől, valamint pszichológiai tesztek felvételét és kiértékelését végzem. Korábbi kutatási eredményeim arra utalnak, hogy összefüggés van egyes dopamin rendszert kódoló génváltozatok és a klinikai depressziósok rendszeres dohányzása között.

Jelen munkám fókuszában a dohányzásra való rászakás egy új, eddig keveset vizsgált gén szerepét vizsgáltam. Ez a gén (WFS1) kódolja a wolframin nevű fehérjét, mely számos szövetben jelen van, de legnagyobb mértékben az agyban, és a hasnyálmirigyben fejeződik ki. A gén mutációi korán kialakuló cukorbetegséget és pszichiátriai rendellenességeket (például súlyos depressziót) okozhatnak. A fehérje funkciója jelenleg kevésbé ismert, azonban valószínű, hogy igen alapvető jelentőségű a sejten belüli stressz-válasz szabályozásában. Az általam vizsgált génváltozatok a képződő wolframin fehérjék mennyiségét befolyásolják. Annak feltárásához, hogy ezek a gén-

változatok hogyan függenek össze a dohányzási szokásokkal, egy 575 fős egészséges, fiatal egyetemistákból álló magyar minta kérdőíves és genetikai adatait elemeztem. Eredményeim azt mutatják, hogy a WFS1_rs9457 C alléljának jelenléte a dohányzásra való rászakás rizikófaktora ($p=0,001$).

A dohányzás háttérében fellelhető genetikai rizikófaktorok feltérképezése fontos, hiszen a mechanizmus mélyebb megértése segítheti a hatékony gyógyszeres kezelés, valamint a megfelelő prevenciós stratégiák kialakítását.

A dohányzás háttérmechanizmusainak genetikai, pszichológiai, és környezeti tényezői

Genetika

A szakirodalomban a dohányzás háttérmechanizmusainak vizsgálata két fő irányt követ. Egyrészt meghatározó a gének szerepe. Az ikervizsgálatok azt mutatják, hogy a nikotinfüggőség 30-60%-ban öröklött, azonban a heritabilitási index értéke nagyban függ a kutatásban alkalmazott módszerektől, illetve a vizsgálati személyek korától, nemétől (Lyons et al., 2008; P.F. Sullivan & Kendler, 1999; True et al., 1999). De a dohányzás elkezdése, illetve fenntartása mögött más-más genetikai tényezők játszhatnak szerepet, ezzel összhangban heritabilitási indexük is eltérő: a dohányzás elkezdése 56%-ban, a fenntartása 67%-ban örökletes (P.F. Sullivan & Kendler, 1999). Sullivan és munkatársai szerint a nikotinfüggőség kialakulásával számos fehérje funkciója hozható összefüggésbe, mint például a dopamin receptorok, a dopamin visszavételéért felelős transzporter (DAT), a dopamin anyagcserésében szerepet játszó dopamin bétahidroxiláz, valamint a katekolamin-O-metiltranszferáz (COMT) és a monoamino oxidáz B (MAO-B) bontó enzimek (P. F. Sullivan et al., 2001).

Környezet

Mindemellett a környezetnek is meghatározó szerepe van. Szakirodalmi adatok bizonyítják, hogy többek között az alacsony iskolázottság, a súlyos depresszió, és az alacsony önkontrollos megküzdési stílus esetén magasabb a dohányzási arány (Urbán et al., 2005). A dohányzás kialakul-

lásának társadalmi okai is vannak (házánkban pl. kevesebben támogatják a dohányzás teljes körű betiltását nyilvános helyekről, mint az USA-ban).

A genetika és a környezet egymásra kifejtett hatásainak összjátéka, interakciója erősen befolyásolja a dohányzási szokásokat. Nagyon valószínű, hogy a dohányzási szokást kialakító komponensek hátterében (pl. fizikai illetve pszichológiai függőség) eltérő genetikai háttérmechanizmusok hatnak. Elképzelhető, hogy míg egy dopaminerg rendszerhez kapcsolódó génváltozatnak fontos szerepe van a fizikai függőség kialakításában, szerepe kevésbé meghatározó azokban a társas-társadalmi történetekben, melyek a dohányzás elkezdésében játszanak fontos szerepet. Jelen kutatásom fókuszában a fiatalkori dohányzás, a dohányzás elkezdésének kutatása áll.

DiFranza és munkatársai cikkében (2002) olvashatunk arról, hogyan alakul ki a nikotinfüggőség, 12-13 éves tanulónál. A kezdeti, időszakos dohányzás viszonylag gyorsan alakulhat át rendszeres dohányzássá. A függőség első tünete a dohányzás feletti kontroll elvesztése. A kontroll elvesztésének mérésére a szerzők egy tíz tételes kérdéssort dolgoztak ki, melyek közül, ha akár egyetlen kérdésre igenlő választ ad a kitöltő személy, megállapítható a dohányzás feletti kontroll elvesztése, azaz a cikk gondolatmenete szerint: kialakult a függőség.

A nikotinfüggőség kialakulásának neurobiológiai magyarázata

Ma már általánosan elfogadott az a pszicho-farmakológiai elképzelés, mely szerint a dohányzás a túléléshez alapvetően fontos jutalmazó mechanizmusokon keresztül fejti ki hatását, hasonlóan a függőséget okozó kokainhoz vagy heroinhoz, több kutatócsoport is alátámasztotta (Dani & Heinemann, 1996). Ezek a pszichotikumok a mezolimbikus dopaminrendszer neuronjain keresztül fejtik ki megerősítő hatásukat. Pidoplichko és munkatársai (Pidoplichko, DeBiasi, Williams, & Dani, 1997) közvetlen neurobiológiai bizonyítékot találtak arra vonatkozóan, hogy a dohányzás során kialakuló nikotin koncentráció a mezolimbikus nikotin receptorok aktivációján és deszenzitizálásán keresztül szabályozza a mezolimbikus dopaminrendszer neuronjait. Mindezek alapján Sullivan és munkatársai (P. F. Sullivan, et al., 2001) számos olyan fehérjét neveztek meg, melyek

magyarázhatják a nikotinfüggést. Ide tartozik az öt G-proteinnel kapcsolódó dopamin receptor (DRD1-DRD5), a preszinaptikus dopamin reuptake transzporter, a dopamin B-hidroxiláz (ami a dopamint norepinefrinné alakítja), valamint a COMT és a MAOB lebontó enzimek.

Korábbi kutatásaimban egyes dopamin rendszerhez kapcsolódó génváltozatok, a depresszió és a dohányzás összefüggéseit vizsgáltam (Kotyuk, 2009b). Számos dopaminerg génváltozatot teszteltünk, melyek részben átfedésben voltak a fentebb felsorolt fehérjéket kódoló génekkel, melyek Sullivan és munkatársai szerint a nikotinfüggést magyarázhatják. A vizsgálat eredményeinek legfontosabb tanulsága az volt, hogy egy kandidáns génváltozat, mely a posztzinaptikus neuronon képződő dopamin D4-es receptorok mennyiségét szabályozza, összefügg a nikotinfüggőséggel depressziós személyeknél.

A jelen munkámban egy új gén, a WFS1 két változatát (polimorfizmusát) vizsgálom, hiszen az agyi mechanizmusokban betöltött szerepe révén a WFS1 is összefüggésben állhat a dohányzással.

Kísérletező dohányzóknak nevezzük azokat a személyeket, akik alkalmanként, olykor - olykor, csak bizonyos helyzetekben dohányoznak. A kísérletező dohányzókat először 1989-ben Shiffman jellemezte (Shiffman, 1989). Feltáró kutatásának eredményei szerint a kísérletező dohányzók azok a könnyű dohányosok, akik a Fagerstrom's Tolerance Kérdőív alapján szignifikánsan kevésbé függők, mint a rendszeres dohányzók; valamint a kísérletező dohányzók gyakrabban és hosszabb idejű absztinens időszakokról számolnak be. Rendkívül érdekes kérdésnek tartom, hogy vajon milyen védőmechanizmusokkal rendelkezhetnek a kísérletező dohányzók. Vajon van-e valamilyen személyiségbeli tulajdonság, és/vagy biológiai, genetikai marker, amely hozzájárul ahhoz, hogy náluk ne, vagy csak kevésbé alakuljon ki a nikotinfüggőség?

Pszichogenetika: polimorfizmusok és fenotípusos jegyek összefüggésének vizsgálata

A pszichogenetika egy olyan interdiszciplináris tudományterület, mely a molekuláris biológia, és a pszichológia határmezsgyéjén helyezkedik el. Napjaink egyik fontos kérdése, hogy mi a különbség az egyes emberek genomja között; a jelenlegi becslések szerint két – nem rokon – ember

teljes szekvenciájának 99,5%-a azonos (Levy et al., 2007). A genetikai polimorfizmus vizsgálatok, ezzel a fél százalékkal, az egyes emberek genomjai közt fellelhető különbségek feltárásával, illetve fenotípusos jegyekhez kapcsolásával foglalkoznak. Annak genetikai háttere tehát, hogy pl. valaki dohányzik, vagy nem dohányzik, abban a három millió bázispárnyi különbségben rejlik, melynek ici-pici (de fontos) genetikai részleteit vizsgáljuk. A pszichogenetikai asszociációelemzés során nagyszámú genetikailag független személytől vesznek DNS mintát, melyből molekuláris genetikai módszerekkel egy (vagy több) kandidáns, a vizsgálat szempontjából releváns, génváltozatot határoznak meg. A személyeket valamely fenotípus mentén is jellemzik, majd a genetikai és fenotípusos változók összefüggését vizsgálják a minta egészén. Szignifikáns asszociációról akkor beszélhetünk, ha egy adott génváltozat hatással van a fenotípusos jellemzőre (például egy rizikó-génváltozat mellett gyakoribb a dohányzás előfordulása).

A pszichogenetikai asszociációelemzések során egy adott gén polimorfizmusainak, azaz génváltozatainak előfordulási gyakoriságát vizsgáljuk a különböző fenotípusos jegyekkel jellemezhető csoportokban. Ezek a normál populációban fellelhető fenotípusos variabilitás öröklött faktorai. Emellett ritkán „génhibák” (mutációk) is előfordulhatnak a génekben, azonban ezek legtöbbször súlyos betegségeket okoznak.

Korábbi kutatási eredményeim abba az irányba mutatnak, hogy a dopaminerg és a szerotonerg rendszerhez kapcsolódó génváltozatok összefüggést mutatnak a dohányzási szokásokkal. Például a dopamin neurotranszmissziót befolyásoló DRD4 gén egy SNP (pontpolimorfizmus) polimorfizmusa, a DRD4 -521CT, klinikai depressziós személyeknél a nikotinfüggés egy lehetséges rizikófaktora (Kotyuk et al., 2009). Kutatócsoportunk egy másik érdekes eredménye alapján a dopaminerg rendszerrel kapcsolatos COMT Val158Met SNP Val alléljának hiánya (AA genotípus) a rendszeres drog és dohánytermék fogyasztók magasabb újdonságkeresési pontszámával jár együtt fiatal személyeknél (Kotyuk, 2009a). Továbbá fiatal egészséges személyeket vizsgálva azt az érdekes eredményt kaptam, hogy a szerotonerg rendszerhez kapcsolódó 5-HTTLPR gén rövid (14/14) változatának jelenléte nagyon alacsony dohányzó személyeknél (Kotyuk, Sasvári-Székely, & Veres-Szekely, 2010).

Azonban ahhoz, hogy a gének predikciós hatásaitól eljussunk a tényleges viselkedésig - adott esetben a dohányzásig - számos tényező módosító, befolyásoló hatásával kell számolnunk. Elvégre egyikőnk sem születik arra determinálva, hogy dohányozzon, hanem a környezet és a gének interakciója eredményezi viselkedésünket. Egy általánosan elfogadott elmélet szerint (Zuckerman, 1992) gének számos tényező egymásra épülő hatásán keresztül fejtik ki hatásukat (pl. neurális rendszer, biokémiai folyamatok).

A pszichogenetikai vizsgálatokban a megfelelő kandidáns gén(ek) kiválasztásán túl fontos a fenotípus olyan jól leírható jellemzőit azonosítani, melyek endofenotípusként (Freimer & Sabatti, 2003) jól vizsgálhatóak. Azaz olyan humán jellemzők, amelyek objektív, standardizált módszerekkel jól mérhetőek és genetikai meghatározottságot mutatnak (pl. újdonságkeresés, dohányzási szokások). A dohányzás pszichogenetikai vizsgálatához a dohányzási szokásokat jól mérhető, kvantitatív csoportokba kell sorolni (melyek közé tartozhat a nem dohányzó kategória is). A szakcikkekben gyakran használt dohányzási kategóriák a függőség és dohányzási szokások mentén négy csoportba osztják a személyeket: van, aki nem dohányzik, és soha nem is dohányzott. Van, aki aktív dohányos, ő napi 10-20 szálát szív, rendszeresen dohányzik. A következő csoportot képezik a leszokott személyek, akik régebben rendszeres dohányosok voltak, de ma már egy szál cigarettát sem szívnak. Az utolsó csoportba azok tartoznak, akiket kísérletező dohányzóknak nevezhetünk, ők rendszeretlenül, olykor-olykor, bizonyos helyzetekben gyújtanak rá. Ez a négy kategória jól leírja az alapvető dohányzási típusokat, azonban néha célravezetőbb olyan általánosabb kategóriákat alkalmazni, mint például "soha nem dohányzott" vs. dohányzott/dohányzik.

WFS1: új kandidáns gén a dohányzás hátterében?!

Munkám során egy csak kevésbé ismert gén, a WFS1 egyes változatait vizsgáltam. A WFS1 gén 8 exonból áll, és a wolframin fehérje képződését kódolja. A wolframin fehérje számos szövetben jelen van, de legnagyobb mértékben az agyban és a hasnyálmirigyben fejeződik ki. A wolframin fehérje funkciója jelenleg kevésbé ismert, azonban valószínű, hogy igen alapvető jelentőségű a sejten belüli stressz-válasz (endoplazmás retikulum stressz, vagy ER stressz) szabályozásában. ER stressz keletkezhet a

legkülönbözőbb biokémiai stresszhelyzetekben, mint például az intracelluláris kalciumegyensúly változásakor, cukoranyagcsere zavaroknál, vagy a neurokémiai egyensúly megbomlásakor (Sutt et al., 2010; Yurimoto et al., 2009)

A WFS1 gén kiütött egerek által vizsgálható a wolframin fehérje funkciója. Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a WFS1 génkiütött egér a hangulatzavar egyik lehetséges állatmodellje lehet, mivel ezek az egerek csökkent szociális viselkedést és késleltetett válaszreakciókat mutatnak (Kato et al., 2008).

A WFS1 gén polimorfizmusait vizsgálva a kutatók egyelőre ellentmondásos eredményeket találtak. Úgy tűnik, hogy a WFS1 gén egyes polimorfizmusai (pl. H611R) a hangulatzavarokkal mutat összefüggést (Zalsman et al., 2009). Ugyanakkor a WFS1 8. exonját érintő mutációt vizsgáló kutatócsoport nem talált összefüggést a depresszióval (Ohtsuki, Ishiguro, Yoshikawa, & Arinami, 2000). A szakirodalomban felmerült a WFS1 polimorfizmusok, mutációk és az öngyilkossági hajlam közötti összefüggés lehetősége, de az eredmények itt is ellentmondásosak (Zalsman, 2009; Crawford, 2002; Sequeira, 2003; Must, 2009).

A gén mutációi korán kialakuló cukorbetegséget és pszichiátriai rendellenességeket (például súlyos depressziót) okozhatnak. A gén exon-jait érintő, ritka mutációk egy neurodegeneratív betegséget, úgynevezett Wolfram-szindrómát okoznak, mely cukorbetegséggel társul (Cryns et al., 2003).

Tehát mint láthatjuk, a WFS1 gén rendkívül új, és egyelőre a szakértők is feltáró kutatásokkal próbálják a wolframin fehérje funkcióját feltérképezni. A WFS1 génváltozatok és egyes fenotípusos jegyek összefüggéseit csak az elmúlt években kezdték el vizsgálni. A mai napig nem tanulmányozták a WFS1 génváltozatok és a dohányzás összefüggéseit. Azonban mivel a WFS1 génváltozatok a depresszióval és a hangulati változásokkal asszociációt mutatnak, és a dohányzás kapcsolatban van a depresszióval – hangulati ingadozásokkal (Markou, Kosten, & Koob, 1998) feltételezhető, hogy ez a génváltozat egyik fontos háttértényezője lehet a dohányzásban jellemző neurokémiai szabályozásnak.

A vizsgált WFS1 mikro RNS kötőhely polimorfizmusok: rs9457 és rs1046322

A humán genomban számos szabályozó szekvencia van, melyek kulcs-szerepet játszanak a génexpresszióban, azaz a gének kifejeződésében. Ezek tipikusan rövid szakaszok, melyek általában a gének közelében helyezkednek el. A WFS1 gén két olyan polimorfizmusát vizsgáltam, melyek a gén 8. Exonja után, a 3'UTR régióban helyezkednek el. Ezek a WFS1gén olyan polimorfizmusai, melyek hatással vannak a fehérje képződését szabályozó mikroRNsek kötődésére, így végső soron a wolframin fehérje képződésének mennyiségét befolyásolják.

Tehát a wolframin fehérje a sejten belüli stressz-választ szabályozza, míg az általam vizsgált génváltozatok a wolframin fehérje képződésének mennyiségét szabályozzák, így létrehozva a szabályozást a szabályozásban.

Hipotéziseim

H1: A vizsgált WFS1 génváltozatok előfordulási gyakorisága eltérő lesz a dohányzási szokások függvényében. Elsősorban a rendszeres dohányzók és a soha nem dohányzók között várok el eltérést a génváltozatok gyakoriságában.

H2: Előfordulhat, hogy a vizsgált génváltozatok a függőség kialakításában játszanak fontos szerepet, így elvárásom alapján a dohányzó csoporton belül a különböző genotípus-csoportokban eltérőek lesznek a nikotinfüggőség átlagpontszámai.

Módszer

Eljárás:

A jelen munkám alapját képző genetikai és fenotípusos adatok gyűjtését egy magyar-amerikai projekt (FIRCA R03 TW007656-01A1) keretében végeztük. Jomagam körülbelül 250 személy kérdőíves adatainak, és DNS mintájának felvételét végeztem el.

A kutatás kezdetekor a résztvevők az ETT-TUKEB által jóváhagyott beleegyezési nyilatkozatot írtak alá, melyben engedélyezték genetikai

és kérdőíves adataik felhasználását a pszichogenetikai vizsgálatokban. A vizsgálat résztvevőitől fájdalommentes módszerrel (Boor et al., 2002) vettünk DNS mintát, melyet a munkacsoport genetikai szakértői elemeztek. A tesztkitöltés során a személyek papír-ceruza módszerrel töltötték ki az önjellemzős kérdőíveket, köztük dohányzási kérdőívet. Mivel a dohányzási szokások viszonylag stabilak, és általában bevallják őket, így az eredményeket nem torzítja az, hogy a résztvevők tudták, hogy egyes endofenotípusok, pl. a dohányzási szokások genetikai tényezőit kutatjuk. A DNS információ nem ismert, illetve szándékosan nem módosítható, így további torzító hatások nem merültek fel. A DNS-t elemző szakemberek „vakok” voltak a kérdőívek eredményeire, és viszont: a kérdőívek (automatikus) kiértékelésekor én sem tudtam a genetikai vizsgálatok eredményeit. A két adatbázist utólag egyesítve végeztem a pszichogenetikai asszociációelemzéseket az SPSS 17-es programmal.

Vizsgálati személyek:

A pszichogenetikai elemzésekben különösen fontos, hogy a megbízható eredmények érdekében, a genetikai hatások kimutatásához nagy elemszámmal dolgozzunk. Kutatócsoportunk 2008 és 2010 között csaknem 900 személy kérdőíves adatait gyűjtötte össze, melyet jelen kutatáshoz számos szempont szerint szűrtem: csak egészséges személyek adatait vontam be az elemzésbe, hiszen bizonyos patológiák torzíthatják az elemzéseket. Ismert a skizofréniával (Dome et al., 2006; Prochaska, Hall, & Bero, 2008), vagy depresszióval diagnosztizált személyek jellemzően erős dohányzása (Covey, Glassman, & Stetner, 1998). Ezenkívül szűk életkori határértékkel dolgoztam (18-25 év között), hiszen az idősök dohányzási szokásai eltérőek lehetnek a fiatalokétól. Az eredmények érvényességének tesztelésére egy új validitás változót hoztam létre, melynek alapján a dohányzási szokások kérdőív kitöltésének koherenciáját vizsgáltam. Így azok a személyek, akik figyelmen kívül, vagy nem koherensen töltötték ki a kérdőívet, nem kerültek be az elemzésbe. Így végül 575 fő adataival dolgoztam, akik egészséges, érvényes genetikai és fenotípusos adatokkal rendelkező fiatal felnőttek. Átlagéletkoruk 20 év, a szórás 1,522. A minta nemi aránya kiegyenlített: 277 férfi (48,2%), és 298 nő (51,8%). A minta pszichológus hallgatókból (35,6%), rendészeti középiskolásokból

(27,1%), rendőrtiszti főiskolásokból (23,7%), utógondozottakból (7,2%), és érdeklődő személyekből áll (6,4%).

Mérőeszközök: Dohányzás kérdőív

A dohányzásis szokások kategória 25 kérdésből álló kérdőívvel mértem fel, melynek első két kérdése alapján a személyeket a dohányzási szokások négy alcsoportjába soroltam: „dohányzó”, „leszokott dohányzó”, „kísérletező dohányzó”, vagy „nem dohányzó” csoportokba. A továbbiakban csak a dohányzó személyek töltötték ki a kérdőív többi részét. Ez a kérdőív tartalmaz a pszichikai függőségre, a fizikai függőségre vonatkozó kérdéseket, valamint a dohányzási szokásokat pontosítja. Kérdőívünk dohányzási szokásokra vonatkozó része tartalmazza a Fagerström Nikotinfüggés Tesztet (Fagerstrom, Heatherton, & Kozlowski, 1990) is, mely egy széles körben használt mérőeszköz. A skála eredetileg a fizikai függés mérését célozta meg, így kérdései a nikotinbevitelre, a nikotinhány pótlására tett kísérletekre vonatkoznak (pl. A reggeli felébredést követően mikor szívja el az első cigarettáját?; Dohányzik-e akkor is, amikor annyira beteg, hogy szinte az egész napját az ágyban tölti?).

A kérdőív kiértékelése során a különböző válaszkategóriákhoz rendelt pontértékek összege mutatja meg a függőség értékét (Urbán, et al., 2004).

Eredmények

A vizsgálati személyek dohányzási szokásai

Az egyes dohányzási szokások előfordulási gyakorisága a mintában a következőképp alakult: az 575 főből 297 személy (52%) az önbeszámoló kérdőív adatai alapján soha nem dohányzott. 48 fő (8%) leszokott a dohányzásról, ami valószínűleg azért ilyen alacsony érték, mert a minta fiatalokból áll. 106 fő (18%) kísérletező dohányzó, és viszonylag jelentős elemszámú a rendszeres dohányzók csoportja (125 fő, 22%).

A genotípus profil megbízhatósága

A WFS1_rs9457 A génváltozatok nemek szerinti eloszlása kiegyenlített ($\chi^2=1,285$ $p=0,526$). A másik általam vizsgált polimorfizmus, a WFS1_rs1046322 nemek szerinti eloszlása is kiegyenlített ($\chi^2=2,873$ $p=0,238$). Ennél a génváltozatnál szembetűnő az AA homozigóták alacsony előfordulása (6 fő a férfiaknál, és 2 fő a nőknél), mely nem mintavételi hiba, mivel szakirodalmi eredmények alapján az AA homozigóta génváltozat a kaukázusi populációban ritkán fordul elő. Mivel a polimorfizmusok nemenkénti előfordulása nem különbözik szignifikánsan, így az elemzések során nem volt szükséges ezzel a lehetséges torzító hatással számolnom. Végül, a genotípusok megbízhatóságának vizsgálatára teszteltem a Hardy-Weinberg egyensúlyt (Hardy, 1908), mely alapján mindkét genotípus eloszlás megfelelt az elméleti értékek alapján elvárt gyakorisági értékeknek, így a meghatározott genotípusok érvényesek (A χ^2 próba eredménye nem szignifikáns: WFS1_rs9457 $p=0,663$; WFS1_rs1046322 $p=0,964$).

Az endofenotípus profil megbízhatósága

A pszichogenetikai elemzések szempontjából kritikus azt megvizsgálni, az alkalmazott mérőeszköz megbízhatóan méri-e a vizsgálni kívánt endofenotípust. Jelen munkámban a nikotinaddikció endofenotípusát a Fagerström Nikotinfüggés Teszt alapján mértem fel. A skála Cronbach alpha értéke a minta adatai alapján 0,641, ami azt jelzi, hogy a skála megbízható. A skála átlaga 1,39, a szórás 1,5. Az egyes itemek átlagai (0,11 és 0,38 között) jelzik, hogy bizonyos kérdésekre gyakoribb az „igen” válasz, azonban egyik tételt sem jellemzi „plafon” vagy „padló” effektus. Csak minimális változást eredményezne bizonyos tételek elhagyása, a skála egésze konzisztensen mér, így ezt használtam a pszichogenetikai elemzésekben.

Hipotéziseim tesztelése

WFS1 génváltozatok és a dohányzási szokások asszociációja

Az első hipotézisemet Khi négyzet próbákkal teszteltem, melynek eredményeit a 1. Táblázat foglalja össze.

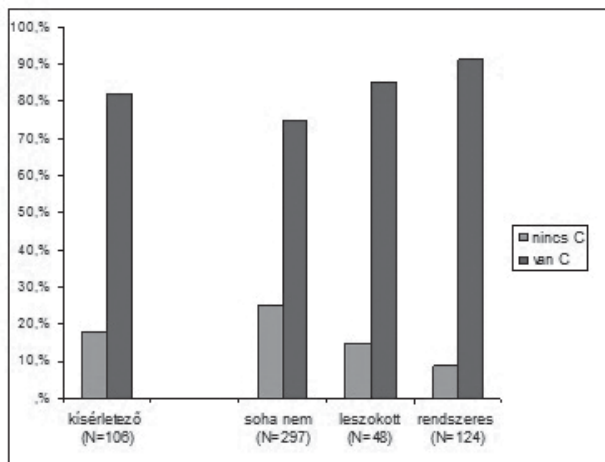
WFS1		kísérletező	soha nem	leszokott	rendszeres	Khi2 p=
rs9457	CC	39,6%	30,3%	31,3%	37,1%	0,007
	CG	42,5%	44,8%	54,2%	54,0%	
	GG	17,9%	24,9%	14,6%	8,9%	
	C van	82,1%	75,1%	85,4%	91,1%	0,001
	C nincs	17,9%	24,9%	14,6%	8,9%	
rs1046322	AA	,9%	1,0%	2,1%	2,4%	0,823
	AG	17,0%	19,9%	18,8%	22,6%	

1. Táblázat : WFS1_rs9457 és a WFS1_rs1046322 polimorfizmusainak eloszlása. A WFS1 e két génváltozata közül a WFS1_rs9457 függ össze a dohányzással.

WFS1_rs9457

A 1. Táblázat alapján látható, hogy a WFS1_rs9457 a dohányzási szokások különböző csoportjaiban eltérő eloszlást mutat. A CC, és a CG polimorfizmusok előfordulási gyakorisága úgy növekszik a soha nem dohányzók - leszokott dohányzók - rendszeres dohányzók csoportjánál (CC: 30% - 31% - 37%), mintha egy lineárisan növekvő egyenes elemeit alkotnák. A polimorfizmusok e hármas felosztásának asszociációelemzése szignifikáns genetikai hatást mutat ($\text{Khi}^2=17,731$ $p=0,007$). Úgy tűnik, hogy a C allél jelenlétében jellemzőbb a dohányzás. Ezért elvégeztem a khi négyzet próbát a C allélt tartalmazó genotípusok (ide tartozik a CC és a CG) összevonásával is, szembeállítva ezeket a C rizikóallélt nem tartalmazó

(GG homozigóta) genotípusokkal. Az eredményt a 1. ábra foglalja össze. Így még nyilvánvalóbb a C rizikóallél dohányzásra hajlamosító hatása ($\chi^2=15,485$ $p=0,001$) a génváltozat asszociációvizsgálatában.

1. ábra: A WFS1_rs9457 C allélját hordozók (CC, CG), és a C allélt nem hordozók (GG) megoszlása a dohányzási szokások függvényében.

A WFS1_rs9457 C allélja a dohányzás rizikófaktora.

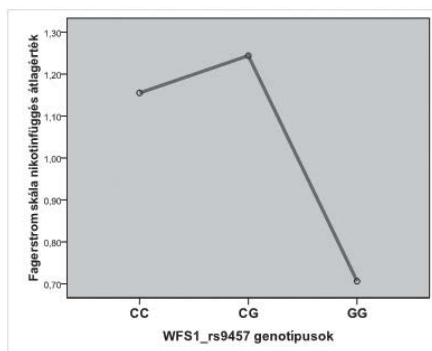
Az eredményeket összefoglalva azt láthatjuk, hogy a WFS1_rs9457 polimorfizmus C allélja a különböző dohányzási szokások esetén eltérő gyakorisággal fordul elő (legkisebb százalékban a soha nem dohányzóknál, legnagyobb százalékban a rendszeresen dohányzóknál). Ahogy a bevezetőben említettem, a kísérletező dohányzók egy nagyon érdekes, nagyon egyedi csoportja a dohányzóknak. Genetikai asszociációvizsgálataim eredményei alapján (1. ábra) elmondhatjuk, hogy a WFS1_rs9457 polimorfizmus profiljuk eltér a többi dohányzó csoporttól. A kísérletező dohányzók WFS1_rs9457 eloszlása leginkább a soha nem dohányzó személyekéhez, illetve a leszokott dohányosokéhoz hasonlít, valahol a kettő között helyezkedik el. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a WFS1_rs9457 C allél a rendszeres dohányzás rizikófaktora.

WFS1_rs1046322

A 1. Táblázat eredményei alapján a WFS1_rs1046322 különböző génváltozatainak eloszlása kiegyenlített a dohányzási szokások függvényében. Az AA homozigóta változat mindegyik dohányzási csoportban ritkán fordul elő (0,9-2,4% között), az AG heterozigóta genotípus már valamivel gyakrabban (17-22,6%), és mindegyik dohányzási csoportban a GG homozigóta változat fordul elő legnagyobb arányban (75-82%). Ez a polimorfizmus nem mutat szignifikáns asszociációt a dohányzási szokásokkal ($\chi^2=2,882$ $p=0,823$).

A nikotinfüggőség rizikófaktorai dohányzó csoporton belül

A pszichogenetikai vizsgálatoknál különösen fontos, hogy a gyakorisági elemzések mellett dimenzionális elemzést is végezzünk, hiszen ezekkel finomabb, pontosabb a genetikai összefüggésekre is rámutathatunk. Ezért végeztem egy olyan elemzést, amiben csak a jelenleg vagy korábban dohányzó személyek nikotinfüggés átlagpontszámait vizsgáltam a WFS1_rs9457 függvényében. Mint ahogy azt a 2. ábrán is láthatjuk, a C allél jelenlétében (CC, és CG genotípus mellett) magasabb a személyek nikotinfüggése. Bár ez az eredmény nem szignifikáns, azért tartom fontosnak bemutatni, mert összecseng azzal a korábbi eredménnyel, mely szerint a C allél a rászakás rizikófaktor lehet.

2. ábra: A jelenleg vagy korábban dohányzó személyek Fagerstrom Nikotinfüggés Teszt átlagpontszámai a WFS1_rs9457 genotípusok függvényében

Megbeszélés

Kutatásaim fókuszában a dohányzás pszichogenetikai háttérmechanizmusainak feltérképezése állt. Mint ahogyan azt a bevezetőben is láthattuk, az ikerkutatások azt mutatják, hogy a dohányzási szokások nagymértékben örökletesek (Lyons, et al., 2008; P.F. Sullivan & Kendler, 1999; True, et al., 1999). A pszichogenetikai kutatások azt célozzák meg, hogy azonosítsák azokat a géneket, vagy gén-gén interakciókat, melyek az egyes endofenotípusok, mint például a dohányzás, háttérében állnak. Korábbi eredményeim azt mutatták (Kotyuk, 2009b; Kotyuk, et al., 2009), a szakirodalommal összhangban (P. F. Sullivan, et al., 2001), hogy a dopaminerg és a szerotonerg rendszerrel kapcsolatos génváltozatoknak fontos szerepük van a dohányzási szokások alakulásában. Jelen kutatásban egy új, eddig keveset vizsgált gén két polimorfizmusát vizsgáltam. Az eredmények azt mutatják, hogy a WFS1 mikro RNS egyik SNP polimorfizmusa, a WFS1_rs9457 összefügg a dohányzási szokásokkal: a WFS1_rs9457 C allélját hordozó személyeknél gyakoribb a rendszeres dohányzás (1. ábra). Ezt a gyakorisági elemzésen alapuló szignifikáns ($p=0,001$) asszociációt megerősíti a nikotinfüggés dimenzionális elemzése is. Ebben azt kaptam, hogy azok a jelenleg vagy korábban dohányzók, akik a WFS1_rs9457 C allélját hordozzák magasabb nikotinfüggési indexet mutatnak a Fagerstrom Nikotinfüggés Teszten, mint a C allélt nem hordozó személyek. Bár ez a hatás nem szignifikáns, azt gondolom, hogy figyelmet érdemel, és egy nagyobb, idősebb, így több valóban rendszeres dohányzó személyt tartalmazó mintán is érdemes lenne megvizsgálni. Mindenesetre a jelen eredmények alapján már a dohányzás kezdeti szakaszában is kimutatható asszociáció ezzel a polimorfizmussal, hiszen ebben a fiatal felnőtt mintában a kevésbé intenzív, kísérletező dohányzók WFS1rs_9457 génváltozat eloszlása eltérő a már függő, rendszeres dohányzókétól.

A kísérletező dohányzók genetikai háttérmechanizmusait vizsgálva azt tapasztaltam, hogy a kísérletező dohányzók WFS1_rs9457 eloszlása nagyon egyedi. Leginkább a soha nem dohányzó személyek, és a leszokott dohányosok genetikai profiljára hasonlít, valahol a kettő között helyezkedik el. A hipotézisem tehát beigazolódott, hiszen a kísérletező dohányzók WFS1_rs9457 profilja eltér a rendszeres dohányzókétól. Ez alátámasztja azt az elképzelést, miszerint a kísérletező dohányzók egy

nagyon egyedi, és különálló dohányzási stílust képviselnek (Shiffman, 1989), és ennek megfelelően a genetikai profiljuk is eltérő.

A másik vizsgált WFS1 mikro RNS SNP polimorfizmus (WFS1_rs1046322) nem mutatott összefüggést a dohányzási szokásokkal.

Korlátok

Annak ellenére, hogy a kutatási projekt során több száz főt vizsgáltunk meg, az elemszám bővítése még mindig fontos feladat, hiszen ha a dohányzási szokások, illetve a génváltozatok szerint is csoportosítunk (ez jelen esetben 12 alcsoport), akkor elaprózódik a sok száz fő, és egy - egy alcsoportban csak kevesen lesznek. Ezenkívül fontos, hogy a mintában nagy elemszámú dohányzó személy legyen (jelen minta zöme nem dohányzott). A dimenzionális elemzés például valószínűleg az alacsony elemszám miatt nem szignifikáns. Ezt az elemzést érdemes lenne egy nagyobb, idősebb mintán megismételni. Azt is fontos megjegyezni, hogy a pszichogenetikai kutatásokban egy - egy génváltozat kis hatását vizsgáljuk, ezért fontos, hogy az eredményeket független vizsgálatok replikálják a megbízható következtetések érdekében. A WFS1 egy olyan gén, melynek változatait, hatását csak nemrég kezdték el vizsgálni, így a további kutatások szerepe különösen fontos. A jelen munkában vázolt feltáró jellegű kutatások eredményeit tehát akkor tarthatjuk megbízhatónak, ha más, független etnikumú mintán végzett elemzések is igazolják ezeket.

Kitekintés

Ahogy azt a bevezetőben már vázoltam, az egyes emberek genomjai között fellelhető különbség igen kicsi, mindössze fél százalék, az ehhez kapcsolódó fenotípusos jellemzőknek pedig széles tárháza vizsgálható. A pszichogenetikai elemzések egy - egy génváltozat és valamely mérhető endofenotípus között feltételezhető összefüggést keresik, melyhez elengedhetetlen a nagy minta elemszám, a jól kidolgozott, pontos mérőeszközök használata. Munkám során a WFS1 gén és a dohányzás kapcsolatával foglalkoztam egy több, mint 500 fős egészséges, fiatal minta kérdőíves adatai alapján. A dohányzást felmérő kérdőív használhatóságát pszichometriai elemzések igazolták, azonban további kutatásaimban szeretném a

nikotinfüggést objektívebb, pontosabb mérőeszközökkel vizsgálni (ilyen például a nyál kotininszintjének mérése). Úgy gondolom, hogy a pszichogenetikai kutatások érdekes új adalékokat tárhatnak fel a dohányzás neuro-pszicho-biológiai hátterével kapcsolatban. Tudjuk, hogy a dohányzás kialakulásának, és fennmaradásának jelentős környezeti tényezői vannak, melyekre jelen munkámban nem tértem ki. A környezeti tényezők (stressz, iskolai végzettség, szocioökonómiai státusz, szociális kapcsolatok stb.) változóinak bevonása a pszichogenetikai elemzésbe azonban lényegesen nagyobb minta elemszámot igényel. Szintén nagyobb minta elemszámra lenne szükség a kísérletező dohányzás további pszichogenetikai asszociációelemzéséhez, mivel ez a csoport a dohányzók igen kis százaléka. Valószínű, hogy a tartósan csak alkalmanként dohányzó személyek valamilyen védőfaktorokkal rendelkezhetnek a rászokással szemben. Ez további vizsgálódásra sarkall, és a nyál kotininszintjének mérésével talán erről is többet tudhatunk meg.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni témavezetőmnek, Veres-Székely Annának a sok segítségét, a pszichogenetikai kutatás pszichológus munkatársainak segítségét. Külön köszönettel tartozom a vizsgálat biokémiai mentorának, és a PCR labor többi munkatársának, hiszen a DNS információból azonosított polimorfizmusokat a rendelkezésemre bocsátották. Köszönetet szeretnék a kutatás résztvevőinek és a kutatás támogatóinak (FIRCA R03 TW007656-01A1, ETT 254-09, OTKA K81466).

Irodalomjegyzék

Boor, K., Ronai, Z., Nemoda, Z., Gaszner, P., Sasvari-Szekely, M., Guttman, A., et al. (2002). Noninvasive genotyping of dopamine receptor D4 (DRD4) using nanograms of DNA from substance-dependent patients. *Curr Med Chem*, 9(8), 793-797.

Covey, L. S., Glassman, A. H., & Stetner, F. (1998). Cigarette smoking and major depression. *J Addict Dis*, 17(1), 35-46.

Cryns, K., Sivakumaran, T. A., Van den Ouweland, J. M., Pennings, R. J., Cremers, C. W., Flothmann, K., et al. (2003). Mutational spectrum of the WFS1 gene in Wolfram syndrome, nonsyndromic hearing impairment, diabetes mellitus, and psychiatric disease. *Hum Mutat*, 22(4), 275-287.

Dani, J. A., & Heinemann, S. (1996). Molecular and cellular aspects of nicotine abuse. *Neuron*, 16(5), 905-908.

DiFranza, J. R., Savageau, J. A., Fletcher, K., Ockene, J. K., Rigotti, N. A., McNeill, A. D., et al. (2002). Measuring the loss of autonomy over nicotine use in adolescents: the DANDY (Development and Assessment of Nicotine Dependence in Youths) study. *Arch Pediatr Adolesc Med*, 156(4), 397-403.

Dome, P., Teleki, Z., Gonda, X., Gaszner, G., Mandl, P., & Rihmer, Z. (2006). Relationship between obsessive-compulsive symptoms and smoking habits amongst schizophrenic patients. *Psychiatry Res*, 144(2-3), 227-231.

Fagerstrom, K. O., Heatherton, T. F., & Kozlowski, L. T. (1990). Nicotine addiction and its assessment. *Ear Nose Throat J*, 69(11), 763-765.

Freimer, N., & Sabatti, C. (2003). The human phenome project. *Nat Genet*, 34(1), 15-21.

Hardy, G. H. (1908). Mendelian Proportions in a Mixed Population. *Science*, 28(706), 49-50.

Kato, T., Ishiwata, M., Yamada, K., Kasahara, T., Kakiuchi, C., Iwamoto, K., et al. (2008). Behavioral and gene expression analyses of Wfs1 knockout mice as a possible animal model of mood disorder. *Neurosci Res*, 61(2), 143-158.

Kotyuk, E. (2009a). *Kapcsolatok-különbségek? A társasági dohányzás genetikai háttere*. Paper presented at the Illyés Sándor emléknepok, a Pszichológiai Intézet szervezésében.

Kotyuk, E. (2009b). *Ömgógyítás dohányzással?! Dopaminerg rizikó-gének a nikotinfüggésben*. Paper presented at the XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia.

Kotyuk, E., Kovacs-Nagy, R., Faludi, G., Urban, R., Ronai, Z., Sasvari-Szekely, M., et al. (2009). Association between nicotine dependence and the -521 promoter polymorphism of the dopamine D4 receptor in patients with major depression. *Neuropsychopharmacol Hung*, 11(2), 59-67.

Kotyuk, E., Sasvári-Szekely, M., & Veres-Szekely, A. (2010). "Csak kipróbálok..." - a dohányzásra való rászakás genetikai rizikófaktora. Paper presented at the A Magyar Pszichológiai Társaság XIX. Országos Tudományos Nagygyűlése.

Levy, S., Sutton, G., Ng, P. C., Feuk, L., Halpern, A. L., Walenz, B. P., et al. (2007). The diploid genome sequence of an individual human. *PLoS Biol*, 5(10), e254.

Lyons, M., Hitsman, B., Xian, H., Panizzon, M. S., Jerskey, B. A., Santangelo, S., et al. (2008). A twin study of smoking, nicotine dependence, and major depression in men. *Nicotine Tob Res*, 10(1), 97-108.

Markou, A., Kosten, T. R., & Koob, G. F. (1998). Neurobiological similarities in depression and drug dependence: a self-medication hypothesis. *Neuropsychopharmacology*, 18(3), 135-174.

Moolchan, E. T., Radzius, A., Epstein, D. H., Uhl, G., Gorelick, D. A., Cadet, J. L., et al. (2002). The Fagerstrom Test for Nicotine Dependence and the Diagnostic Interview Schedule: do they diagnose the same smokers? *Addict Behav*, 27(1), 101-113.

Ohtsuki, T., Ishiguro, H., Yoshikawa, T., & Arinami, T. (2000). WFS1 gene mutation search in depressive patients: detection of five missense polymorphisms but no association with depression or bipolar affective disorder. *J Affect Disord*, 58(1), 11-17.

Pidoplichko, V. I., DeBiasi, M., Williams, J. T., & Dani, J. A. (1997). Nicotine activates and desensitizes midbrain dopamine neurons. *Nature*, 390(6658), 401-404.

Prochaska, J. J., Hall, S. M., & Bero, L. A. (2008). Tobacco use among individuals with schizophrenia: what role has the tobacco industry played? *Schizophr Bull*, 34(3), 555-567.

Shiffman, S. (1989). Tobacco “chippers”--individual differences in tobacco dependence. *Psychopharmacology* (Berl), 97(4), 539-547.

Sullivan, P. F., & Kendler, K. S. (1999). The genetic epidemiology of smoking. *Nicotine & Tobacco Research*, 1(S2), S51-S57.

Sullivan, P. F., Neale, M. C., Silverman, M. A., Harris-Kerr, C., Myakishev, M. V., Wormley, B., et al. (2001). An association study of DRD5 with smoking initiation and progression to nicotine dependence. *Am J Med Genet*, 105(3), 259-265.

Sutt, S., Raud, S., Abramov, U., Innos, J., Luuk, H., Plaas, M., et al. (2010). Relation of exploratory behaviour to plasma corticosterone and Wfs1 gene expression in Wistar rats. *J Psychopharmacol*, 24(6), 905-913.

True, W. R., Xian, H., Scherrer, J. F., Madden, P. A., Bucholz, K. K., Heath, A. C., et al. (1999). Common genetic vulnerability for nicotine and alcohol dependence in men. *Arch Gen Psychiatry*, 56(7), 655-661.

Urbán, R., Kugler, G., Marián, B., Ioláh, A., Szilágyi, Z., & Varga, J. (2005). *A dohányzás egészségpszichológiája*. Budapest: Országos Addiktológiai Intézet

Urbán, R., Kugler, G., & Szilágyi, Z. (2004). A nikotindependencia mérése és korrelátumai magyar felnőtt mintában. *Addiktológia*, 3(3), 331-356.

Wikipédia. (2011).

Yurimoto, S., Hatano, N., Tsuchiya, M., Kato, K., Fujimoto, T., Masaki, T., et al. (2009). Identification and characterization of wolframin, the product of the wolfram syndrome gene (WFS1), as a novel calmodulin-binding protein. *Biochemistry*, 48(18), 3946-3955.

Zalsman, G., Mann, M. J., Huang, Y. Y., Oquendo, M. A., Brent, D. A., Burke, A. K., et al. (2009). Wolframin gene H611R polymorphism: no direct association with suicidal behavior but possible link to mood disorders. *Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry*, 33(4), 707-710.

Zuckerman, M. (1992). What is a basic factor and which factors are basic? Turtles all the way down *Person. individ. Diff.*, 13(6), 675-681

A KORAGYERMEKKORI FEJLESZTÉS TEHETSÉGKÉPE

Palcsó Márta

*A tehetség univerzális adottság.
De rengeteg bátorság kell ahhoz, hogy éljünk vele:
merj a legjobb lenni!
/Paulo Coelho/*

*A tehetség az eredetiségből származik,
az pedig nem egyéb, mint a gondolkodás, látás,
értelmezés és ítéelés különleges módja.
/Guy de Maupassant/*

Bevezetés

Mi más is indokolná kutatásom létjogosultságát, mint a fenti két idézet, amelyben két tehetséges író ennyire eltérően vélekedik arról a képesség(csoportról), ami kiemelte őket a "hétköznapi emberek" köréből? Ez a képesség a tehetség, amely hétköznapi értelemben véve a kiválóság és a kiemelkedő képesség.

Olvasmányaim és tanulmányaim során is érdekesnek találtam a tehetség fogalmának állandó változását, és érdemesnek tartottam fokozottabb elemzésnek alávetni, adott korok tehetségképét elemezni, terminológiai fejlődést nyomon követni.

Azt sem téveszthetjük szem elől, hogy ezt az oldalát (a koragyermekkori fejlesztés szemszögéből vizsgálva) a kiválóságnak még nem vizsgálták.

Fontosnak tartottam, hogy amikor ezt a kiemelkedő képességet legfontosabb lenne felismerni és fejleszteni, akkor az ebben az életkorban lévő gyermekekkel foglalkozó pedagógusok (óvodapedagógusok és tanítók) mennyire ismerik, milyen gondolataik vannak a tehetséggel kapcsolatban.

Persze nem elhanyagolható vizsgálatom tárgyát tekintve maga a szülői háttér és a gyermeket körülvevő környezet sem, éppen ezért megvizsgáltam a "hétköznapi emberek" (szülők, leendő szülők) ez irányú tudását, vélekedését is.

Kutatásom során érdekesnek találtam a tehetség fogalmának állandó változását aszerint, hogy mit tekint fejlesztendőnek az éppen aktuális világ, hiszen az oktatás az, ami a legbeláthatatlanabb igényeknek és jóslásoknak "köteles" megfelelni ezen a területen. A munkaerőpiac minden rezdülését előre kell látnunk. és ennek megfelelően kell felkészíteniünk a mai gyermekeket és fiatalokat arra, hogy évekkal később, a munka világának megfelelő munkavállalóvá váljanak.

A fentieknek megfelelően vizsgálatom legfőbb célja, hogy bemutassam, milyen tehetségkép él napjaink pedagógusai és a "hétköznapi emberek" gondolkodásában, vélekedésében, nézeteiben.

2. A tehetség, jellemzői és összetevői

2.1. Az emberiség történetét jellemző tehetségképek és tudományos elméletek

A tehetségfelfogás legkorábbi szakaszában a kiemelkedő képességeket természetfelettinek, isteni eredetűnek gondolták. Ez a felfogás még az ókorban is tartotta magát, bár ekkor már a tehetséget a múzsák vagy a démonok adományának vélték.

A középkori felfogás már közel sem volt ennyire fennkölt és magasztos. Az akkori emberek a tehetséget boszorkányi, ördögi tudásnak vélték. A reneszánsz kora újra előtérbe helyezte az embert, és ezzel párhuzamosan némiképpen a tehetségről alkotott nézetek, felfogások is átalakultak. A korszak addig nem látott tudományos fejlődést indított el. A tehetséget már nem múzsai vagy démoni hatásnak tulajdonították. Az orvosok már

vizsgálták a tehetség létét és megállapították, hogy mindez a megváltozott agyi energiaszintnek tudható be. Szerintük tehát minden mentális instabilitás – a zsenialitás és az örület is – egy töről fakad. A későbbiekben még ennél is tovább is mentek. Lombroso – kutatásai alapján (1864, 1891) – arra a következtetésre jutott, hogy a tehetséges ember „kisnövésű, sápadt, sovány, balkezes, alkoholist, drogos, csavargó” (Gyarmathy, 2006, 11. old).

Galton 1869-ben leírja, hogy a tapasztalatok szerint valóban gyakori a tehetséges embereknél a fizikai gyengeség, de ez egyáltalán nem általános és nem feltétele a tehetségnek. Két évtizeddel később részben igazat ad Lombrosónak, mert kutatásai során azt tapasztalta, hogy a tehetséges emberek rokonai között kiugróan magas az elmebetegek száma.

Galton öröksége mégis megérintette a XX. századot, hiszen miatta kezdtek el mérni az intelligenciát, mint a tehetség mutatóját. Ennek legjelesebb képviselői Alfred Binet és munkatársai (1904) voltak. Úgy gondolták, hogy a tehetség leginkább a mérhető intelligenciával jellemezhető. Ennek a századnak köszönhető a legújabb felfogás is, miszerint a tehetség és a kiemelkedő képesség nagy tiszteletnek örvendő tulajdonság. Ekkor kezdtek el keresni a már korán megmutatkozó tehetséget, hogy azt a hatalom és a társadalom számára leggyümölcsözőbben használhassák a későbbiekben.

Kiemelendő, hogy Binet-ék a már a koragyermekkorban felismerhető tehetség kutatása felé fordultak. Persze nem belső motivációból, hanem a „kereslet – kínálat elve” alapján. A francia kormány bízta meg őket azzal, hogy dolgozzanak ki egy olyan módszert, amelynek segítségével a lehető legkorábbi életkorban kimutathatóvá válik a tehetség, ezzel is biztosítva az ország világszerte létező monopolhelyzetét, immár felmutatható és „használható” találmány területén is.

A tehetségfelfogások további változását, a tehetségmodellek bemutatásával szemléltetem.

2.2. A tehetségmodellek csoportosítása:

A fenti tehetségmodelleket egymástól jól elkülöníthető csoportokba lehet rendezni. Besorolásukhoz azt kell vizsgálnunk, hogy mi áll az elmélet

központjában, mi a hangsúlyos. Ezeket leginkább az akkori társadalmi igény és a tehetségről való közgondolkodás határozta meg.

A kapacitás elméletek központjában a genetikailag meghatározott – és mérhető – intellektuális képességek álltak. Galtonnál még jól érzékelhető az a nézet, miszerint a tehetség és az örület egy töről fakad, mindkettő agyi energiaszint változás következménye. Binet-ék már intelligencia tesztet dolgoznak ki, Lewis Terman pedig ezt a tesztet használta saját kutatása alanyainak kiválasztásához. Utóbbi két kutatónál azt is hangsúlyozni kell, hogy ők a gyermekkorban szerették volna felismerni a tehetséget.

A kognitív komponensek modelljének képviselője Robert Sternberg és Barbara Clark. Kutatásaik és elméleteik központi kérdése az információfeldolgozás. Leginkább azt vizsgálták, hogy miben különbözik a tehetséges emberek információfeldolgozási módja.

A teljesítmény-orientált modellek a kiemelkedő teljesítményre predesztináló képességek és a valóságos teljesítmény között létező összefüggést elemzik. (Joseph Renzulli). Ennél a tehetségmodellnél jól érzékelhető a tehetséggel kapcsolatos kutatások hangsúlyeltolódása, hiszen már nem csak azonosítani szeretnék a tehetséget, hanem az a fontos számukra, hogy ez a kivételes képesség az ember életében manifesztálódik-e, és ha igen, akkor hogyan.

A szocio-kulturális modellek a teljesítmény-orientált modellek által megszerzett tudást felhasználva (hiszen nem minden tehetséges ember lesz sikeres az életben), arra koncentrálnak, hogy a környezet hogyan befolyásolhatja a tehetség meglétét és kiteljesedését. Abraham Tannenbaum és Czeizel Endre ennek a csoportnak jeles képviselője.

Véleményem szerint ezek a modellek – bár csoportosíthatók – egymástól el nem választhatók. Az elméletek változása egymásra épített, már-már olyan, mint egy valódi fejlődési folyamat. Bár a mérést a legtöbb „irányzat” használja, de inkább csak mint kiegészítő eszközt, és nem mint mindent eldöntő és meghatározó módszert.

Nem meglepő, hogy a fentiek tükrében ahhoz, hogy azonosítani tudják a tehetséget, mindenképp szükséges volt leírni annak jellemzőit, összetevőit, típusait.

2.3. A tehetség jellemzői

Balogh László könyvében (2004) a tehetség jellemzőit két részre bontja, kognitív és affektív jellemzőkre:

KOGNITÍV JELLEMZŐK	AFFEKTÍV JELLEMZŐK
Szimbólumok és szimbólumrendszerek használata (betűk, számok)	Fejlett igazságérzet
Koncentrációs kapacitás	Humorérzék
Szokatlanul jó memória (sok információ felvétele, hosszú ideig való tárolása és adott helyzetben annak előhívása)	Érzelmi intenzitás
Fejlődési előnyök (biológiai korukhoz képest fejlődési előny szellemi téren)	Élet/halál értelmének felfogása
Korai nyelvfejlődés	Maximalizmus
Kíváncsiság, tanulásvágy	Sok energia
Hajlam az önálló tanulásra	Kötődés
Szerteágazó érdeklődés	
Kreativitás	

2.4. A tehetség összetevői

Gyarmathy (2006) a tehetség összetevőiként az intelligenciát, a kreativitást és a motivációt említi meg. Az intelligencia: még napjainkban is a legtöbb ember úgy gondolja, hogy a tehetség szinte teljes egészében megegyezik a magas intelligenciával. „A modern tehetségelméletek alkotói tökéletesen egyetértenek abban, hogy a magas fokú intelligencia még nem jelent feltétlenül tehetséget.” (Gyarmathy, 2006. 48. o.) Ahhoz, hogy a ma-

gas intellektus tehetséggé váljon, elengedhetetlen egy bizonyos fejlődési folyamat.

A tehetség és intelligencia összefüggésében még jelenleg is kérdés, hogy vajon mennyiségi vagy minőségi különbség van a tehetséges egyén és társai között.

A kreativitás: Guilford (1950) szerint a feltalálásra való képesség. Öt faktort különböztetett meg. A fluenciát (folyékonyságot), a flexibilitást (rugalmasságot), az originalitást (eredetiséget), az újradefiniálást és az elaborációt (az ötletek kidolgozásának, továbbfejlesztésének képességét). A kreativitás a II. világháború utáni szovjet-amerikai versengésnek köszönhetően vált a tehetségkutatás kulcsfogalmává. Az 1960-as években a fő cél már a kreatív személyiség felismerése volt. Ekkor a kreativitást már nem kötötték szigorúan a produktumhoz, sokkal inkább attitűdként kezelték. Bár a kreativitásról gondolkodók nem tudtak egymással egyetértésre jutni, ezeknek a kutatásoknak mégis megvolt az a haszna, hogy felhívták a figyelmet a divergens gondolkodásra.

A motiváció: amennyire az intelligenciában és a kreativitásban nem tudtak egységes meghatározásra jutni a szakértők, úgy a motivációban sem. Allport (1980) szerint a személyiség sarkalló ereje. A drive-redukció elmélete szerint egy feszültség, vagy valamilyen hiányérzet leküzdésére irányuló cselekvés. Maslow (szükséglet) - piramisa szerint (1943-1954), ha az ember "kiszolgálja" a biológiai szükségleteit, akkor már az önmegvalósítás célja hajtja. Szerinte ez az egyetlen emberi motívum. Fromm (1947) úgy gondolja, hogy aki erre a szintre elér, azt nevezhetjük produktív személyiségnek.

Meglátásom szerint a motiváció értelmezése a tehetség kontextusában nem más, mint valami nagyobb, valami több felé való törekvés.

Gyarmathy (2006) zárógondolatként még azt is megjegyzi, hogy a tehetség összetevőinek illetően felosztása abszolút kor és kultúra függő. Szerintem ez globálisan magára a tehetség megítélésére is igaz. Az eddigiekben leírt – velünk együtt létező – fogalmak (tehetség, intelligencia, kreativitás, motiváció) felvázolása közben az is kiderült, hogy egyikre sincs konkrét meghatározás, amelyet a tudomány többsége elfogadna.

Ahogy a tehetséget, úgy a tehetségtípusokat sem lehet egzakt módon leírni, csak különböző felfogásokat, elméleteket lehet megemlíteni.

Mint sok minden mást, így a tehetségről és típusairól való gondolkodást is csak az írásos kultúra megjelenésének köszönhetően tudjuk felderíteni, hiszen az olyan gondolatokat, amelyeket nem jegyeztek fel (vagy ha le is írták, de az nem maradt meg az utókor számára,) nem ismerjük. Az első – fennmaradt – írásos elmélkedés a tehetség típusairól Liu Shao-tól származik, a 300-as évekből, aki már a tehetség tizenkét fajtáját írta le (Gyarmathy, 2006.). Ebből a felosztásból azt is megtudhatjuk, hogy már az akkori Kínában is a társadalom és a hatalom számára előnyös tulajdonságok számítottak fontosnak, a tehetséget csak azokban a képességekben és készségekben tekintették validnak, amelyek feljogosíthatták az embert arra, hogy vezető pozíciót töltsön be az állami vagy egyházi apparátusban. Ezt a megfigyelésemet alátámasztja Tannenbaum (1986) gondolata, mely szerint egy adott kor mindig a közízlésre építve határozza meg, hogy mit sorol a tehetségek körébe. Gyarmathy Éva könyvében egy nagyobb ugrás után Marland (1972) felosztása következik. Ő az alábbi tehetségtípusokat különböztette meg: általános intellektuális képesség, specifikus tanulási kompetencia, kreatív gondolkodás, vezetői rátermettség, művészi adottság, pszichomotoros képesség. Ebből a felosztásból az is kitűnik, hogy a tehetség kompetenciákból, adottságokból és bizonyos fokú rátermettségből táplálkozik.

Gagné, Begin és Talbot (1983) 42 tehetség-prototípust sorolnak fel, melyeket nyolc képességcsoportba rendeznek: intellektuális képességek, kreativitás, társas-érzelmi képességek, fizikai képességek, iskolai képességek, technikai képességek, művészeti képességek, interperszonális képességek.

2.7. A tehetség azonosítása

Binet és Simon (1890) az általánosító módszert alkalmazták, amikor kidolgozták azt a ponthatár-rendszert, amely megmutatta, hogy az átlagos gyermeknek életkoronként mekkora pontszámot kell elérnie az IQ-teszten. Aki az adott határ alatt teljesített, azt a retardáltak közé, aki pedig a határ fölötti teljesítményt ért el, azt a kiemelkedők közé sorolták.

Mint azt Lewis Terman 1910 és 1920 között végzett kísérlete is fényesen bizonyította, nem lehet csak tudományos módszerekre hagyatkozni, amikor a tehetséges embert szeretnénk azonosítani. Már ebben a kutatásban is kitűnt, hogy az azonosítás sikeressége nagyban függ attól, hogy

mennyire ismerjük az alanyokat, hiszen a pedagógusok, akik ajánlották a kísérletben való részvételre a gyermekeket, sokkal nagyobb sikerességgel ismerték fel a tehetséget, mint Terman, aki egy intelligencia-teszt Prokrusztész-ágyába szeretne volna beilleszteni a diákokat, illetve csak az ebbe az „ágyba” tartozók közül szeretne volna kimutatni a tehetség meglétét.

Sternberg öt követelmény együttes meglétéhez kötötte a tehetség megítélését: a kiválósághoz (a társakhoz viszonyítva), a ritkasághoz, a teremtképeséghez (a kiemelkedő képességek annak megfelelő teljesítményben is megmutatkozzon), a kimutathatósághoz (teszt segítségével való kimutathatóság), az értékességhez (a társadalom számára értéket képviseljen).

2.8. Összegzés

A tehetség jellemzőit, összetevőit, típusait számbavéve arra a következtetésre jutottam, hogy a tehetségfogalom kialakulása az évszázadok során egy fejlődési folyamaton ment keresztül. A tehetségről való gondolkodás mindig is jellemezte az emberiséget, de az igazán meghatározó és gyorsan változó és változatos elméletek a XX. században jelentek meg.

Ezek az elméletek egymásból nőttek ki, a megelőző nézetek és vélekedések az azt követő teóriák kialakulását segítették elő.

Mindazonáltal még napjainkban sem létezik egy mindenki által elfogadott és kikristályosodott tehetség fogalom.

3. Kutatásom

3.1. Kutatásom fő kérdése:

Milyen tehetségek él napjaink pedagógusai és a “hétköznapi” emberek felfogásában?

Hipotéziseim:

- 1.) Számos félreértelmezés létezik és téves tehetségek él a köztudatban.
- 2.) Nincs nagy különbség a pedagógusok és a hétköznapi emberek” tehetségek-felfogása között.

3.) A pedagógusok tehetségkép felfogása az iskolai végzettség és a gyakorlati idő függvényében kimutathatóan változik.

Hipotéziseim megfogalmazásában az volt a legnagyobb hajtóerő, hogy felderítsem, a gyermekeket nevelő és oktató pedagógusok miként vélekednek a tehetség fogalmáról. Hogyan értelmezik a „hétköznapi” emberek, akiknek gyermekeivel (a jelenben vagy múltban esetleg a jövőben) a fent említett pedagógusok foglalkoznak.

Sokszor lehet olyan esettel találkozni, amikor a szülő és a pedagógus vélekedése az adott gyermekről nem egyezik. Talán ez a kutatás engem is közelebb visz ahhoz, hogy mi módon lehetne elfogadni a szülő és a pedagógus szempontjait.

3.2. Módszereim, minta és mintaválasztás

A kutatás módszereként a kérdőíves vizsgálatot és a fókuszcsoportos interjút választottam. A fókuszcsoportos interjút az eredmények ellenőrzésére szerettem volna alkalmazni, de kurzusaim alatt szerzett tapasztalataim megerősítettek abban, hogy ezt a módszert kizárjam vizsgálódásom köréből. Ehelyett úgy döntöttem, hogy a kérdőívek beérkezése és kiértékelése után két külön interjút fogok készíteni, egy pedagógussal és egy „hétköznapi emberrel”, olyanokkal, akik nem töltötték ki a kérdőívet. Ezt a módszert azért éreztem relevánsabbnak az előzőnél, mert tapasztalataim szerint egy nem pedagógus, ha egy szakértelemmel rendelkezővel kell beszélgetnie egy kifejezetten szakmainak ítélt témában, nem meri véleményét sem kifejezni, sem felvállalni.

Mintám:

I.) 50 fő pedagógus

a) 25 fő óvodapedagógus,

b) 25 fő tanító, illetve 5.-6. osztályban tanító tanár

II.) 25 fő „hétköznapi ember”, aki nem rendelkezik pedagógusi képesítéssel.

A mintaválasztás leginkább az általam ismert oktatási intézményekre, pedagógusokra és „hétköznapi emberekre” alapult. A minta kétféle fel-

osztása miatt két kérdőívet dolgoztam ki, hogy minden csoportnál használható eredményt kapjak.

3.3. A kérdőívek

A pedagógusok kérdőívét készítettem el először, majd ebből dolgoztam ki a „hétköznapi” embereket. Így az utóbbi csoport kérdőívében szereplő összes kérdés megtalálható a pedagógusokéban is, így segítve elő az összehasonlító vizsgálat elvégzését.

A kérdőívek kérdései:

A kérdőívekben az alábbi kategóriákba sorolható kérdések szerepeltek: bemelegítő kérdések, végzettségre vonatkozó, szakmai gyakorlatra vonatkozó, tehetségfelfogásra vonatkozó, tehetséggondozás módszereire vonatkozó, iskolai tehetséggondozó programokra, tehetséggondozásban betöltött felelősségre vonatkozó (rangsoroló) kérdések. (A kérdőíveket ld. a mellékletben)

3.4. Eredmények és összehasonlító vizsgálatok

A szűkre szabott terjedelem miatt nem közlöm vizsgálatom minden eredményét, csak a fontosabbakat. A teljes dolgozat megtalálható az ELTE PPK könyvtárában.

Tehetség-értelmezések: A tanítók 44%-a szerint, a tehetség az átlagnál magasabb szintű képesség, 16%-uk szerint hajlam, veleszületett képesség, 12% pedig úgy vélekedik, hogy a tehetség adomány.

Meglepőnek tartom, hogy bár nem túl sokan, - mindössze 4%-uk – de úgy gondolják, hogy a tehetség nem más, mint tanulás és szorgalom.

Szinte teljesen megegyező eredményeket kaptam az óvodapedagógusok válaszaiból. Két újdonság-ként megjelenő válaszra azonban mindenképp szeretném a figyelmet felhívni. Ennél a pedagóguscsoportnál megjelenik az a válasz, mely szerint a tehetség, a kortársainál gyorsabb fejlődés valamely területen (28%). Viszont ezt a szakmai véleményt ellensúlyozva, találkozni lehet azzal a felfogással is, miszerint a tehetség és a magas IQ (4%) közé egyenlőségjelet lehet tenni.

A „hétköznapi” emberek válaszaiban – számomra meglepő módon – szinte azonos százalékban jelenik meg a veleszületett képesség és az adomány válasz. Egyetlen különbség van a fenti pedagóguscsoportokhoz képest, ennél a csoportnál megjelenik az ösztön (8%), mint tehetségértelmezés.

A három csoport válaszaiból kimutatható, hogy tehetségértelmezésük nem különbözik szembetűnően. A „magasabb szintű” vagy „kiemelkedő képesség” kifejezés mindhárom csoport válaszai között megtalálható. Az „adomány” kifejezés megjelenik a tanítóknál és a „hétköznapi” embereknel egyaránt. Ugyanígy a „veleszületett képesség”, ami párhuzamba állítható az „adottsággal”.

Visszaköszön számomra a korábban leírt kapacitás-elméletek csoportja, hiszen a tehetség meghatározójaként ők is az intelligenciát emelik ki, mint Galton és Binet. A tudományos elméletek tükrében, ezt az értelmezést jóval nagyobb arányúnak és szélesebb körben elterjedt vélekedésnek gondoltam a beérkezett adatok értékelése előtt.

Mindennek ellenére ezen felfogás létezése a – pedagógus – „köztudatban” meglepő, még akkor is, ha igen kis százalékban jelenik meg.

Asszociációs kérdések a tehetségről, a kreativitásról és az intelligenciáról

A tehetség olyan, mint...:

Mindhárom csoport a feladat típusából adódóan hasonlatokkal válaszolt. Legtöbben, valami elrejtett dologhoz hasonlították a tehetséget (elrejtett kincs, búvópatakok, nehezen található érték, dobozba zárt kincs, gyémánt a sziklába zárva), amit fel kell fedezni, meg kell találni, mert nagyon értékes (mint a csiszolatlan gyémánt). Gyakran használták az olyan hasonlatokat is, ami fényes, bevilágít valamit (mint a Nap, fáklya, tűz). Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a tehetségről sokan úgy vélekednek, hogy könnyen felismerhető, hiszen messziről látható, létfontosságú az emberek számára – még a nem annyira tehetségeseknek is – hiszen „életet, meleget és fényt ad”.

Természetesen a nem pedagógusok használták legtöbbször a hasonlatot a válaszadásra, ami azzal magyarázható, hogy nincs – vagy kevesebb – szakmai ismerettel rendelkeznek, mint a tanítók és az óvodapedagógusok.

A kreativitás olyan, mint... :

A hasonlatok között itt is nagy számban találtam fény-, és természeti jelenségeket (parázs, szivárvány, bővíző patak, levegő, kék ég), de tükröződik a kreativitásra jellemző gondolkodásmód is (Rubik-kocka, színesceruza készlet, szárnyaló szitakötő), ami a több lehetőség közül való választást és a szárnyaló gondolkodást mutatja meg képekben.

A jellemzők között a kreativitásra szerintük legjellemzőbb dolgokat emelték ki (határok nélküli gondolatiság, alkotóképeség, ötletesség, sokszínűség, stb.)

Az intelligencia olyan, mint...:

Ennél a kérdésnél is az óvodapedagógusok válaszoltak legnagyobb arányban hasonlatot használva, de már nem akkora különbséggel, mint az előző kérdésnél. Meglepő viszont, hogy a "hétköznapi" emberek milyen nagy arányban válaszoltak. Ennek magyarázataként azt feltételezem, hogy ők nem gondolkodnak általában ezekről a dolgokról, esetleg ritkán kell az életükben hasonlatok alkalmazásával élni, de az is lehet, hogy annyira rokon fogalmaknak tartják a tehetséget, a kreativitást és az intelligenciát, ami miatt csak nagyon hasonló képeket írhattak volna le a három kérdéshez.

A hasonlatok között gyakran szerepelnek olyanok, amelyeknek legfontosabb jellemzőjük az, hogy tárolunk benne valamit (lehetőségekkel teli zsák, teli kamra, könyvtár, memóriakártya). Elméletek, modell, információfeldolgozás.

Gyakran találkoztam a „fehér holló” válasszal, ami arra enged következtetni, hogy sokan úgy érzik, hogy az intelligencia nagyon ritka.

A jellemzők között leggyakrabban a „műveltség”, „tanultság”, és „jól neveltség” meghatározásokkal találkoztam, de itt is visszaköszön az „adottság” tömör megfogalmazása.

A tehetség felismerése és azonosítása

Ennél a kérdésnél ugyancsak felsorolás volt a válaszadó feladata. Arra voltam kíváncsi, hogy ismernek-e olyan tulajdonságokat, amelyek segítségével ők tehetségesnek ítélnék meg egy másik embert.

Tanítók: ennél a kérdésnél is nagyon magas volt azoknak az aránya, akik nem adtak semmiféle választ (20%). Ugyanennyien voltak azok a tanítók, akik az iskolában szerzett jegyek alapján azonosítják a tehetséges gyermekeket. 8%-uk gondolja úgy, hogy a tehetség legbiztosabban a gyors tanulás segítségével ismerhető fel. Ez utóbbi két válasz nagyon meglepett. Nem gondoltam volna, hogy a tanítók ennyire az iskolai teljesítményre alapozzák a tehetség felismerését.

Óvodapedagógusok válaszaiban a két leggyakrabban megjelenő válasz, a „jobb kortársainál valamiben” és a „nyitott, érdeklődő” meghatározás volt. Az óvodapedagógusok jóval nagyobb arányban hangsúlyozták válaszaikban a kortársakhoz való viszonyítást és azt, hogy “problémás” gyermek is lehet tehetséges, persze e kettő nem feltétele egymásnak.

„Hétköznapi” embereknél a két leggyakoribb válasz szerint, a tehetség az „érdeklődés” és a „gyorsabb feladat elvégzés”. A kérdőívet kitöltő nem pedagógusok 20%-a nem válaszolt erre kérdésre és 8%-uk azt az egyszerű választ adta, miszerint „a tehetséges gyermek felismerhető a tehetsége alapján”. Ezutóbbi válaszból nem tudom, hogy türelmetlenségből született vagy egyszerűen úgy érezték a válaszadók, hogy a tehetség egészen egyszerűen és tisztán felismerhető.

A tehetség kibontakoztatásához szükséges tulajdonságok:

A tanítók és a “hétköznapi” emberek: mindkét válaszadó csoportnál magasban a kitartás szerepelt, mint a tehetség kibontakoztatásához elengedhetetlen tulajdonság. A “környezet” meghatározó és befolyásoló erejét a tanítók jóval fontosabbnak tartották (28%), mint a nem pedagógusok (8%).

Óvodapedagógusok válaszait kénytelen voltam külön vizsgálni (ennél a kérdésnél), mert a fenti két csoportba be nem sorolható válaszokat adtak.

A kitartás és szorgalom az óvodapedagógusok szerint is a legfontosabb a tehetség kibontakoztatásához. Második helyen pedig megjelenik az “ön-bizalom”. Szerintük nagyon fontos az, hogy a tehetséges gyermek higgyen magában és képességeiben.

Mindösszesen 4%- válaszolt a “kreativitás és fantázia” összefüggésében, ez mindenképpen pozitív.

A kérdőívet kitöltők szerint igaznak tartott állítások kiválasztása

Az állítások	Tanítók	Óvoda- pedagógusok	„Hétköznapi” emberek
a) Minden gyermek tehetséges valamiben.	44,00%	60,00%	40,00%
b) A valódi tehetség minden körülmények között megmutatkozik	24,00%	20,00%	56,00%
c) A tehetség felismerésében a szerencse is szerepet játszik.	76,00%	64,00%	48,00%
d) A tehetséges gyermeket csak tehetséges ember fejlesztheti.	16,00%	24,00%	16,00%
e) A tehetséges gyermekeket szegregálva kellene fejleszteni.	8,00%	16,00%	4,00%
f) A tehetséges gyermeknél nem kell minden képességét fejleszteni	36,00%	28,00%	24,00%
g) Magyarországon az átlagnál jóval több a tehetséges ember.	0,00%	44,00%	28,00%
h) A tehetség alapja a magas intelligencia	12,00%	20,00%	8,00%
i) A tehetséghez szükséges a kreativitás.	76,00%	80,00%	48,00%

j) A tehetséges gyermeknek jó a kapcsolata kortársaival, igazi vezéregyéniség.	12,00%	0,00%	0,00%
k) A tehetség felismerését, fejlesztését befolyásolja a család és az iskola.	76,00%	96,00%	76,00%
l) A tehetség öröklődik.	12,00%	48,00%	24,00%
m) A tehetséghez nem szükséges a szorgalom és a kitartás.	0,00%	20,00%	20,00%
Nem válaszolt	8,00%	4,00%	0,00%

A százaléktételek azt jelölik, hogy az adott csoportból mekkora arányban tartották igaznak azt az adott állítást.

Figyelemre méltónak tartom, hogy : az a) állítást legnagyobb arányban az óvodapedagógusok jelölték meg igaz állításként, a „hétköznapi” emberek bíznak abban legjobban, hogy a tehetség minden körülmények között megmutatkozik, csak a tanítók nem hiszik igaznak azt az állítást, hogy hazánkban az átlagnál jóval több tehetséges ember él, a tanítók szerint a tehetséghez nem szükséges szorgalom és kitartás, miközben egy korábbi kérdésre adott válaszként 56%-uk írta azt, hogy a tehetség kiteljesítéséhez szükséges ez a két tulajdonság.

Csak pedagógusoknak szóló kérdés

Fontosnak tartottam a pedagógusoknak egy olyan kérdést is feltenni, ami arra vonatkozik, hogy csoportjában/osztályában mekkora arányban talál tehetséges gyermekeket. Feladatuk az volt, hogy a megfelelő százaléktéket jelöljék meg.

A tanítók válaszai: a kérdőívek kiértékelésekor vettem észre azt az el-
lentmondást, ami egy másik kérdésnek köszönhetően bukkant felszínre.
Nevezetesen jóval alacsonyabb azoknak az aránya, akik a 90-100%-ot

jelölték be, mit akik az igaz állítás kiválasztásánál bejelölték a “Minden gyermek tehetséges valamiben” állítást.

Így újra átnéztem a tanítók kérdőíveit, de most már erre a két kérdésre adott válaszra fókuszálva. A minta 36%-a jelölte meg igaz állításként a fenti mondatot és e mellett mégis meg tudták határozni százalékos arányban az osztályukban lévő tehetséges gyermekek számát (persze nem a 90-100%-ot jelölték be). Mindebből arra következtetek, hogy nagy a szakadék az adott pedagógusok kétféle gondolkodás-módja között. A bennük élő és gondolkodó pedagógus, és az ezzel párhuzamosan létező “hétköznapi” ember Énjük vélekedése között. A pedagógusképzésnek ezt az információt érdemes lenne figyelembe vennie.

Az óvodapedagógusok válaszai: A tanítóknál jelzett kettős gondolatiság az óvodapedagógusok körében is jellemző. A kérdőívek újbóli elemzése (erre két kérdésre koncentrálni) azt bizonyította, hogy a minta 40%-a találta igaznak azt az állítást, hogy minden gyermek tehetséges, majd jelölt be – ennek ellentmondóan - valamekkora százalékos határt a csoportjában fellelhető tehetséges gyermekek arányát jelölendő.

Nem elhanyagolható tényező az, hogyan vélekedik, és közben miként cselekszik az a pedagógus, aki a gyermekek fejlesztéséért felelős, különösen koragyermekkorban.

A pedagógusok iskolai végzettsége és gyakorlati idejének összefüggése tehetségképükkel

Kutatásom megkezdésekor azt feltételeztem, hogy a pedagógusok tehetségképe kimutathatóan változik az iskolai végzettségük és gyakorlati idejük függvényében.

Ennek alátámasztására vagy elvetésére az alábbi kérdéseket vizsgáltam az iskolai végzettségre vonatkozó, gyakorlati időre vonatkozó, tehetségfogalomra vonatkozó, a tehetségre használt hasonlatok minősége, ismert tehetséggondozó programok.

Tanítók: A fenti kérdéseket együttesen vizsgálva, a tanítók körében mindösszesen a minta 16%-a tartozik abba a csoportba, akik egyetemi végzettséggel, 10 évnél több gyakorlati idővel, az általam olvasott szakirodalmak szerint pontosabb tehetségfogalommal rendelkeznek, a tehet-

ségre alkalmazott hasonlat megfelelően képletes volt, ismert tehetséggon-dozó programo(ka)t.

Ugyanez az arány, az óvodapedagógusok körében, mindössze 4%.

Mindezen adatok alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az általam vizsgált mintára nem igaz az a feltevés, miszerint a pedagógusok tehetségképe kimutathatóan változik az iskolai végzettségük és gyakorlati idejük függvényében.

Mivel kutatásom nem reprezentatív, az általam szerzett adatok és az azokból levont következtetésem jelzésértékűek..

3.5. Az interjúk elemzése és összehasonlító vizsgálata

A kutatás megkezdésekor azt terveztem, hogy fókuszcsoportos interjút fogok készíteni, aminek alanyai között pedagógus és „hétköznapi” ember is lesz. A csoportot minimum 5 főre terveztem.

A későbbiekben viszont kénytelen voltam ezt a tervemet módosítani, mert egy másik kurzusomon szerzett tapasztalataim (és csoporttársaimé egyaránt) azt tudatosították velem, hogy a nem pedagógus végzettségű alany – különösen, ha pedagógiai kérdésről van szó – pedagógusok előtt nem meri véleményét sem kifejezni sem felvállalni. Ennek tükrében úgy döntöttem, hogy sokkal hasznosabb lesz a kutatásom számára, ha két interjút készítek külön-külön, 1 fő “hétköznapi” emberrel és 1 fő pedagógussal. Az alanyok kiválasztásakor az volt a második legfontosabb szempontom, hogy olyan személyeket válasszak, akik nem töltöték ki egyik kérdőívet sem. (Az interjúk gépelt változata a teljes dolgozat mellékletekében található meg.)

Beszélgetés a tehetségről, a „hétköznapi” emberrel: Beszélgetőtársam 64 éves, gyermektelen, nyugdíjas ügyvédnő.

A beszélgetés megkezdése előtt felvilágosítottam arról, hogy az elhangzottakról hangfelvétel készül.

Úgy éreztem, hogy számára az a legnagyobb probléma, hogy nem tudja egyértelműen megfogalmazni a tehetség fogalmát, csak szavak és rész-meghatározások jutnak eszébe róla (pl. adottság, ami vele született).

A beszélgetés előrehaladtával sikerült pontosabb fogalmat kialakítania, bár sajnos ezt nem foglaltuk össze, de mivel nem is ez volt a célom, hanem

az, hogy megismerjem a gondolkodását a tehetségről, ezért ezt nem is tartottam fontosnak.

Érdekes meglátásai és gondolatai voltak a tehetségről és sikerült elég sok tehetség típust végiggondolnunk és összeszednünk. Fontos hangsúlyoznom, hogy mindenféle előre olvasás nélkül olyan felvetései is voltak az alanynak, mint, a tehetség pozitív tulajdonságként való megítélése attól is nagyban függ, hogy az adott tehetséget jó vagy rossz célra használják. (példaként Adolf Hitlert említette meg!). Érdekesnek tartom, hogy a témára való felkészülés nélkül ezt a személyt hozta példaként, mert jól látható a gondolati párhuzam Ogilvie kevert típusával.

Beszélgetésünk közben szóba kerültek a tehetség kibontakoztatásához szükséges feltételek.

A közreműködő hangsúlyozta a szorgalom meglétét a tehetséges emberben, de ennél sokkal fontosabbnak tartotta a környezeti, elsősorban a családi környezet befolyásoló erejét.

Mindebből arra a következtetésre jutottam, hogy az általam kiválasztott alany (bár életkora és családi állapota miatt nem erre lehetett volna következtetni), a "hétköznapi" emberek véleményét eléggé jól tükrözte, de tudása és gondolkodása a tehetségről sokkal tisztább és körülhatároltabb. Ezt persze okozhatta az is, hogy nem a kérdőíves módszert használtam, hanem beszélgettünk.

Nagyon valószínű, hogy ez sokat segít a valódi gondolatok, ötletek kifejezésében, ami egy kérdőívnél nem lehetséges, míg egy párbeszéd során ezek is kifejezésre és kifejtésre kerülhetnek.

Beszélgetés a tehetségről, a pedagógussal: Erre a beszélgetésre egy volt évfolyamtársnőm vállalkozott, aki gyakorló pedagógus. Angol nyelvet és természetismeretet tanít egy budapesti általános iskolában.

A beszélgetés megkezdése előtt felvilágosítottam arról, hogy az elhangzottokról hangfelvétel készül. Mivel ő olyan pedagógus, aki a mindennapokban használja tudását, ezért úgy éreztem, hogy ahelyett, hogy a tehetség fogalmáról kezdenénk el beszélgetni, nyugodtan a dolgok középebe vághatunk. Éppen ezért az első kérdésem arra irányult, hogy szerintem kinek nagyobb a felelőssége a tehetség felismerésében, a pedagógusnak vagy a szülőnek/családnak? Ezen a vezércsapáson elindulva eljutottunk ahhoz a témához, hogy a szülő vajon miért nem lehet az első a felelősség listán (szerinte leginkább azért nem, mert a szülő nem biztos, hogy felis-

meri gyermeke tehetségét és nem is tölt vele annyi időt, mint a pedagógus).

A felelősségi rangsor felállításában a következő helyezett az oktatási intézmény, hiszen, ha „az nem foglalkozik az egészszel”, akkor a pedagógus tehet, amit akar, nem jut semmire. Beszélgetőtársam szerint ez az elkallódás leglehetségesebb forrása. Ezt követi az, ha a szülő közel sem tökéletesen ítéli meg gyermeke adottságait.

Az egész beszélgetés nagyon hasznosnak bizonyult, mert az iskolai életből hozott példákat. Arra is rávilágított, hogy szülehetnek bármilyen elméletek, a legfontosabb azt tudomásul vennie minden pedagógusnak, hogy „egyedi példány”-okkal (Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd-e után szabadon) dolgozik, aki ugyancsak „egyedi példány”. Mindezzel azt láttam bizonyítva, amit annyi előadáson hallottam, miszerint a pedagógus a saját személyiségével dolgozik, de azt sem szabad figyelmen kívül hagynia, hogy azok, akiket nevel és tanít, mind személyiségek, és nem lehet egyetlen „Prokrusztész-ágy jellegű” tulajdonsághalmazba helyezni mindegyikőjüket.

A két interjú összehasonlítása:

Ha ezt a két beszélgetést össze kell hasonlítanom, elsősorban azt kell tapasztalatként levonnom, hogy teljesen mindegy, hogy pedagógussal vagy „hétköznapi” emberrel beszélgetünk a tehetségről, mindkettőnek vannak jó meglátásai.

Mindazonáltal érdekesnek tartom, hogy mindkét beszélgetésben szóba került, hogy jó-e a tehetséges gyermekeket szegregálva oktatni, vagy hasznosabb, ha a megszokott társai között jár továbbra is iskolába.

Mindkét beszélgetőtársam egyetértett azzal, hogy a tehetségnek nem követelménye a ritkaság.

Mind a „hétköznapi” emberrel, mind a pedagógussal folytatott beszélgetésem alatt hangsúlyos szerephez jutott, a környezet – leginkább a családi – felelőssége és szerepe.

A fentiekből arra a következtetésre jutottam, hogy a pedagógus és a nem pedagógus véleménye közel sem annyira eltérő, mint azt feltételeztem kutatásom elkezdésekor.

3.6. Következtetések, összefoglalás

Úgy érzem, hogy hipotéziseim felülvizsgálatával tudom leginkább következtetéseimet levonni:

1.) Számos félreértelmezés létezik és téves tehetségkép él a köztudatban. Ezt a hipotézisemet el kell vetnem, mert a hozzám visszaérkezett adatok szerint nincsenek nagy félreértelmezések vagy már kimutathatóan jelentkező téves tehetségképek. Még csak az sem igaz, hogy a „hétköznapi” emberek körében jelentkezne ilyen. Mindenkinek meg van a maga, egyéni felfogása vagy inkább fogalomköre és elgondolása a tehetségről. Egyik sem hibás, csak egyéni, mint maga a tehetség.

2.) Nincs nagy különbség a pedagógusok és a „hétköznapi emberek” tehetségkép-felfogása között.

Ezt az előfeltevésemet helytállónak tartom, mert minden tehetségképet érintő kérdésnél (legyen az kérdőíves vagy interjúban elhangzó) nagy hasonlóságot mutatott a három csoport véleménye és felfogása az érintett témában.

3.) A pedagógusok tehetségkép felfogása iskolai végzettség és gyakorlati idő függvényében, kimutathatóan változik.

Ezt az állításomat ugyancsak megcáfoltak érzem, mert csak nagyon kis arányban volt igazolható ez az állításom. Bebizonyosodott számomra, hogy nem lehet ebben sem általánosítani.

Végigtekintve kutatásomon, le kell szögezmem, hogy nem törekedtem reprezentativitásra.

Az általam elemzett adatok és következtetéseim csak irányadók lehetnek egy későbbi, szélesebb körben elvégzett reprezentatív kutatás számára. Céloom ez volt.

Az általam végzett vizsgálat alapkutatásnak tekinthető (és remélem, hogy az is lesz) mások számára.

Szerettem volna felhívni a figyelmet arra, hogy a tehetségkép, ami minden emberben és minden korban létezik nagyon változó, egyéni, de azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a „hétköznapi” emberek tehetségképe nagyban hat a tudományos tehetség felfogásra és viszont. Kölcsönhatásban léteznek és egymást erősítik.

Tanulmányom végén szeretném köszönetemet kifejezni dr. Vass Vilmos habil. egyetemi docensnek a segítő észrevételekért és szakmai támogatásáért.

Irodalomjegyzék

- Balogh László : Iskolai tehetséggondozás, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004
- Balogh László: Elméleti kiindulási pontok tehetséggondozó programokhoz
(A Nemzeti Tehetségsegítő Tanács 2007. január 5-6-i tanácskozásához),
Mi a tehetség? Magyar Génusz Portál, [www. tehetsegpont.hu](http://www.tehetsegpont.hu) (utolsó letöltés: 2010. október 29.)
- Báthory Zoltán, Joó András : Az iskolai tehetségnevelés néhány pedagógiai kérdése Magyarországon, Országos Pedagógiai Intézet, 1985, Budapest
- EDUCATIO, Tehetség, XVIII. évfolyam, 2. szám, ISSN 1216-3384
- Golnhoffer Erzsébet, Nahalka István (szerk.) : A pedagógusok pedagógiája, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001, ISBN: 963 191 805 x
- Gyarmathy Éva : A tehetség fogalma, összetevői, típusai és azonosítása, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2006, ISBN 963 463 850 3
- Gyarmathy Éva : A tehetség háttere és gondozásának gyakorlata, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2007, ISBN 978 963 463 908
- Sternberg, Robert J. : The WICS model of organizational leadership (p. 95-105) www.dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.../CPL_WP_05_06_Sternberg.pdf?... (letöltés : 2010. október 22.)

Hasznos honlapok:

- www.geniuszportal.hu (utolsó letöltés: 2010. december 23.)
- www.langesz.hu (utolsó letöltés: 2010. november 1.)
- www.lathatohangok.hu (utolsó letöltés: 2010. november 1.)
- www.mensa.hu (utolsó letöltés: 2010. november 1.)
- www.tehetsegprogram.hu (utolsó letöltés: 2011. január 2.)